

A TOLDI-TRILOGIA SZERB FORDÍTÁSA.

Arany János Toldi-trilógiájának fordításai közül bizonyára a Jovanović János-féle szerb a legolvasottabb. Nem csupán azok keresik, a kik az újabb szerb irodalom legkimagaslóbb költőjének művei iránt érdeklődnek, hanem külön mint Arany *Toldijának* is van nagy keletje a szerb olvasóközönség körében, és ezért vette fel hazai szerbjeink irodalmi társasága, az újvidéki Matica Srpska, népszerű kiadványainak sorába,¹ a Jovanović-féle fordításban hiányzó *Előhangot* Brančić Blagoje átültetésében pótolva.

A fordító egyénisége, írói működése, Toldi-fordításának története és néhány szép lírai alkotása (ügyes fordításban) irodalmunkban sem ismeretlen, hiszen Jovanović tagja volt a Kisfaludy-Társaságnak, s ez írói működésének 40-ik évében, 1889 május 29-én, külön ülésen ünnepelte; életét és írói működését itt Hadžić Antal méltatta,² a ki szépirodalmi lapjainkban és folyóiratainkban is ismertette;³ ravatalánál 1904-ben Beöthy Zsolt tolmácsolta a Kisfaludy-Társaság gyászát;⁴ újabban a nagy olvasóközönség igényeihez mérten Savić M. ismertette;⁵ Petőfi-fordításairól szól Polit Vladislava *Petőfi a szerbekenél* című értekezésében; irodalmunkhoz való viszonyát ismerteti Popović Lázár *Zmáj-Jovanovics János dr. és a magyar költészet* (1913) című dissertációjában; ügyes fordításokat nyújtottak lírai alkotásaiból Ábrányi Emil, Szász István, Dömötör Pál, Pavlovics Jenő,⁶ főleg pedig Rohonyi Gyula.⁷ Szinte azt mondhatnók, hogy egész kis irodalmunk támadt róla; ebben azonban még nem nyert behatóbb megvilágítást az a kérdés, miért válhatott a trilogia Jovanović fordításában páratlanul népszerűvé a szerb olvasóközönség körében.

¹ Тоддија, спев Јована Арања, превео Змај Јован Јовановић. У Новом-Саду. Издање Матице Српске. 1910. Ђинге Матице Српске, број 32.

² A Kisfaludy-Társaság Évlapjai XXIV. 1890.

³ Fővárosi Lapok 1889. 148—150. sz., Vasárnapi Újság 1889. 22. sz. Magyar Szalon XI. 439—443. l.

⁴ A Kisf.-Társ. Évl. XXIX. 1905.

⁵ Művészvilág 1902.

⁶ Fővárosi Lapok 1889., 1890. és 1891. évfolyamaiban, Magyar Szalon 1894. 22. sz. Vasárnapi Újság 1889. 22. sz., 1904. 23., 31. és 1905. 13. sz.

⁷ A Kisf.-Társ. Évl. XLIV. 1910.

Ennek okait egyrészt már magában a trilógiában találjuk, másrészt pedig Jovanović fordítása módjában. Ebből a szempontból figyelemreméltó a *Toldi* fordítása első kiadásának¹ elő- és utószava, továbbá a róla szóló első ismertetés,² a melyekre többször kell hivatkoznunk.

Az előszóban említi a fordító, hogy Arany *Toldiját* először csak 1855-ben olvasta és ekkor rögtön elhatározta, hogy le is fordítja, noha az eredetinek nem egy gondolata a szerbségnek idegen lesz; noha az egész munkát átható magyar szellem sok tekintetben eltér a szerb szellemtől és akárhány helyzetet a szerb másként fogna fel, noha a tolmácsolásban sok kifejezés bonyolultnak fog látszani, de mindezzel szemben sok a *Toldi*-ban az oly elem, mely a szerb népköltészet hősi énekeire emlékeztet. Ily hasonlóságot érzett bizonyára a fordítás első ismertetője is és ezért óhajtja, hogy szerb költő is nyújtson Márk királyfiról oly alkotást, a minőt Arany nyújtott Toldiról.

Jovanović bízott abban, hogy a szerb olvasóközönség meg fogja kedvelni *Toldit*, és ezért már az említett utószóban is ígérte, hogy le fogja fordítani *Toldi estéjét* is. A fordítás 1870-ben jelent meg, és az általános elismerés most már arra késztette az ünnepeit költőt, hogy *Toldi szerelmét* is átültesse. Ez a fordítás csak 1896-ban jelent meg, de már csak prózai áthidalásokkal. — Az aratott sikeren kívül a megkezdett munka folytatására bizonyára az a körülmény is sarkalta a fordítót, hogy nem csupán a *Toldi*-ban, hanem a trilogia másik két részében is sok a hasonlóság a délszláv népköltészethez: a szerb olvasó ugyanis lépten-nyomon akad oly motívumokra, minőkhöz lelkét népi hősköltészete szoktatta.

A trilogia a magyar romantikának rajza, mint a hogy a szerb népepika is a szerb romantika világát tárja elénk. Tárja egy tekintélyes család hős fiának érdekes története, szerelme és kalandos küzdelmei, melyekbe bekapcsolódnak népek, nemzetek küzdelmei — és ez kedvelt themája a délszláv hősi éneknek is.

Testvérvizályt támaszt György a Toldi-családban osztozkodás miatt. Ily testvérvizály gyakori tárgya a szerb hősi éneknek is. A nép életében leginkább akkor szokott bekövetkezni, a mikor a férfitörökonságon alapuló házközösség (*zadruga*) föloszlik és osztozkodásra kerül a sor, vagy a mikor szerelem vagy nők összeférhetlensége ver éket az egyetértésben élő testvérek közé. Ily okokkal jelentkezik a testvérvizály a költészetben is. Egy régi feljegyzésű »bugaršćica«-ban (a régibb népepikai formában, hosszú sorokban szerkesztett hősi ének), melyet egy XVI. századi dalmát költő, Hektorović

¹ Јована Арања Толдија. Спевана екавка у XII песама, сь мадарскогь превео Јов. Јовановић. У Новом Саду. [1857.]

² Србскиј Лѣтописъ. 1859. I. бод. XXXII. кнѣ. 99. 199—194. I.

Péter *Halászat (Ribanje)* című idilljében egy halász ajkára ad, Márk királyfi megöli öcscsét, Andrást, mert nem tudnak a zsákmányon osztozkodni;¹ a Jakšić-testvérek, a szerb népköltészetnek szintén kedvelt hősei, a legszebb egyetértésben élnek, míglen végre egy paripán és egy sólymon nem tudnak osztozkodni, vagy más énekek szerint egy leány iránt érzett szerelmük avagy asszonyok ármánykodása viszályra és osztozkodásra nem vezet.²

Miklós édesanyja özvegy; özvegy a Márk királyfié is a legtöbb énekekben, és özvegy a Jakšićoké meg a legtöbb délszláv népepikai hőse is. Özvegy Toldiné époly gondos és rátermett vezetője a nagy háznak és gazdaságnak, mint Márknak vagy a Jakšićoknak édesanyja, a kinek házát fejedelmek is meglátogatják, sőt maga István, a nagy szerb »car« is,³ mint Nagy Lajos király Rozgonyi házát. Miklós és édesanyja között Arany a leggyengédebb viszonyt rajzolja. Ily gyengéd viszonyra a hős és édesanyja között lépten-nyomon akadunk a délszláv népepikában szebbnél-szebb rajzokban, főleg a mikor Márk királyfiról és édesanyjáról van szó.

Miklós paraszti munkában tölti ifjú éveit. Megszokta a szerb, hogy ily alacsonyabb rendű munkában is lássa kedvelt hőst; például Márk királyfi édesanyja már únja, hogy egyre csak mossa a vért fiának ruhájából; ezért kéri, hogy hagyja már a kegyetlen vitézi életet és adja fejét tisztos munkára; a hős fiú engedelmeskedik és megkísérli a szántást-vetést;⁴ egyes énekek szerint Márk királyfi ifjú éveiben juhászbojtár is volt.⁵ Miklós derekassága folytán emelkedik fel nyomott helyzetéből és lesz királyi testórré. Ily felemelkedést ismer a délszláv népepika is: Lázár »car« egyes énekek szerint István »car«-nak szolgája,⁶ mások szerint kecskepásztora volt⁷ és derekassága folytán még trónra is emelkedett.

Vitézi játékok folynak a trológiában is, miként a délszláv népköltészetben: mikor pl. szerb hősök vadászaton találkoznak magyar vitézekkel, nyomban versenyjátékokra kelnek velük;⁸ a megkért leányt rendszerint csak vitézi versenyjátékokban aratott győzelem után veheti át a násznap;⁹ a

¹ *Bogišić*: Народне pjesme iz starijih, ponajviše primorskih zapisa. Београд 1878. 6. é.

² U. ott 43. és 44. é. *Bogišić* 41., 42., 43. és 44. é.

³ *Vuk* II. 100. é.

⁴ U. ott 72. é. és Matica Hrvatska: »Hrvatske narodne pjesme« I. 2. 58. é.

⁵ U. ott 11. é.

⁶ *Vuk* II. 32. é.

⁷ *Petranović* B. „Српске народне pjesme из Босне и Херцеговине.“ II. 15. é.

⁸ *Vuk* II. 81.

⁹ Pl. *Bogišić* 9. és 26.

vitézi ruhában legénykedő leányt vitézi játékokkal teszi próbára a gyanakvó hős.¹

A hűséges szolga, a milyen az öreg Bencze és fia, a délszláv népköltészetnek is gyakori alakja.

Miklós bikát fékez. Arany átalakította, izléscsebbé tette az Ilosvainál talált jelenetet, a hol a hős a bikát farkánál fogva hurczolja vissza a vágóhídra. Állattal szemben — még pedig az Ilosvai rajzolta otromba módon — szereti kifejtetni erejét a délszláv népköltészet hőse is: Márk királyfi erős paripát keres magának: a kiszemeltet a farkánál ragadja és maga körül kórtokoz ; akad végre egy erősnek látszó rühes lóra ; ezzel is próbálkozik — de az állat meg sem mocszan ; Márk megveszi, kigyógyítja és ez lesz az ő híres »Šarac«-ja (Tarkája) ;² Vuk despota pedig, a ki a budai király istállójából választhat magának paripát, sorra próbálja, elhajíthatja-e a kiszemeltet a farkánál ragadva a feje fölött ; akad végre egy csikóra, mely a próbálkozásra meg sem mozdul ; ezt kéri el a királytól.³

Miklós a vérbosszú megállását ígéri az özvegynek, a kinek két fiát megölte a cseh ; vérbosszú készletti Lajos királyt a nápolyi hadjáratra. A vérbosszú hevét jól ismeri a szerbség : a »zadruga« (a férfi-testvérek házközössége), az ennek szélesbüléséből támadt »bratstvo« és a »župa« (rokon bratstvók közössége) véres küzdelmet folytat egymással, hogy bosszút álljon egy-egy megölt tagjáért, és ily vérbosszúval találkozunk sűrűn a népköltészetben is.

Miklós szembeszáll a megvadult bikával, hogy megmentse a sok veszélyeztetett emberéletet ; kiáll a csehvel nemcsak a maga ügyében, hanem azért is, mert ez már sok magyar vitézt megölt és büntetlenül gyalázza a magyart. Emberiesség, nemzetének szeretete vezérli itt, mint Márk királyfit, a mikor nemcsak a maga ügyében száll viadalra Magyar Fülöppel, hanem azért is, mert Fülöp már 32 szerb vajdát fejezett le és egyre fenyegetőzik, hogy kiirtja mind a rácz hősokeket ; a sok szép leányt is sajnálja, a kiknek boldogulását Fülöp a súlyos nászadóval akadályozza.⁴

A Toldi-fordítás első kiadásának első ismertetője a munka magyar szelleméről szólva, példára is hivatkozik : szerinte a magyarság egyik jellemző vonása, hogy nagyra van hősiességével és ebben a szellemben alkotta meg Arany is hőseit, a ki előtt a cseh világbajnok rögtön térdre borul és kegyelemért esdekel, míg a szerb vitézi énekek legnagyobb hősei is nagy ellenféllel a nap leáldoztaig szoktak küzdeni, míg végre mégis

¹ Béla király és Banko leánya cz. széphistoriánk forrása. Budapesti Szemle, CLIII. 404—423. 1.

² Vuk Рижечник, s. v., Марко Краљевич.

³ Stojadinović „Српске народне пјесме“ I. 184. 1.

⁴ A délszláv népköltészet Filip Mađarinja. Ethnographia XXV. 1914. 292—298. 1.

legyőzik. Az ismertető bizonyára hivatkozhatott volna példára is: így küzd például Márk királyfi Musával;¹ viszont azonban rámutathatunk arra, hogy Arany János, ha az említett jelenet megalkotásához példát, mintát keresett volna, sehol sem találhatott volna megfelelőbbet, mint épen a délszláv népköltészetben, a hol Márk királyfi ugyancsak röviden bánik el Magyar Fülöppel, vagy pedig a rettenthetetlen Svilajin (Szilágyi) bánnal, a ki — mihelyt meglátja Márkot — térdre rogy és kegyelemért esd.²

A prágai kaland után Miklós fogságban sínylődik, melyben az éhhaláltól a fogság urának egy női hozzátartozója menti meg; szerelmi ajánlatokkal is kedveskedik neki: hajlandó őt kiszabadítani, ha nejevé lehet s kész érte rokonát kifosztani, — mint a hogy mindez azokban az énekekben történik, a melyekben a Szilágyi és Hajmási-monda délszláv rokonait ismertük fel.³

Anikó vitézi ruhát ölt és így keresi elvesztett hozzátartozóját, mint a *Vitéz Franciskó* délszláv rokonainak női hőse,⁴ és a hősök férfiúnak nézik a vitézkedő leányt, mint azokban a délszláv vitézi énekekben is, a melyek a *Béla király és Banko leánya* című széphistóriánk forrásának reánk maradt változatai.

A *Toldi estéje* sok motívumát — hogy nagy baj idején, a mikor idegen hős már sok vitézt megölt, két ikertestvért is legyőzött, a már halottnak hitt, kegyvesztett és falujában visszavonultan élő agg hős siet a nemzeti becsület megmentésére; álruhájában csúfság tárgya; hosszú viadalra száll, melyben az ellenfél fegyvere eltörik és az agg hős újat nyújt neki; győzedelmeskedik és felismerten ünnepeztetésben részesül — nemcsak elszórtan különböző énekekben különböző hősökhez fűzve, hanem egy éneken is egy hős köré csoportosultan találjuk a délszláv népköltészetben.⁵

Példák további halmozása nélkül is már tisztán láthatjuk, hogy a szerb olvasó valóban nagy együttérzéssel fogadhatja a Toldi-trilógiát, ha eredetiben is olvassa, vagy ha szószerinti fordításból ismerné, bármily erős az eposzban a magyar szellem, bármennyi eltérés van is a magyar és a szerb lélek között; megragadja lelkét épúgy, mint a hogy hatalmába ejtette Jovanovićot, mikor először olvasta. De még erősíti a rokonszenvet a Jovanović-féle fordítás, melyben az olvasó a szerb népepikának nemcsak sok kedvelt motívumát a legnagyobb művészettel egy nagy egészbe fűzve találta, hanem egyúttal ennek az epikának stílusában is feldolgozva: a szerb

¹ *Vuk* II. 406. 1.

² *Matica Hrvatska*: »Nar. pj. I. 44. é.

³ *Jelen folyóirat*, XXV. k. 1915. 26—39. 1.

⁴ *U. ott* XXII. 1912. 407—412. 1.

⁵ *Ethnographia* XXIV. 1913. 276—283. 1.

népepika *stílusában* a szó tágabb értelmében és szinte azt kel-
lene mondanunk, a szerb népepika *szellemében*.

Az adott viszonyokat tekintve, szinte természetesnek fogjuk találni, hogy Jovanović nem is fordíthatta a trilo-
giát másként; lelke ugyanis már gyermekkorától kezdve
telve volt a délszláv népepikával, melyért akkor nemcsak
a szerbség és horvátság lelkesedett, hanem egész Nyugat-
Európa is. A családnak gyakori látogatója volt a fiúnak egy
nagynénje: »tetka Milka«, a ki ily énekekkel szórakoztatta;
szívesen látott vendége volt a háznak Pelzović Gábor, a ki
ily énekekre tanította a fiút; összeköttetésben állott a család
Milutinović Simonnal (*Čubro Čojković*), a ПЂВАННИЈА (herce-
govinai és montenegrói vitézi énekek) gyűjtőjével, a ki a fiú-
ból költőt jósolt; nagy tisztelője volt Jovanović János a szerb
népköltészet legkimagaslóbb gyűjtőjének, Karadžić Vuk Stefa-
novićnak, és lelkesedett ennek irodalmi reformjáért, mely az
egyházi szláv helyett a népnyelvet tette az irodalom nyelvvé
és a szerb helyesírást tisztán fonetikussá tette. Arany János
Toldijában bizonyára nemcsak a népies tartalom ragadta meg,
hanem egyúttal a népies előadás is; ezért a fordításban is
népies előadásra törekedett, ennek képviselője pedig akkor
még csak a délszláv népköltészet volt. A határvonalat pedig,
meddig terjed a stílus, és hol kezdődik már a szellem, nehéz
megállapítani. Bátran felvethető a kérdés, hű-e a Jovanović
fordítása.

Jovanović maga *lényegében* hűnek gondolta. Az említett
előszóban mondja: »Nem ültettem át sorról-sorra, hanem
versszakról-versszakra; gondom volt rá, hogy — noha *más
szavakkal* — de *lényegében* ugyanazt mondjam, a mit az eredeti
mond; apró vonásokot is megtartottam, a mennyire megtart-
hattam, és ha tollam néha-néha sietett és fölösnek maradt sor-
ban olyasmit is találtam említeni, a mi a magyarban nincs
(Arany szellemében tettem és így lényegesen nem változtat-
tam!), azt fel is róvhatják nekem hibául, meg nem is, de más-
ként nem tehettem«. A toldások, melyeket a fordító itt említ,
valójában lényegtelenek és többnyire zárójelbe vethető rövidke
reflexiók; ilyenek pl. hogy ott, a hol arról van szó, hogy
Bencze a bujdosó Miklóssal lakmározva a kulacsnak nyakát
kitekeri (*T. IV. 12.*), ezt a hozzátételt találjuk: »Szomjas mind
a kettő, repesett a szívük«; mikor Miklóst a nőstényfarkas
megrohanja, megnyugtatja a fordító az olvasót ezzel: »Könnyen
bánik ily hős nőstényfarkassal is« (*T. VI. 6.*); mikor Rozgonyit
vendége biztatja, hogy forduljon bajával a királyhoz (*T. sz.
I. 26.*), ott találjuk a fordításban a biztatásban ezt is: »hozzá
mehet bárki«; mikor a tornajátékon Toldi Miklós Tar ruhá-
jában győz, és a nézők éltetik Tar Lőrinczet, a fordítás Tar-
hoz ezt a megjegyzést fűzi: »ki valahol horkol« (*T. sz. II. 24.*);

mikor Toldiné drága ajándékokkal készül az anyakirályné elé, hogy ennek közbenjárásával eszközöljön ki kegyelmet Miklós részére (*T. sz. VIII. 2.*), megjegyzi a fordító: »Régi szokás szerint ígyen szokás tenni«; a nápolyi hadfiak ajkára adja a fordító ezt a szólást: »Édes meghalhatni királyért, hazáért« (*T. sz. XII. 80.*); Bencze hűségéről szólva, mellesleg megjegyzi a fordítás: »az ilyen ma ritka« (*T. e. I. 22.*)

Hűnek találták — úgy látszik — a Matica Srpska bírálói is; a több ízben emített előszóból legalább erre kell következtetnünk. Ott ugyanis említi Jovanović, hogy Toldi-fordítását a Maticával akarta kiadatni s a társaság ügyvivőjéhez, Mladenović Subotához fordult; ez el sem olvasva a munkát, határozott elutasítást helyezett kilátásba azzal a megjegyzéssel: »nem időszerű az ilyen!« A fordító ebbe nem nyugodott bele, hanem követelte, hogy munkája a Matica elé kerüljön. Itt már csak azt kérdezték, hogy hű-e a fordítás, és ennek megállapítására Székács Józsefet kérték, aki Vuk gyűjteményéből egy kis kötetnyit magyarra fordított;¹ ez azonban nem vállalkozott ily megítélésére, mert saját vallomása szerint akkor már nagyon sokat felejtett az egykor jól ismert szerb nyelvből; a társaság most magyarul tudó szerbek ítéletét kérte és ezeknek kedvező nyilatkozatára hajlandó is volt a munka kiadására, csak hogy időközben a türelmetlen Jovanović már átadta volt fordítását Medaković Dánielnek, a ki ki is adta, a fordító nagy sajnálatára a régi, nem pedig a Vuk reformálta helyesírással.

A *Toldi* fordításának első ismertetője azonban már sehol sem szól arról, hogy a fordítás hű-e vagy nem, hanem az átültetés ügyességéről szól, kiemelve azt, hogy nem is érezzük fordításnak, és ha nem hatná át az egész munkát erős magyar szellem, azt hinné az ember, hogy szerb költőnek eredeti alkotásával van dolga; szebben — mondja továbbá az ismertető — a világnak egy nyelvére sem lehetett volna átültetni ezt a munkát; állításának igazolására például idézi a csárdai jelenetet, megjegyezve azt, hogy a fordításban erővel teljesebb és jellemzetesebb, mint az eredetiben. (? *Szerk.*) Rámutat egy hibára is: a pesti házakról mondottakat (*IX. 1.*) nem értette meg kellően a fordító, de kifejezi azt a reményét, hogy a munka csakhamar új kiadásban fog megjelenni, és abban Jovanović ki fogja javítani a hibát. Később pedig egyre halljuk az általános ítéletet, hogy Jovanović fordítása nem hű, hanem csak átdolgozás, »áténeklés«, mint a hogy Petőfi-fordítása is csak »áténeklés«.

Valóban nem oly hű, mint Voss Homerosa, de távolról sem oly szabad, annyira átdolgozás, mint Zrinyi Péter horvát

¹ Szerb hősdalok és regék 1836.

Zrinyiásza,¹ egész versszakokat nem hagyott el, egész versszakokat nem fűzött hozzá, czélzatosan, irányzatosan nem szerbesített, de akárhányszor érezzük, hogy a fordító valóban versszakról verszakra fordított, azaz egy-egy versszakot tekintett kerekded egésznek és úgy adta vissza, a hogy az ő lelkén átszűrődött. Így sűrűn találunk eltéréseket, melyek különböző kategoriákba csoportosíthatók. Vannak olyanok is, a milyenek a fordításokban általában gyakoriak: a fordító nem érti meg teljesen az eredetit, vagy ha meg is érti, nem tudja hű visszaadásban a versbe szorítani és beéri nehézkes, ellaposodó körülírással. Ily eset Jovanovičnál aránylag ritka, de annál gyakoribb az oly eltérés, melynek mélyebb az oka, melynek megvan a czélja is, és eredménye az, hogy közelebb viszi a munkát az olvasó lelkéhez.

Az eredetinek teljes meg nem értéséből származott hibát említ már a Toldi-fordítás első ismertetője is: a *T. IX. é. 1.* versszakában nem vette észre a fordító, hogy Arany szembeállítja a régi építkezést az újjal:

*Most a házfalakat rakják emeletre,
Akkor a tető volt kétszer újra kezdve,*

és fordításában az új építkezést is ráfogja a régi időre, azt mondva: »De volt oly ház is, mint valamely új palota; két-három emeletes«. A későbbi kiadásokban találunk ugyan javítást: »Akkor a tető mind hatalmas alkotmány volt, mint valamely palota: két-három emeletes«; de a szép ellentét itt sem érvényesül.

A kellő átgondolás, teljes megértés hiánya érezhető más helyen is: a *T. III. 5.* fordításában nem érti a fordítás olvasója, hogy miért folyik a malomkövel agyonsujtott vitéz testéből a vér *olaj helyett*; a homályt csak akkor oszlatja el világosság, ha egybeveti az eredetivel és látja, hogy ott megokolt a »vérolaj«, mert a kifejezés hasonlaton alapul (»Mint olaj-ütőben szétmállott a teste«), a melyet azonban a fordító nem adott vissza. — Nem látjuk okát, hogy miért viteti a fordító Miklóssal a farkasviadal után a farkaskölyköket haza, holott az eredetiben — s ez sokkal természetesb — az öregeket szedi fel. (*T. V. 16.*) Teljesen elgondolhatatlan, hogyan futhat össze Miklósnak és édesanyjának könnye *az anyának fején* (*T. VI. 12.*); Jovanovič, úgy látszik, ezt:

*Mint mikor két hegyről összefut a patak,
A kétféle könnyek egybe szakadtanak . . .*

úgy értelmezte, hogy *Miklós két szemének* könnyeiről van szó. Nem gondolhatja el a fordítás olvasója, hogyan jut a kutyák-

¹ L. IK. 1915: 408—413. 1.

nak, melyeket a megvadult bika a szarvával felhányt, *darabja* a szájukba; az eredetiben egy-egy darab *fül, hús* az, a mit kínos haragjukban agyarkodva rágnak. (T. 17. 5.) Balul értette a fordító a T. sz. V. 100. versszakát, mert Miklós-hoz intézeti Piroskának Tar Lőrinczhez intézett szavait:

Édes uram, mért is tetteti kegyelmed,
Kíméli a jobbot a bal keze helyett;
Tudom, én jól láttam, mire képes jobbja;
Hát a viadalkor az utolsó kopja?

Az eredetinek Miklós kamzsájára vonatkozó ezen szavait:

Majd felveszi később negyven-ötven évvel,
Ha magát is már holt számba feledték el... (T. sz. XII. 98.)

a fordítás olvasójának Miklós fegyverére kell vonatkoztatnia, mert a fordító ezen sorok előtt előbb említi a kámzsát és utóbb a fegyvert.

Ezek oly helyek, a hol a gondolkozó, pontos olvasó kissé meghökken és kíváncsi az eredetire. Vannak más eltérések, melyekben a fordítás olvasója nem érez ugyan zavart, de az magyar eposz pontos ismerője sajnálja, hogy elveszett bennük az eredetinek egy-egy apróbb szép jellemzetes vonása. Így pl. nem érezzük Toldi Miklós büszkeségét, mikor az eredetinek ezen soraiban:

Majd meggyőzi magát s megvetéssel tűri,
Szolganép belőle a csufot hogy űzi... (T. III. 5.)

szolganép helyett *vendéget* találunk említve a fordításban. Nem érezteti a fordítás Toldiné aggodalmát és szeretetéből folyó leleményességét — melynél fogva Benczét rögtön Miklós menekülése után a fiú nyomába küldötte — midőn Benczének, a ki csak harmadnapra találkozik Miklóssal, ezen szavaiban:

Harmadnapja már, hogy mindenütt kereslek, (T. IV. 9.)

a *harmadnapja* szót nem adja vissza. A reális rajznak egy kedves vonása vész el a fordításban, mikor Benczéről e helyett:

Megtörülte száját inge elejével, (T. IV. 12.)

azt olvassuk: »Ott üldögélt addig, míg bora el nem fogyott«. Nem érezteti a fordítás, hogy Miklós férfikorában is szűkszavú és fecsegést nem szeret meghallgatni, midőn Jovanović az eredetinek ezen szavait (T. sz. V. 85.):

Így Benche magából kiszedte *kérdellen*,
Hogy valaki Toldit szereti kegyetlen,

oly módon találta megváltoztatni, hogy Miklós még biztatja Benczét, hogy csak beszéljen. Az eredetiben sohasem halljuk azt, hogy Miklós — ez a hatalmas szervezet — ha iszik, keveset innék; nem iszik keveset Tarék vacsoráján sem (*T. sz. V. 98.*):

Étel-ital közben Miklós szíve zsendül
Vérmes egészségtől, bortól, szerelemtül...

de Jovanović szabad fordítása szerint ez alkalommal *nagyon keveset ivott*. Miklós erejének jellemzésében értékes vonás, hogy a sírboltot elzáró követ, melyet Miklós később egymaga emel el, hűsz embernek kell odahengerítenie (*T. sz. IV. 12.*); a fordítás pedig említetlenül hagyja. Nem említi azt sem, hogy a király előszobájában a vidám apródok az agg Toldi háta mögött újra kezdik a gúnydalt, noha ez motíválja Miklós nagy haragját. Sehogyan sem érvényesül a fordításban Bencze rendezetlen bőbeszédűségének közvetett jellemzése, mely pedig az eredetiben nagyon megkapó (*T. sz. XII. 17.*)

Ezek az eltérések azonban csak foltok Jovanovićnak szabad, ügyes és szép fordításában; egyéb eltérései olyanok, hogy bizonyos szempontból megokoltak vagy célzatosak abból a szempontból, hogy a szerb olvasó lelkében azt a hatást keltsék, a melyet az eredeti kelt a magyar olvasó lelkében. Például Piroska haldoklásának rajza (*T. sz. VI. 31.*) a fordításban jóval realisabb (de sokkal kevésbé költői! *Szerk.*) és érezteti, hogy Jovanović orvos volt; íme a két rajz szembeállítva:

A: Virági taposva, díszei feldulva,
Nem éled azonnal, sem sok idő múlva;
Borult az egészre enyészetes árnyék;
Szárnyait a lélek lebbenti — de vár még.

J: Tekintete bágyadt, halvány ajka mozog;
szava — noha kedves — hallhatót már nem mond;
végsőhája — nem az, biz' valami más az —
szíve dobbanása eláll nemsokára.

Más helyen is kiérezzük a fordító egyéniségét, még pedig a *Hervadt rózsák* költőjét, ki valami hasonlóságot érez a Piroskától örökre elszakított Miklósnak és saját magának sorsa között: Tarék vacsoráján Miklós maga előtt látja a szeretett nőt — mint a *Hervadt rózsák* költője képzeletben, emlékezetben korán elvesztett nejét, és a *T. sz. V. 98.* ezen sorainak:

Megfeledé szinte hosszú örök bűját,
Elvezi, mit a percz öntudatlanul ád...

tolmácsolásában Jov. az eredetitől eltérve, a hősre ruházza át a maga érzelmeit, vele érezteti, hogy áthidalhatatlan a távolság, mely az egymást szerető szíveket elválasztja: »Ím ott áll

előtte — de mily távolság az ! Oh távolság, hová csak gondolat szállhat !»

Leginkább figyelemre méltók azonban azok az eltérések, melyekben némi szerbesítés jelentkezik. A Toldi-fordítás első ismertetője — mint említettük — azt mondja, hogy a csárdai jelenet a fordításban erővel teljesebb, jellemzetesebb, mint az eredetiben. Ilyennek bizonyára néhány eltérése miatt találta a rajzot, melybe a fordító némi szerbesítést vitt : itt Miklós nemcsak iszik és tánczol (*T. X. 19.*), hanem *énekel* is ; Ben-czének, a ki a fordításban inti, hogy már *elég volt a borból* (az eredetiben : *megárt, T. X. 18.*), hetykén odavág egy szerbes mondást : »*Elég az ütlegből, de soha a borból!*« (Az eredetiben : »*Árt, nem árt, én azzal keveset gondolok!*«) Mikor pedig arról van szó, hogy czimbalmos is akad a csárdában, bővíti a fordító az eredetit a szerbes szózással : »Hej pedig csak most lesz cifra dínom-dánom !« Ily eljárás nemcsak ebben a jelenetben érvényesül, hanem a munkán mindvégig. Jovanović ugyanis szerbesen fordít, szerbesen a szó legtágabb értelmében : nemcsak a szerb nyelv szellemében, hanem — mint fentebb érintettük — a szerb népepika stílusában, sőt némileg szellemében is : nemcsak az előadás, hanem a hősök beszéde, gondolkodása, cselekvése is szerb szint nyert. Ezt az eljárást közelebbről is kell vizsgálnunk.

Arany János Toldi-trilógiájában vajmi ritkán találjuk valamely személy anyjára vonatkozólag az *öreg* jelzőt ; csak Toldinét illeti ezzel néhány helyen (pl. *T. IV. 9.*, *T. sz. III. 15.*, *XII. 95.*) ; az özvegyről, kivel Miklós a temetőben találkozik, vagy pedig Lajos király anyjáról sohasem mondja a költő, hogy *öreg* ; Jovanović fordításában pedig az anyáknak szinte állandó jelzőjük a *stara*, akár Toldinéről van szó, akár az özvegyről, a kinek két fiát megölte a cseh, akár pedig Lajos király anyjáról ; ezt használja a hős, a mikor megszólítja édesanyját, ezt használja, a mikor beszél róla (pl. *T. VI. 13.*, *VIII. 11.*, *VIII. 13.*, *T. sz. II. 60.*, *III. 46. stb.*). Ebben az eljárásban Jovanović a szerb népköltészethez alkalmazkodott. A délszláv nő ugyanis, főleg pedig a legdélibb vidéken — a hol a népepika a legdúsabban virágzott — korán érik, meg is öregszik korán ; ezért hőskorra jutott ifjúnak édesanyját délszláv énekes nem is képzelteti el másnak, mint öreg asszonynak, és az *öreg* = *stara* lesz a népepikában a hős anyjának állandó jelzője. Helyenként, főleg a *Toldi* fordításának első kiadásában, az özvegyet, a kivel Miklós a temetőben találkozik, az *öreg* jelentését még fokozó *baka* jelzővel is illeti (pl. *T. IX. 17.*), de vajmi ritkán találjuk a magyarban szokásos jelzőkhöz közelebb álló *draga*, *mila* (kedves) szókat (*T. V. 2.*, *VI. 16.*), noha a szerb közbeszédben gyakoriak ; a magyar *édesnek* teljesen megfelelő *slatka* jelzőt mindössze csak egyszor

(T. VI. 2.), de a későbbi kiadásokban ezt is a *mila* szóval helyettesítette a fordító.

Várnak, városnak, palotának, udvarháznak állandó jelzője a délszláv népköltészetben a *fehér (bel)*¹, és íme ezzel illeti Jovanović rendszerint a várost, a palotát, noha az eredeti nem nyújt rá alkalmat: pl. »Buda vára« (T. VII. 4.) vagy »híres Budavára« (T. e. II. 5.) a fordításban *Budim beli*, »a nap fényes palotája« (T. e. I. 33.) pedig: *beli dvor belog dana* (szó szerint: »a fehér nap fehér udvarháza.«).

A vágólegényekről Arany csak azt mondja, hogy a bika megkötözése után: »Egy kis *házikóba* fekünni menének« (T. IX. II.), a fordítás szerint *puha ágyba* feküsznek aludni (»na postelju meku«), bizonyára csak azért, mert a lefekvést a délszláv népepika így szokta kifejezni, és a fekvőhely állandó jelzője a *mek* = *puha*.²

Az eredetiben Miklós dolmányának színéről nincs szó; csak azt halljuk róla, hogy rajta »a szabó parasztot nem hagyott« (T. XI. 4.); de a fordítás szerint Miklós *zöld* dolmányt vesz; bizonyára csak azért, mert a szerb népköltészet sűrűn emlegeti a zöld színt, mint a legszebbet: a szultán vagy az agák zöld lobogót vitetnek maguk előtt, zöld dolmányt viselnek; a szerb hősök utánozzák őket s szintén zöld dolmányt öltenek; bajuk is akad a szultánnal, ha a ramazan idején zöld dolmányban mernek a kólóban legénykedni.³ Míg Arany Jánosnál Lajos király *kék* sátor alól nézi a küzdelmet, addig Jovanović fordításában *zöld* a király sátra (T. XI. 7.).

Aranynál nem történik említés arról, hogy mily színű bort isznak a dorbézoló flagellánsok (T. sz. XII. 27.) vagy pedig a Gyulafi-ikrek (T. e. II. 17.); a fordítás szerint azonban *piros, siller* bort isznak; Jovanović ugyanis megadja a bornak a szerb népköltészetben használt leggyakoribb jelzőjét: *rujno vino*.

Ha az eredetiben *hétollú* buzogányról van szó, a fordításban azt találjuk, hogy *hattollú*: *sestoper* (pl. T. XI. 4.), mert a délszláv népepikában ez a buzogány állandó jelzője.⁴

Prágát a fordító a cseheknél és más szlávoknál elterjedt szokás szerint *Zlatni Pragnak* (aranyküszöb) nevezi (pl. T. sz. V. 64.).

A délszláv népepikában a hős: *sólyom (soko)*; a szerb vagy montenegrói uralkodó így szokta nevezni vitézeit: *sólymaim*; és íme Jovanović is *sokoval* fordítja a magyar *hős* vagy *vitéz* szót és akárhányszor megadja neki a délszláv népköltészetben található állandó jelzőjét: *siv* = *sűrke*.⁵ (Pl. T. XII. 2., T. sz. II. 56.)

¹ Pl. *Vuk* II. 91. é. 9. sor, 92. é. 121. sor.

² Pl. u. ott 46. é. 29. sor.

³ L. pl. *Bogišić* 90. é., *Vuk* II. 71. é.

⁴ Pl. *Bogišić* 8. é. 85. sor.

⁵ Pl. *Vuk* II. 54. é. 9. sor.

A gyermeket a szerb anya, rokon, dajka egyre *szín-aranyomnak* szólítja (*suho moje zlato*), és íme a fordításban Bencze is így szólítja Miklóst. (T. X. 7.; az eredetiben: *édes lelkem!*)

A *király* a délszláv népköltészetben: *kruna* (*korona*), *svetla kruna* (*felsőleges király*);¹ ehhez alkalmazkodik fordításunk is; nemcsak Miklós szólítja meg így Lajos királyt (pl. T. XII. 13.), hanem Toldiné az anyakirálynét is (T. sz. VIII. 12.). A *sunce jarko!* (*ragyogó nap!*) megszólítást, mely a délszláv népköltészetben rendszerint a szultánt illeti, Jovanović Miklós ajkára adja, mikor ez Lajos királylyal beszél (T. XII. 5.). A király egy helyen a fordításban *zemlji gospodar* (T. sz. II. 43.): *az ország, a földbirtok ura*; így nevezik ugyanis délszláv vitézi énekek Mátyás királyt.²

A nagyúr, a velencei doge, sőt a fejedelem is a délszláv népköltészetben: *ban*, és íme, *bán* Jovanović fordításában a *kiskirály* (T. IV. 8.), Toldi Miklós a *testőrkapitány* (T. sz. V. 60.), meg a boszniai *király* is (T. sz. V. 85.).

A kedveskedő megszólítások superlativusait a délszláv népköltészet a családi élet köréből veszi: *majko!* (*anyám!*), *sinko!*, *sine!* (*fiam!*), *brate!* (*öcsém!*, *bátyám!*), *sestro!*, *sejo!* (*hugom!* *néném!*); az eredetinek kedveskedő megszólításait vagy megnevezéseit Jovanović ezekkel adja vissza: *galambom!* *édes!* (T. sz. X. 104.): *sestro!*; *barátom!* (T. e. VI. 21.): *brate!*; a *béke-barátság* (T. sz. II. 43.), a fordításban: *mir bratinski* (testvéries béke), és az álom, a »legjobb orvos, legjobb dajka« (T. e. IV. 17.): *majka, seja*.

Hasonló helyzetben a trilogia fordításának hősei teljesen úgy cselekednek, mint a délszláv népköltészet hősei; Miklós például nemcsak zöld dolmányt vesz, hanem sisakját sólyomszárnynyal is díszíti (T. sz. XII. 54.), mint a koszovói hősök, mint Banović Sekula vagy pedig Relja Krilati (szárnyas), a ki épen sisakdíszétől nyerte nevét.³

A *barát* a »Toldi estéje« fordításában nem *fratar* (róm. kath. szerzetes), hanem *kaluđer* (gör. kel. szerzetes); Miklós, mikor azt akarja, hogy fel ne ismerjék, *kaluđernek* öltözik (T. e. III. 4.), épen úgy, mint Márk királyfi⁴, és gúnyosan vén dervisnek nevezi magát (az eredetiben: vén barát, T. e. IV. 6.), mint Magyar Fülöp neje Márk királyfit.⁵ A szerb viszonyoknak megfelelően Piroska *fejedelemasszony*: *igumanka* (T. sz. X. 109.).

Re bene gesta a szerb népköltészet győztes hőse tarisznyába teszi ellenfelének levágott fejét; így teszi el Magyar

¹ Pl. u. ott 43. é. 13. sor.

² Pl. *Vuk* I. 633. é.

³ *Maretić* »Naša narodna epika« Zagreb, 1909. 163. l.

⁴ L. pl. *Vuk* II. 62. vagy *Čojković* Піванія 2. é.

⁵ *Vuk* II. 59.

Fülöp fejét Márk, vagy pedig az óriás Halil is, és íme Jovanović a hős veszélyes helyzetét így fejezi ki: »a feje már tarisznyában van« (az eredetiben: »függ élete immár nyomorult hajszálon«, *T. sz. VI. 55.*).

Kőhajító versenyben a délszláv népepikában az elhajítás vállról (»s ramena«) történik; így hajítanak követ pl. a *Béla király és Banko leánya* forrásának reánk maradt változataiban is a versenyjáték hősei, és íme a fordításban Miklós is vállról hajtja el aalomkődarabot György csintalan vitézei közé (*T. III. 6.*).

A vitézi kaland legőhajtottabb szerzeménye a délszláv népepikában az ezüst és arany (i srebro i zlato) és a legnagyobb jutalom, melyet a hős a szultántól kaphat, egy *spahiluk*: ily jutalmakat adhat a fordítás a trilogia hőseinek is, holott az eredetiben csak általában jutalomról van szó (*T. XII. 3.*), vagy pedig egy faluról (*T. e. IV. 7.*).

Akkor, a mikorra a legszebb szerb hősi dalok keletkezését kell tennünk, Szerbia már nem *ország*, hanem *vilajet*; ezt a szót használják az énekesek az ország jelentésében, és íme a *mi országunk* is (Nagy Lajos korában!) a fordításban: *vilajet* (*T. X. 8.*).

A szerb vitézi ének hősének kedves szórakozása, hogy ügető paripája hátán ülve, felhajítja buzogányát vagy más fegyverét magasba, a felhőkig és leestében elkapja kezével;¹ így tesz Márk királyfi is, mikor Magyar Fülöp ellen indul;² így tesz Jovanović fordításában Toldi is: míg az eredetiben csak forgatja kezében (*T. XI. 5.*), addig az átültetésben magasra feldobja; az öreg Toldi pedig a felhőkbe dobja otromba fegyverét (*T. e. III. 21.*).

Az olasz bajvívót a fordítás úgy tünteti fel, a mint a délszláv vitézi ének a janicsárt szokta: a merre jár, pusztít és gyujtogat (*T. e. I. 37.*).

A délszláv népköltészet hőse egyre dalol: nem borozgathat ének nélkül; nem tartózkodhat ettől a kedvtelésétől akkor sem, ha veszélyes a helyzete³, és kaland elbeszélése sokszor azzal fejeződik be, hogy a hős hazafelé indul: dalra gyujt, lova tánczot jár (»pjevajuci, konje igrajuci«) — ép így egyre énekelnek a trilogia fordításának hősei is, ha az eredetiben nincs is szó dalolásról (pl. *T. X. 19.*, *T. sz. III. 7.*); énekel egyre nemcsak az ifjú és férfi Toldi, hanem az öreg is, még pedig haragjában (az eredetiben: vigadott haragjában *T. e. I. 41.*), énekel Tar Lőrincz öltözködés közben (az eredetiben: arczán ravasz öröm játszik, *T. sz. II. 42.*), énekelnek a flagellansok dorbézolás közben (*T. sz. X. 66.*), és Miklós elkeseredésének

¹ L. p. *Vuk* II. 406. 1.

² *Čojković Pšvanija* 91. é.

³ *Matica Hrvatska: Nar. pj. I. 2. 3. és 31. é.*

legmagasabb fokát a fordító azzal akarja éreztetni, hogy Miklós borozgat és mégsem gyújt dalra. (T. sz. II. 6o.) A szerb énekes hajlamának megfelelően az eredetinek a tiszamenti sok magyar falura vonatkozó ezen sorát: »Magyaros a neve, magyar a ki lakja« (T. sz. III. 9.), így adja vissza: Arra mindenféle magyar ének hangzik.

A szerb sokat káromkodik, nemcsak a valóságban, hanem vitézi énekeiben is, jóval gyakrabban, mint a hogy ezt a feljegyzők, közlők éreztetik. Hasonlóképen káromkodnak a trilogia fordításának hősei is — holott a magyarban nincs szó káromkodásról (pl. T. VI. 20. György vitézei), Tar Lőrincz meg egészen szerbesen a háromszáz ördögét káromolja (T. sz. V. 101.).

A délszláv énekes nemcsak a veszélyben forgó vagy elpusztult hőst magát sajnálja, hanem édesanyját is, és íme a fordításban a pesti nép is már édesanyját sajnálja annak, a ki a megvadult bikának útjába talál kerülni (T. IX. 7.).

Az olaszt a szerb népköltészet *latin*nak nevezi, Velenczét például latin városként emlegeti: a *Toldi estéje* fordításában következetesen, a *Toldi szerelme* fordításában is többnyire, latinként szerepel az olasz.

Az ifjú, a kit Miklós olasznak néz: Szeredai, nevét így okolja meg: »Szerda napon lettem, hívj úgy: Szeredai!« (T. sz. IX. 53.) A szerb népköltészet azonban korántsem emlegeti annyit a szerdát, mint a pénteket és a »petak«-ból származtatja a Petko, Petka, Pejkana neveket is; ehhez alkalmazkodva a fordító a pénteket teszi Szeredai születése napjává és Petkónak nevezi.

Márk királyfinak sokat emlegetett lova tarka és neve is: »Sarac« = Tarka; a fordító el nem mulaszthatja, hogy legalább egy helyen ne emlegessen ily lovat s ilyené tette Gyulafi Loránt paripáját. (T. e. II. 34.)

A délszláv vitézi énekek Mátyás király egyik kedvelt vezérét, Branković Vuk despotát Zmaj Ognjeni Vuknak (Tüzes Sárkány Farkas) nevezik; ezt a nevét anyajegyekből származtatják, tűzokádó sárkányokkal és farkasokkal hozták kapcsolatba és nevének megfelelő lelki állapotot tulajdonítanak neki küzdelmeiben; ez a hős lebeghetett a fordító előtt akkor, mikor az eredetinek ezt a sorát: »Toldi meg is rettent, dühös is lett szörnyen« (T. sz. XII. 52.) így fordította: »Hej, lett féregből (előbb ugyanis féregnek mondotta magát) tűzokádó sárkány«.¹

A magyar szegénylegénynek, betyárnak, fosztogatónak megfelelő romantikus alak a délszláv népköltészetben a *hajduk*: (singularis), a ki a török igazságszolgáltatás elől menekülve bandába áll, fosztogatásból él és lesi az alkalmat, hogy bosszút

¹ L. pl. *Vuk* II. 90. 1—2. sor.

álljon a törökön. Fordításunkban a *sírrabló* is *hajduk*. (T. sz. IX. 61.)

A tündér nemcsak a szerb népmesének, hanem a nép-epikának is sűrűn emlegetett alakja; ezért tündérhez hasonlítja a fordítás Piroskát, holott az eredetiben olyan, mint a liliumszál. (T. sz. I. 21.)

Toldi Miklós budai házának kapusa varga, a fordításban azonban következetesen bocskoros (opančar), bizonyára azért, mert a szerb népeletnek a bocskoros inkább ismert alakja.

Szerbes alaknak érzi a fordítás olvasója főleg a két Benczét: az öreg, ha régi időről mesél, nem »Miklósnak nagy-apján«, hanem — a horvát és szerb közmondásnak is megfelelően — Kulin bánon kezdi (T. IV. 13.) és Miklóstól a nádasban ezekkel a szavakkal búcsúzik: »Zbogom, daklem zbogom!« (Az eredetiben az ennek megfelelő hely: »Aztán a tarisznyát félvállára vette«. T. IV. 23.) Fia meg, a mikor elbeszéli Miklós csehországi kalandját, a leányrabló cseh üldözését, szinte beletéved a délszláv vitézi énekekbe, melyekben a hirhedt leányrabló arab, és a legbecsesebb ragadmány a szultán leánya.¹ Az eredetiben *királyleányról* és egy *óriásról* van szó, a fordításban pedig egy *arabról* és a *szultán leányáról*. (T. sz. V. 65.)

A szerb népepika romantikája nem ismeri a lovagvilágot, súlyos nehézséggel állott tehát szemben a fordító, mikor a trilógiát a szerb népköltészet stílusában ültette át, különösen pedig akkor, a mikor az eredetiben csak egy utalással vagy fordulattal nyert a lovagvilág szelleme megkapó kifejezést. A *lovag* és *lovagiság* kifejezésére nincs is a szerbnek külön, szabatos terminusa, mert a *vitez*, *viteštvo* inkább csak azt érezteti, a mit a magyar *vitéz*, *vitézség*. Még nem oly feltűnő a nehézség abban, hogy a lovagot vitézzel kell kifejeznie a fordítónak a Tar Lőrinczhez párviadalra kihívó üzenettel küldött vargára vonatkozó sorban: »Csiklandja az ilyen lovagi követség« (T. sz. VI. 53.), de már teljesen kifejezéstelenné vált a fordításban Anikó intelme, melylyel megvédi női becsületét, mikor Szeredi őt ajánlan találja, ápolás alá akarja venni és meglepődve látja, hogy a vitézi ruhában nő rejlik: »Ha magyar vagy, akkor *lovag* is vagy« (T. sz. XI. 65.), vagy Piroška kérése, melylyel Toldi Miklóshoz fordul, mikor egyedül marad vele: »Becsületét véd meg, ó *lovag*, egy nőnek!« (T. sz. V. 15.), mert a *lovag* kifejezésére használt *vitéz* fogalmához még nem tapad a nőtisztelet erénye, a kötelesség, hogy kényes helyzetbe jutott nő erkölcsét védenie kell, mint a lovag fogalmához. Hasonló helyzetben a délszláv népepika nője mást tesz: *pobratim-nak* (választott testvér) szólítja az erényét fenyegető

¹ L. pl. *Vuk* II., 97. é. vagy *Hörmann K. Narodne pjesme Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini* I. 32. é.

hőst; ennek ezt a megszólítást el kell fogadnia, nehogy kihívja maga ellen Istennek és Szent Jánosnak haragját, és úgy kell bánnia a nővel, mintha édes huga vagy nénje volna.¹ A nehézséget bizonyára maga a fordító is érezte, a pobratimstvo-ra való felhívást azonban már a megengedhető határon túl menő szerbesítésnek tartotta; ily tépelődés készíthette arra, hogy a *T. sz. V. 106.* versszak ezen sorainak:

Ám Toldin erőt vesz keserű józanság,
Az előtte verdő nemes ártatlanság,
Ki lovagnak hívja... mintegy maga ellen,
Becsületének hogy védelmére keljen...

tolmácsolásában beérje nehézkes körülírással.

A lovagvilág nőtiszteletét sem ismeri a délszláv nép-epika; ott a nő — mint a hogy ezt a férfitörökonságon alapuló zadruha szelleme magával hozza — alsóbbrendű lény: kezét csókol a férfiúnak (l. p. Vuk III. 30. l.), megalázkodik, térdre borul előtte, ha valamit kér — és íme fordításunkban Piroska is úgy viselkedik Toldival szemben, mint a délszláv népköltészet nője: az eredetiben csak esdekel és Miklósnak kezére omol, mikor kegyelemre akarja bírni Tar Lőrinczczel szemben, a fordításban azonban letérdel Miklós előtt és átkarolja térdét (*T. sz. V. 103.*).

Figyelemre méltó a fordítás versformája is. Jovanović nem tett úgy, mint kortársa, Kostić L., a ki Homerost a délszláv nép-epikának általánossá lett versformájában szakokba nem csoportosuló, rímtelen tiztagú, 4+6-ra oszló sorokban, »deseterac«-ban adta vissza, hanem megtartotta az eredetinek versformáját, bizonyára azért, mert az alexandrin a délszláv epikában nem volt új forma, hiszen ott találjuk Karnarutić *Vazetje Sigeta gradajában*, Zrínyi Péter *Zrinyiaszában* és Vitezović Pál *Odiljenje Sigetkojában* is; azután könnyen megbarátkozik vele a »deseterac«-hoz szokott szerb olvasó is, hiszen voltaképen a »deseterac« második felének ismétlődését éri benne; csupán az tűnik fel benne az eredetivel szemben, hogy felette gyakori a sorközépnék összecsendülése a sorvéggel vagy a következő sor első felével; így alakulnak gyakran az ily rímképek:

$$\begin{array}{c} a | a \\ x | a \end{array} \text{ vagy } \begin{array}{c} x | a \\ a | a \end{array}, \quad \begin{array}{c} a | a \\ b | b \end{array}, \quad \begin{array}{c} a | b \\ a | b \end{array}.$$

Arra, hogy a páros rím mellett a sorközépet is rímeltesse a sorvéggel, Arany Jánostól is nyerhetett ösztönt (pl. *T. sz. II. 32., III. 12., V. 3., VIII. 36., X. 4.*), de használja sűrűn olyankor is, a mikor az eredetiben nincsen, főleg pedig olyan-

¹ L. pl. *Mažuranić*: »Hrv. nar. pj.« 11.

kor, a mikor szabadon fordít. Ennek az eljárásnak okát a népköltészet hatásának kell tulajdonítanunk, hol a máskülönben rímtelen »deseterac«-ban a gondolatritmusból kifolyólag gyakran csendül össze a sor két része.¹ Hogy valóban ebben kell keresnünk az eljárás okát, a mellett szól az is, hogy akárhányszor nem is rímelteti össze a sorpárt, hanem egymásután alkot két oly sort, a melyekben a sorközép összecsendül a sorvéggel, a mire már az eredetitől nem nyerhetett ösztönt. (L. pl. *T.* VI. 6., 20.) Abban sem áll az eredetinek hatása alatt, hogy a sorpárban a sorvégek mellett a sorközép is összecsendül a sorközéppel; találhatunk ugyan ily rímelést a délszláv népepikában is,² de itt nem gyakori; azonban általános ez a rímjáték a dalmata költőknél főleg az epistolákban, ott találjuk továbbá Karnarutić, Zrinyi Péter és Vitezović Pál *Zrinyiásza*iban is. Fordításának tehát verselése is alkalmazkodott a horvát-szerb költészetéhez.

Említettük, hogy *Toldi szerelmét* Jovanović prózai áthidalásokkal ültette át. Áthidalta a következő részeket: III. é. 17—24., 36—66. v., IV. é. 1—84. v., V. é. 12—18. v., VI. é. 1—47., 78—80., 87—92. v., VII. é., VIII. é. 19—35., 50—85. v., IX. é. 3—48., 75—96. v., X. é. 1—100. v., XI. é. 1—61., 71—136. v., XII. é. 29—47., 68—72., 83—85. v. és elhagyta a XII. é. 105. versszakát. Hogy miért nem fordította le ezeket a részeket is, erre a kérdésre a szükségesé költő rendszerint kitérőleg válaszolt, de néhány helyre vonatkozólag nyilatkozik magában a prózai szövegben. Így a VI. é. 1—6. versszakait illetőleg mondja: »Arany ezt az énekét a *Piroska* névvel kezdi és megemlékezik a maga leánykájáról (helyesen: unokájáról), a ki akkor (t. i. 1867-ben) született, a kinek szintén *Piroska* volt a neve és a ki csakhamar elvesztette édesanyját. Az első hat versszaknak, melyet a költő ennek az emléknek szentel, lefordításába nem mertem belefogni, mert bizony sok vesztett volna el lágyságából és bánatos szépségéből«. Ez a nyilatkozat jellemzi ugyan a fordító gondosságát és szerénységét, mégis sajnálnunk kell, hogy ezt a részt nem ültette át, hiszen oly sikerülten adott vissza épen oly helyeket, a melyekben lágyság, bánatos visszaemlékezés van (pl. a *T.* sz. I. énekének bevezető versszakait is); hiszen legszebb eredeti alkotásai, a korán elhunyt neje emlékének szentelt *Hervadt rózsák*, ugyanily jellegűek, és congenialitas készítette őt arra, hogy lefordítsa Gyulai Pál *Éji látogatását*. Azt kell hinnünk, hogy Jovanovićon akkor, a mikor ennek a résznek lefordítására került a sor, erőt vett a fájdalom, mint az öreg Arany Jánoson annál a töredéknél, mely alatt ott találjuk a megjegyzést: »Nagyon fáj! nem

¹ L. pl. *Vuk* II. 67. é. 93. sor, III. 30. é. 7. sor. *Čojković* Пѣваніи 2. é. 28. sor.

² L. pl. *Vuk* III. 24. végsorait.

megy!¹ A VII. ének befejezéséről szólva, mondja a fordító: »Ez a rész a sok heraldikai kifejezés miatt szerbül nem adható kellően vissza versben, ezért az egész éneket röviden nyujtom prózában«. A IX. é. 3—48. versszakaira vonatkozólag megjegyzi, hogy Arany a két versszaknyi bevezetésben mondottak ellenére is leír egyes dicső csatákat, ő azonban Arany kijelentéséhez híven ezeket csak néhány szóval említi — és teszi ezt prózában. Maga nem nyilatkozik ugyan, hogy miért hagyta el a XII. é. 105. versszakát, de azt az olvasó, az eredetit és fordítást figyelemmel kísérve, nyomban megérzi: Arany ugyanis itt háláját fejezi ki a Margitsziget fenséges ura iránt, a ki ott üdülőhelyet ajánlott fel neki, »a nemzet agg fülemiljének«; oly erős ott az egyéni, alanyi vonatkozás, hogy Jovanović a fordításban ezért nem akarta átvenni. A többi részre vonatkozólag nem nyilatkozik és így csak feltevésekre szorítkozhatunk. Nem jogosulatlan az a nézet (melyet a *Toldi szerelme* sok szép része miatt nem szeretünk hangoztatni), hogy a rövidség, tömörség, mely a *Toldi szerelmében* nincs meg, a *Toldinak* és *Toldi estéjének* nagy előnye — és hatványozottan az a szerb olvasó szemében, a ki nem szokott hozzá a felette terjedelmes epikai alkotásokhoz; szerfeletti terjedelemre csak a mohamedán délszláv énekes szokta nyujtani a hősi éneket. Figyelemreméltó az is, hogy a szerbség és horvátság — gazdag és szép népepikája mellett — a műköltészetben aránylag kevés nagy eposzt mutathat fel. Végül pedig tekintetbe kell vennünk, hogy a trilogia részei közül a *Toldi szerelme* a legkevésbé népies, és az oly módon való fordításra, mint a hogy Jovanović ültette át a trilogiát, a prózai áthidalásban nyujtott helyek kevésbé alkalmasak. Az epizodokkal szinte túlterhelt² II. rész sok helyének áthidalásával a fordító talán még elő is mozdította a munka népszerűségét.

Így szűrődött át újabb epikai költészetünk legszebb gyöngye Jovanovićnak a délszláv népköltéssel telített lelkén, így jutott oly közel a szerb és horvát irodalomhoz, népköltészethez és ennek a két népnek (hiszen a horvátok is, a kik Jovanovićnak nagy tisztelői, szeretettel olvassák) szívéhez, bármily erős is a trilogia magyar szelleme, melyet a fordító érintetlenül akart hagyni és egyéb tekintetben érintetlenül is hagyott. Talán érezte is, hogy olvasói a hősokeket szavaik és cselekedeteik miatt szinte szerbeknek fogják érezni, és talán ezért hangsúlyozta több helyen, a hol az eredeti nem is nyujtott alkalmat rá, hogy itt magyarokról van szó; megtartotta a hősoke magyar nevét, Miklós budai házának kapusát maga nevezte el *Palinak* és az éljenező nápolyi hadnak ajakára nem a *živiót*

¹ *Juliska emlékezete* 1866. *Arany hátrahagyott versei*, 1900-iki kiadás 512. l.

² Csak gazdag, de nem túlterhelt! *Szerk.*

adta, hanem az *üljent* (T. sz. XII. 57.), csakis Örsének, a bosnyák király leányának nevét szerbesítette.

Az átültetésnek ismertetett módjában találjuk alapját annak az ítéletnek, melyet nemcsak a Toldi-fordítás első kiadásának első ismertetője mondott, hanem művelt szerbek körében még ma is meggyőződésként hallunk, t. i. hogy a fordítás sok helyen szebb az eredetnél.¹

SZEGEDY REZSÓ.

¹ Ezt az állítást azonban mi magyarok, még pedig teljes joggal és a legnagyobb határozottsággal, visszautasítjuk. *Szerk.*

TOLDY FERENCZ KRITIKAI MUNKÁSSÁGA.

(Második és befejező közlemény.)

A tárgyiasság mellett érdeme Toldy kritikáinak az alaposság. Mint lelkiismeretes bíráló komolyan tanulmányozza a munkát, s ítéleteit, a mint az imént láttuk, megfontolva mondja ki, érvekre alapítja, bizonyságokkal támogatja. Ha olyan feladatot vállal, melyben komoly, lelkiismeretes munkával czélt lehet érni: nyert ügye van. Ilyen volt p. o. Steinacker Gusztáv műfordításainak megbírálása.¹ Egyformán értvén és ismervén a magyar meg a német nyelvet s nem restelvén a fáradságot, meggyőző erővel mutatja ki a német fordításnak a magyartól eltérő árnyalatait s mond helyes, megokolt véleményt a kötet értékéről. Mintaképül szolgálhat bírálata, hogyan kell tárgyalni és méltatni műfordítást. Egyáltalán Toldy bírálatainak nagyobb részét elmélyedéssel és komoly becsvágygyal dolgozza: annál inkább kirí bírálatai sorából az a pár kritika, melyek nyilván mutatják, hogy sebtiben készültek. Van közöttük több elnagyolt, üres ismertetés,² sőt a mi rosszabb, fölületes vagy silány bírálat is.³ Ez utóbbiak közül legszerencsétlenebb a Fazekas Mihály lírájáról adott rövid jellemzés,⁴ mely annyira üres, hogy bármely gyenge költőre ráillenék, s a mi még bosszantóbb, kiáltó frázisokból van összeszöve. Ezek a sietős kézzel papírra vetett fölületes kritikák nem méltók tudományos életünk vezéregyéniségéhez s mindenesetre magyarázatra várnak, ha már mentséget nem tudunk számukra találni. Egy részüket kétségkívül a szerkesztői szükség fejti meg, mely gyakran rákényszerítette

¹ *Pannonia*, Virágfűzér Steinacker Gusztávtól. *Athenaeum*, 1841. II: 209—220. 1.

² A *Virágfűzér* (*Figyelmező*, 1837. II: 33—35. h.), a *Parthenon* (u. ott, 177—179. h.), az 1838-iki és 1839-iki *Emlény* (u. ott, 305—310. h., 1838: 883—890. h.), a *Budapesti Árvizkönyv* egy részének (u. ott, 1839: 136—139. h.), az 1839-iki és 1840-iki *Remény* (u. ott, 273—282. h., 1840: 321—327. h.), Tóth Lőrincz *Szívhangok* cz. kötetének (u. ott, 1839: 533—536. h.) és Horváth Zsigmond *Elmederítő történeteinek* (*Athenaeum*, 1841. I: 118—119. h.) bírálata.

³ Ilyenek a Kovács Pál *Thalásjáról* (*Figyelmező*, 1838: 430—435. h.), Beöthy Zsigmond *Csábjáról* (u. ott, 1839: 249—252. h.) és a *Részvét gyöngyeiről* (u. ott, 812—816. h.) írt bírálatok.

⁴ U. ott, 1838: 9. h.

Toldyt a kedvetlen és gyors munkára¹ — így készült a legtöbb zsebkönyv bírálata, egyébként is nehéz és hálátlan feladat. A többi szinte kivétel nélkül lírai gyűjtemények bírálata, s ezeknél a fogvatkozás oka mélyebbről ered: abból az ösztönszerű tartózkodásból, mely Toldyt a lírikumok vizsgálatával szemben jellemezte. A lírai költő lelkivilága Toldy előtt mindvégig megőrzött valamit mystikus voltából, félt fellebbenteni a titokzatos fátyolt: említettem, hogy rendszerint kitért a lírikusok útjából. Ha valamilyen zsebkönyvben lírikumok is voltak, meglegedett a tetszés vagy nem tetszés pusztá nyilvánításával s egy-két jelzővel; ilyenkor a bizonyítás helyett szívesen fordult a szemelvények közlésének tanulságos, de könnyű módszeréhez. Arra a magaslatra sohasem emelkedett, hogy lírai gyűjteményt érdeme szerint méltasson vagy jellemezzen. Nem is szívesen bocsátkozott részletesebb méltatásukba, mindössze két ízben, Vachott Sándor *Verseinek* és Döbrentei Gábor *Huszárdalainak* bírálatában,² de nem sok sikerrel. Magasan járó fejtegetésekkel indítja meg a kritikát — ott a lírai költészet jelleméről, itt a katonadalok jelentőségéről — de a helyett, hogy megállapításait alkalmazná a megbírálandó művekre s a költő érzés- és képzeletvilágának munkáját vizsgálná, aprólékos nyelvi és stilisztikai megjegyzésekre fecsérli erejét. Megjegyzései közt sok az okos, találó, s a költemények értékéről vallott ítélete is nagyjából helyes, de a bírálatok egészükben szegényesek, kisszerűek: az a feladat, mely itt Toldyra várt, magasabbrendű volt, mintsem kritikusi erényeinek ikerpárjával, az obiectivitással és alapossággal, meg lehetett volna méltón oldani.

Néha azonban még erénye is veszedelembé sodorja. Olyan lelkiismeretesen elemzi az előtte fekvő regényt vagy drámát, olyan alaposan, minden részletére kiterjeszkedve mutatja be, s annyira meg akarja értetni minden gondolatát, hogy hosszadalmasságba és terjengősségbe téved. Kényelmes körülményesége helyenként aránytalanságig fokozódik: értéktelen munkákról époly kimerítően, sőt gyakran még kimerítőbben ír, mint jeles művekről. Garay *Árboczá*t p. o. a helyett, hogy egy-két hasábon röviden sujtaná, 15 hasábon keresztül bonczolja és bírálja,³ s ugyanannyi teret szentel Hegedüs Sándor *Poétai próbáinak* is,⁴ holott ezek, czímükhöz méltóan, értéktelen kísérletek, egy száraz, kevés költőiséget ígérő műfajnak, a didaxisnak, eszmétlen hajtásai. Kisebb, de még hangosabban szóló aránytalanságokra lépten-nyomon bukkanunk. Csató egy novel-

¹ Magyarázatom alaposságának bizonyítéka, hogy Toldy, a ki bírálatait rendszerint aláírta vagy legalább nevének kezdőbetűivel jelezte, e bírálatainál chiffre-t használ, mint másik két szerkesztőtársa rendszerint.

² *M. Szépirod. Szemle*, I: 181—184., és 206—207. l.; II: 145—152. l.

³ *Figyelmező*, 1837. I: 51—58. l.

⁴ U. ott, 1839: 597—606, 617—622. h.

lájának tartalmát másfél hasábon mondja el, s a méltatásra e terjedelemnek csak felét szánja,¹ más alkalommal Csatónak és Frankenburgnak egy-egy novelláját egymás mellé állítva, az előbbit röviden édig emeli, az utóbbit lerántja a sárba — de épen háromszor annyi szót vesztegetve rá.² Ez az egészségtelen és aránytalan terjengősség régi hagyomány Toldynál: kellemtelen örökség fiatal korából, de míg pályája első szakában csak elvétve jelentkezett, kritikusi pályája delelőjén egyik jellemző vonása.

Kapcsolatos ezzel egy külső, mellékesnek látszó, de végzetes fogyatkozás: a kritikák stílje. Toldy sohasem volt művészi stíliszta, az a stílkézség azonban, melylyel e kritikáit dolgozta, igen gyarló, s bírálatainak stílje messze elmarad egyéb műveié mögött. Sohasem írt oly rosszul, mint itt, s kritikai működésének hatástalansága részben itt bírja megfejtését. Általán nehézkes és hosszadalmas az unalomig, gyakran zavaros az érthetlenségig. Megesik, hogy egy-egy mondatba belekényszeríti a gondolatok végnélküli sorát s oly szerencsétlen eljárással, hogy a főgondolatot kétfelé vágva, a közt tíz-húsz egyenrangú határozóval tölti ki, melyek mindegyike új meg új képzeteket czipel magával; máskor alárendelt mondatoknak értelmileg egymás mellé állított, de a valóságban egymásra toluló sorából épít fel egy húsz-harmincz soros, áttekinthetetlen mondat-complexust. Mélyebbre tekintve, ez többnek teszik pusztá stíl-hibánál: Toldynak nem volt meg az az adománya, hogy a hosszabb gondolatfolyamatokat, ha a maguk egész terjedelmében akarta közölni, a kellő logikai rendben váltsa szavakra. Csak egy fajta feladatot említek: a költői művek meséjének elmondását. Ezzel Toldy sehogy sem bír megbirkózni. Vagy összeszorítja, mint Kovács Pál *Éva asszony unokája* cz. vigjátékáét hat sorba, de teljesen érthetlenné is téve,³ vagy jelenetről jelenetre haladva mindegyiket egy-két sorban kivonatolja, s a helyett, hogy egységbe fűzné a mozzanatokot, széttördeli a mesét, úgyhogy egyes részei széthullanak, mint a megoldott kéve — így jár el Horváth Cyrill *Kuthenjével*.⁴ Néhol a túlságos részletesség nyomja el az értelmet, mint Beöthy Zsigmond *Csábjának* tartalom-közlésében,⁵ máskor a mű tárgyának rövid közlése után a személyeket veszi sorra s elemezvén jellemüket, mindannyiszor külön-külön újra végigtekint a cselekvényen, s az olvasó, noha többször hallja p. o. Garay *Árboczá*-nak meséjét,⁶ mégsem igazodik el benne. S a drámáknak, elbeszéléseknek méltatásánál Toldy egyáltalán nem vet számot azzal, hogy a közönség egy része nem ismeri a mű meséjét: megrója

¹ Az 1838-iki *Hajnal* bírálatában. (U. ott, 1838: 39—46. h.)

² Az 1837-iki *Hajnal* bírálatában. (U. ott, 1837. I: 63—67. l.)

³ 1838: 430—435. h.

⁴ 1839: 81—85. h.

⁵ U. ott, 249—252. h.

⁶ 1837. I: 51—58. l.

vagy dicséri a legapróbb mozzanatokot, melyekről az olvasó semmit sem tud, azt sem, hol fordulnak elő, azt sem, mi a szerepük és jelentőségük a cselekvényben, s a hibáztatást több ízben, szinte már modorosságba tévedve, kérdések alakjába öltözteti: nem lett volna-e jobb így vagy amúgy csinálni a jelenetet? nem kellett volna ez is, az is hozzá? nem maradhatott volna el egy is, más is? — holott az olvasónak sejtelve sincs arról, mire vonatkoznak ezek az egymást vég nélkül követő kérdések. A türelmesebbe egyideig küzd, hogy megértse a kritikus döcögő, fárasztó mondatait, de aztán belátva, hogy unalmat vásárol erőlködésén, bosszankodva leteszi a kritikát. A kritika igazi célja, melyet Toldy helyesen ismert fel, a közönség tájékoztatása, így teljesen megsemmisül, vagy a legjobb esetben összezugorodik: csak annyit ért meg a kritikus hosszadalmas előadásából, van-e értéke a megbírált munkának, vagy elhibázott alkotás.

Így Toldy mint kritikus pályája fénykorában sem mérkőzhetett legjelesebb műbíráinkkal. Termékenységben ugyan meghaladta mindet s objektivitásban is egyiket-másikat, de kritikái mind formai, mind tartalmi szempontból elmaradnak a többieké mögött. A művészi elem, Kazinczy kritikáinak vonzó eleme, teljesen hiányzik belőlük, épúgy Kölcsey magasabb nézőpontjai, Szontagh philosophiai műveltsége és ítéleteinek biztos megalapozása, Bajza cél tudatosága. Általán kevés bennük az egyéni szín, s a kritikák mögött nem érzünk egy határozott, erős meggyőződésektől vezetett egyéniséget. Pedig Toldy nem volt kritikai elvek híján, csakhogy rendszerint nagyon hozzá tapadt a megbírált műhöz s nem tudott az egyestől az általánosig, az eszmék régiójába emelkedni. Voltak átfogóbb aesthetikai és poetikai szempontjai, s nagyszámú bírálatából kifejthetők vezető elvei — tételszerű fogalmazásuktól azonban úgy látszik, tudatosan tartózkodott — sőt azt sem lehet tagadni, hogy elméjét időnként magasabbrendű kérdéseken jártatta: foglalkoztatta feladatának bölcséleti megalapozása, gondolt a kritika elméleti kérdéseinek tisztázására, irodalom-aesthetikai problémák megoldására vagy legalább felvetésére. Első kísérlete e téren, egy okos, tanulságos elméleti cikk *Critica, anticritica, polemia* cz. alatt¹ a kritika céljáról s fajairól, kevésbé jelentős. Bár nemcsak a felvetett kérdéseket oldja meg helyesen, hanem sok talpraesett megjegyzést is tesz — de minden megállapítását ismerjük már Bajza kritikai dolgozataiból, s Toldy vagy csak átstilizálja őket, vagy az ellenkezőjükre fordítja.

Annál nevezetesebb másik e nemű tanulmánya, melyet kritikáinak java része után, 1843-ban írt: *Szépirodalmunk' jelen állapotjáról 's néhány jámbor óhajítás.*² Húsz esztendei kri-

¹ *Figyelmező*, 1839 : 3—9. h.

² *Athenaeum*, 1843. I : 153—161. l.

tikai munkásság után leszűri azokat a követeléseket, melyeket a költészettel szemben tett, azokat a tételeket, melyeket a költői alkotásokra vonatkozólag megállapított. Bölcséletének kiindulópontja egy mélyen gyökerező s messze kiható alapelv, melyből nemcsak ennek a tanulmánynak gondolatait, hanem Toldy majd minden kritikai elvét le lehet vezetni. Ezt az alapelvet, melynek az egész tanulmány pusztá illusztrálása, egyízben, pár évvel dolgozata írása előtt, maga Toldy igen szerencsésen fogalmazta: »bizonyos pontig az ész' mélysége pótolhatja az érzés' mélységét, lélektani studium 's a történet' philosophiai felfogása az alkotó képzelmet.«¹ Tételét most egész tanítássá fejleszti, s az egész értekezés nem egyéb, mint komoly intő szózat a nemzet költőihez, hogy tanuljanak, mert tanulmány — Toldy terminológiája szerint: készület — nélkül nincs igazi művész, s »a' költői tehetség maga nem elegendő arra, hogy valaki költő-művészsé legyen.«²

Talán utolsó kihangzása ez a világirodalomban annak a horatiusi felfogásnak, mely az új classicismus poetikáján keresztül nálunk Kazinczyban talált legbuzgóbb apostolára, s azt hirdette, hogy a művészi hatás feltételei közül a tanulmány legalább is oly fontos, mint a tehetség, mindenesetre nélkülözhetetlen. Toldy e ponton is szorosán mesteréhez csatlakozott, s ezt az elvet, melyben van egy szemernyi igazság, egyoldalúan kiélezve és túlozva, kritikusi elmélete és gyakorlata alapvető elvévé s egyben egy csomó tévedése forrásává emelte.

Leghatározottabban, a maga tisztaságában, de egyszerűsmind teljes képtelenségében, érvényesül ez az elv akkor, midőn a költőtől azt követeli, hogy először a műfajok elméletével ismerkedjék meg. Nem az illető műfaj remek példáit ajánlja figyelmébe, hanem egyenesen arra kötelezi, hogy művét theoretikus ismeretek alapján, a műszabályokhoz tudatosan alkalmazkodva írja meg, mert ha a költő »a' regényírás elméletéről nem sokat gondolkodik, meséjét [annak] szabályai szerint nem tudja elrendezni.«³ Sőt még csodálatosabb erőt tulajdonít az elmélet tanulmányozásának. Ha a költő »a' költemények e' nemének [t. i. a regénynek] művészi elméletét tanulmányai tárgyává teszi, még olly regénynyel ajándékozhat meg, melly főleg azon jelességekkel bírand, miket regényeink nagyobb része nélkülöz: magasabb ember- 's világviszonyok' élethű rajzaival.«⁴ A műszabályok ismerete még a költő ember- és világismeretét is fokozza — ennyit a theoriától még Kazinczy sem mert volna követelni!

De a költőnek nemcsak a műfajok elméletét kell ismernie,

¹ *Figyelmező*, 1839 : 533. h.

² *Athenaeum*, 1843. I : 153. l.

³ *Figyelmező*, 1839 : 343. h.

⁴ U. ott, 344. h.

hanem »tiszttában kell lennie az elvont fogalmak körül«,¹ jártasnak kell lennie az aesthetikában, még pedig nem annak gyakorlati alkalmazásában, hanem magában a tudományban, rendelkeznie kell történeti tájékozottsággal, s teljesen otthonosnak kell lennie a philosophiában. Átadom a szót Toldynak: »Mikép fog a költő felsőbbséget éreztetni, erkölcsi hatást gyakorolhatni éneke által, ha az emberi lélek' legmagasb érdekei', rendeltetésünk' legfontosb' kérdéseiről nem vizsgálódék, ha körülök önálló nézetekre nem emelkedett, ha művei az igénytelen epigramm és szerelem daltól kezdve a' regényig és szomorújatékgig, egy philosophiailag átművelt egyediséget nem testesítendének meg? . . . Hol a költő nem philosophus, művei tartalmatlanok, 's befolyások a nemzet' lelkében nyomtalanul elvész . . . A philosophiai elem' kirekesztése egyik oka költészetünk' mindinkább ürességbe, laposságba süllyedésének.«² S Toldy e panaszos sóhaját talán ugyanaz nap írta, mikor Petőfi a *Távolból* című szép dalát s Vörösmarty a *Merengőhöz* című gyönyörű költeményét!

Az értelem, a »raison« túlságos megbecsüléséből sarjadt ki Toldy vezető szempontja, melyet a költői művek értékének megállapításánál érvényesít. Ez a kriterium az igazság, a valószínűség. A cselekvénytől elsősorban azt követeli, hogy észszerű legyen. Csakhogy ezt az alapjában véve értékes szempontot igen kisszerűen fogja fel. Toldy költői világnézete nem kiforrott realismus, mely a költészet hatásának alapját abban látja, hogy az az életnek, a valóságnak hű képét adja, hanem az a tudós pedanteria, melyet Arany a *Vojtina Ars poeticájában* nevetségessé tesz. Nem azt az igazságot keresi, mely Arany szavai szerint »egészben s mindig« az, hanem a »részszerinti igazságot, s a belső, lélektani hűséggel keveset gondolva, a »csip-csup« igazságokkal, a valószínűség külső feltételeinek kutatásával törődik. A helyett, hogy a jellem és cselekvény kapcsolata iránt érdeklődnék, minden gondját az tartja lekötve, megvan-e külsőleg motiválva a cselekvény összes apró mozzanatai. Legaprólékosabb Garay *Árbocznak* bírálatában; egy részletét — nem a legföltűnőbbet, de a legkerekebbet — eljárásának jellemzésére bemutatom:

»Csuporról, a' hű öreg szolgáról nincs mit mondani; csak azt kérjük, honnan tudja ő; hogy Árbocz, Olda' életére tör? Előtte Árbocz fél hanggal sem árulta el magát. 'S ugyan Csupor, midőn tömlőczéből kimenekedett, azt mondja Gógához:

De szánatos kéz szöknöm engedett,
Szöknöm tehozzád, hogy rajtunk segítnél.

De hát tudta Csupor, hogy a' jós asszony még él? 's hol él?
*S ha igen; miért nem igyekezett már elébb Goga által urára hatni?

¹ *Athenaeum*, 1843. I: 154. l.

² U. ott, 155, 156 és 157. l.

vagy miképen van, hogy reá bukkanván, meg van lepve mint ki váratlanul botlik valakibe, 's alig ismer reá? stb.«¹

Ilyen henye kérdéseket halmoz egymásra lapokon keresztül, a helyett, hogy a cselekvény egészének lélektani képtelenségét mutatná ki. Ilyenformán jár el Jósika *Utolsó Bátorijával* is. Mint a ki egy nagyszabású freskó fogyatkozásait nagyítóüveggel iparkodik felfedezni, ő is egészen közel lép ehhez a méreteiben hatalmas regényhez: nem csoda, hogy nem vesz rajta észre más fogyatkozásokat, mint »kevés igazítással tökéletesen eligazítható hibácskákat.«² A regény, Toldy megállapítása szerint, így is nagyszerű; ha a költő nagyobb műgonddal dolgozott volna, ha képzeletét fokozottabb mértékben támogatta volna az értelem munkájával, hibátlan, tökéletes remeket alkotott volna! Megint az a határtalan bizalom a *raisonban*! Mintha minden költői lángelme úgy dolgoznék, mint Aranyé, az értelem állandó ellenőrzése alatt, s mintha nem volna az istenadta költőknek egy másik, az előbbinél jóval nagyobb csoportja, mely az ihlet pillanatában szinte öntudatlanul teremt! A költői intuitio Toldy előtt ismeretlen fogalom.

A Jósikának is ajánlott műgond, Toldy leggyakrabban hangoztatott követelése: vezető elvének gyakorlati alkalmazása. Ugyanazzal a szívóssággal és türelemmel, sőt szinte ugyanazokkal a szavakkal ajánlja írónk figyelmébe, mint mestere, Kazinczy. »Költői művek — írja Toldy³ — bármí jelesek belső érdemeknél fogva, a' tudósok' szobáikon kívül tartós életet nem élnek, ha írójuk nem igyekvék nekik külsőleg is azt a' szabatosságot és csínt, azt a' tisztaságot és kényes ízlést megadni, mellyre képesek, 's melly műgond főleg a' hellen, római és franczia classicusokat bélyegzi.« A tétel ebben a kiélezett formájában erősen túlzó, s még inkább azzá lesz alkalmazásában. A sokat emlegetett műgond ugyanis, a mint Toldy összes hibázatai bizonyítják, semmi egyéb, mint a nyelvhelyesség. Mint a csősz a sokáig lesett szőlő-tolvajra, úgy csap rá Toldy a germanismusokra és nyelvbtlásokra. Kétségtől jogosan, de egyrészt túlságos részletezéssel, már az unalomig hánytorgatja e külsőségeket, másrészt megrovásai rendszerint pusztán az ikes ragozás elhanyagolására vonatkoznak. S az már átlépi a nevetség határát, mikor Toldy kómoly arcczal kijelenti, hogy a míg írónk hozzá nem szoknak a gondos — értsd grammatikailag helyes! — fogalmazáshoz, addig ne álmodjanak műveiknek hosszú életet, s irodalmunknak classicitast.⁴

Ezek után nem lepi meg az olvasót, ha Toldy, az értelem bálványozója, a költészet egyik legértékesebb, sőt nélkülözhe-

¹ *Figyelmező*, 1837. I: 55. l.

² U. ott, 1837. II: 384. h.

³ Az 1839-iki *Emlény* bírálatában, u. ott, 1838: 887. l.

⁴ U. ott, 888. Toldy ugyan e mondatban nem szól a grammatikai helyességről, de összes kifogásai, kivétel nélkül, a nyelvhelyességre vonatkoznak.

tetlen ágának a tanító költészetet tartja. A didaxis, melyről ma azt tartjuk, hogy elsorvasztja, Shakespeare kifejezésével »halványra betegíti« a költészetet, s a melynek száraz kereteit csak oly művészi lángelme tudja költői tartalommal megtölteni, mint Arany — a didaxis Toldy szemében az a bűvös vessző, mely a költészetet megóvja az elsekélyedéstől. Elhanyagolása, írja egy jelentéktelen didaktikus író műveit bírálva,¹ tartalmatlanságra vezet a költészetben s a mienkben már vezetett is. 1839-ben, tehát Vörösmarty fénykorában, költészetünk tartalmatlanná lett, mert költőink nem művelik a tanító költészetet! Valamint Horatiusnak, nekünk is nehezünkre esik megtartani komolyságunkat.

Egy másik, gyakran felhasznált elve volt a költői igazságszolgáltatás dogmája. Más helyen, Szontagh Gusztávról szólva említettem, hogy ez az elv mélyen a köztudatban gyökerezett; Toldy sem maga jutott reá, hanem átvette mint közkezen forgó tanítást. Szontagnál ez az elv belekapcsolódott philosophiai gondolatainak láncolatába, Toldynál nem nyugodott philosophiai alapvetésen, sőt még tudományosan kifejtett meggyőződésen sem, pusztán arra volt jó, hogy mérővesszőnek alkalmazza, mint könnyen kezelhető eszközt költői művek értékének megállapítására. Így is élt vele, egyszerűen, símán, könnyedén. Kölcssey *Kárpáti kincstár* című novellájának kísérteties mysticismusához a józan kritikusnak nem sok érzéke volt, nem is igen lelkesedett az elbeszéléseért, de a végső accord teljesen kibékítette. Azt a sentimentális, elkoptatott s a novellához feleslegesen hozzátoldott mozzanatot, hogy a kínjaitól sírba vitt ifjú nyugóhelyét a tőle alig is észrevett leányka virággal hinti tele, Toldy végtelenül gyöngéd ideának s legszebb poetai igazságszolgáltatásnak tartotta.² Az *utolsó Bátor*i igazságszolgáltatásával viszont nincs megelégedve. Bátorit ugyan egy »léleklázasztó gázságokkal eltöltött pálya után« eléri végzete, ellenségei lekasabolják, de Toldyt ez a »fél« igazságszolgáltatás nem elégti ki, mert a fejedelem vitézül küzdve, hősiezen, mint nagy ember hal meg, nem pedig mint a kritikus szerette volna, gyáván, szégyennel telten. Mily kicsinyeskedés ez, a bűnöknek és büntetésnek nem is fontra, hanem praecisiós mérlegre való helyezése! Sőt még egyebet is elárul ez a gáncs: azt, hogy Toldy, noha íveket írt a regényről,³ valójában meg sem értette a hős jellemét, nem látott be lelkébe, nem vette észre, hogy Bátorit a szerző romlottnak rajzolja ugyan, de nem természettől, s így lelke nemesebb részének fölülkerekedése a veszedelem pillanatában lehet művészietlenül rajzolt,

¹ Hegedüs Sándor *Poétai próbáinak bírálatában*. (*Figyelmező*, 1839. 597—606, 617—622. l.). Panaszát megismétli 1843-ban. (Említett tanulmánya, *Athenaeum*, 1843. I: 157. l.)

² Az 1838-iki *Emlény* bírálatában. *Figyelmező*, 1837. II: 305—307. h.

³ U. ott, 337—341, 353—362, 371—384. h.

kellőleg meg nem okolt, de önmagában nem természetellenes, sőt nem is érthetetlen, annál kevésbé, mert a történelem Bátorija valóban így halt meg. A költői igazságszolgáltatásnak nincs a legkisebb híja sem, s hogy Jósika megoldása költői szempontból sokkal értékesebb, mint a Toldytól ajánlott, az az elfogulatlan vizsgáló előtt nyilvánvaló.

E ponton a Jósika-bírálat a kritikus rendes műfajától, a tájékoztató kritikától, átesapott a normatív kritika terére. Még fokozottabb mértékben, de még kevesebb szerencsével teszi ezt a *Vata* című tragédia bírálatában;¹ Tóth Lőrincz e színművének végén Toldy befejezetlenséget érez, egy ötödik felvonás híját, s egyszersmind azt is megszabja, milyen eseményekből, milyen érzelmi hullámzásokkal kellett volna a szerzőnek megalkotnia a hiányzó felvonást. A *Vata* valóban elhibázott alkotás, de hibái között legkisebb jelentőségű az állítólagos befejezetlenség, a Toldy ajánlotta vég pedig a nyers, de nem erőtlen drámát közönséges melodrámvá súlyesztette volna. Még Tóth Lőrincz is jobb volt drámaírónak, mint Toldy!

Egyéb vezető elvet alig lehet kihüvelyezni Toldy nagyszámú kritikájából. Az említettekén kívül csak két elméleti értékű s egy irodalomtörténeti vonatkozású megállapításával találkozunk, az előbbi kettővel a Jósika-bírálatban. Első alkalommal — szintén Bajza egy tételéhez kapcsolva fejtegetéseit — helyes érveléssel tagadja, hogy a regény megkövetelné a cselekvény egységét. Tovább fűzve azonban gondolatait, a megdöntött tétel helyébe egy szépen hangzó, de valójában üres szólamot állít: a vezető eszme egységét. Ezt a felét állításának nem is próbálja igazolni.² Másodízben a történeti regény két elemének, a historiai anyagnak és a költői képzetnek, viszonyáról mond nagy általánosságban, de szintén okosan, egypár szót, s végső követelményként kimondja, hogy történeti regény olvasásakor nem szabad éreznünk, hol szűnik meg a való, s hol kezdődik a költészet. A tétel mélynek látszik, de alaposabban megvizsgálva kiderül, hogy igen keveset mond. Maga Toldy meg, *Az utolsó Bátorira* alkalmazva, egészen leszállítja értékét: Jósika a regényben nem mindig valósítja meg ezt a követelést, mert helyenként adatainak történeti hitelességét oklevelekkel és tanukkal igazolja.³ Való, hogy ez hiba, de Toldy e vádja folytán az, a mi tételben esztétikai követelménynek látszott, pusztá technikai követeléssé zsugorodott.

Föltűnő, hogy Toldy, noha irodalmunk egész életének, jelenének és múltjának, legalaposabb ismerője volt, mennyire tartózkodik kapcsolatot keresni a fejlődés e két phasisa közt, milyen ritkán állítja a legújabb jelenségeket irodalomtörténeti

¹ U. ott, 1837. I: 37—40. l.

² U. ott, 1837. II: 360—362. h.

³ U. ott, 372. h.

távlatba. Alig egyszer-kétszer méri össze az újat a régivel, de ilyenkor is — s ez még föltűnőbb — ítélete a félreértések és félreismerések zavaros forrásává lesz, legnagyobb mértékben s egyenesen bosszantóan a magyar romantikus dráma fejlődésének rajzában. Szóról-szóra ezt írja: A francia romantikus »irány által tragoediánk a' tragoedia torzképévé lett; 's ez egész időkör, melly Várnászszal kezdődött, Marót bánnal haladt, 's Jósikával 's a' Kuthy darabjaival tetőzött, a komoly nemben nem szült semmit, mi a' színen 's a' magasabb követelésű critica előtt megálland.«¹ Szigorú, kegyetlen ítélet, sőt igazságtalan és veszedelmes, s annál veszedelmesebb, mert az igazság látszatával bír. Való, hogy ez az időszak, 1833-tól 1844-ig nem termett nálunk remek tragédiát, de ha olyan magasra csigázzuk a követeléseinket, van-e egyáltalán a *Bánk bán*on kívül remek tragédiánk? S vajon nincsenek-e színen ma is, nyolczvan évvel keletkezésük után, a *Marót bán* (1838), az *Áldozat* (1840) s Teleki *Kegyencze* (1841), nem sorozzuk-e ezeket, minden fogyatkozásuk ellenére, még a mai változott aesthetikai ízlésünkkel is jelesebb tragédiáink közé? Nem volt-e vétkes könnyelműség, hogy irodalmunk hivatásos, abban az időben egyetlen történetírója, ezen korszak tragédiáit a tragédia torzképévé bélyegezte? De Toldy itt sem állt meg s a sivár képbe egy fénysugarat vet: »Szerencsénkre vége felé közelít e' kor, vagy már el is érte azt. 'S Szigligeti Edvárdnak jutott a' szerencse, e kedvező fordulatot siettetni vagy épen megalapítani.« Nem hiszünk szemünknek! Szigligeti érdemei valóban igen nagyok a magyar dráma fejlődésében, a vígjátékában új irányt jelent, elhajlást némiképen a régi Kisfaludy-féle, Beöthy Zsolttól »tajtékpipás«-nak nevezett vígjátéktól, s jelenti egy új műfajnak, a népszínműnek, megteremtését, de a tragédia terén később is csak figyelemreméltót alkotott, remeket nem. A harminczas-negyvenes évek Szigligetije pedig messze elmarad Vörösmarty és Teleki mögött, s iránya sem kevésbbé romantikus, mint azoké. Tragédiái a műfaj irányítására ebben a korban épen nem hatottak, s Toldy e merész irodalomtörténeti megállapításában nincs egy szemernyi igazság sem.

Egy költői szárnyalású életbölcesség azt tanítja, hogy senki sem halhat meg, mielőtt egyszer életében boldog ne lett volna. A kritikus Toldyn is igazolódik ez a tanítás: ő sem hallgatható el a nélkül, hogy egyszer életében ne írt volna egy kiváló bírálatot. Ez a kritika, mely Toldy összes bírálatai közül hegy-magasságnyira kiemelkedik, a *Toldi-bírálat*.²

Arany remekének elemzése, Toldy egyik utolsó kritikája, e nemű alkotásai között a legszebb is. Aránylag rövid, mind-

¹ *Életképek*, 1844. I : 467. 1.

² *M. Szépirod. Szemle*, II : 17—23. 1.

össze hét lap, s ennek épen a felét a mese összefoglalása és idézetek foglalják el, de a fennmaradó negyedfél lapon tervszerűen, okos beosztással, minden lényeges mozzanatra kiterjeszkedve méltatja a költemény szépségeit, vonzó és érdekes cselekvényét, mesteri szerkezetét, a kitűnő jellemrajzot, a művészi emelkedő tiszta népiességet, költői dictióját, technikai könnyedségét, sőt a megértésnek oly fokára emelkedik, hogy a *Toldi* epizódjait finom érzékkel a cselekvény szükséges elemeiként védelmezi. Az eposzt tökéletesnek tartja, fölismeri a költő lángelméjét, műve nagyszerű voltát s világirodalmi jelentőségét. A mai közönség egy árnyalattal, de valóban csak egy árnyalattal, hidegebbnek érzi, mint szeretné; egy kissé bánt, hogy a *Toldi* tökéletes voltát némileg korlátok közé szorítja, hozzátéven: »a maga nemében«¹ — de ne felejtjük el, hogy e bírálat az első komoly méltatása a műnek s csak egy félévvvel későbbi, mint a *Toldi* diadalmas föltünése, és hogy a szerzője — Toldy. Toldy és Arany két egészen külön aesthetikai világban éltek; az classicista, csodált hősei Kazinczy és Vörösmarty, ez realista, bálványképe Petőfi. Már a romantika is némiképen idegen volt Toldytól, mennyivel inkább a realismus; már az erő is idegenül hatott rá, ha nem mérsékelte választékos előadás, finomkodó csín, hát még az az erő, mely a népiesség talajából szívta fel éltető nedveit. S ez a Toldy, mikor zárt, műszabályokkal bélelt világába berobban a nevét viselő piros-pozsgás, nyers erőtől duzzadó költemény: minden elragadtatás nélkül ugyan, de a meggyőződés erejével hirdeti róla, hogy nagyszerű munka — páratlan türemény ez kritikusi pályáján! Toldy elszakított minden szálát, mely a múlthoz fűzte, elvetett magától minden elfogultságot, balvéleményt, megcsontosodott doctrinát s ez egyszer teljesen, szabadon átengedte magát a költészet közvetlen varázsának. Hogy a *Toldi* ennyire kiforgatta a kritikust egész valójából, az nyilvánvaló bizonyossága a költemény nagy értékének, de hogy Toldy nem maradt meg a puszta aesthetikai gyönyörűségénél, hanem bírálatban magasztalta azt a munkát, mely eddigi ideálját, a classicismust, végleg száműzte irodalmunkból s a szívtől nagyon is távoleső téren valószínűsítette meg a szépet, az mint kritikusként elévülhetetlen érdeme. Csak a ki be tud pillantani ennek az aesthetikai nézeteiben megmerevedett írónak lelki világába, az tudja kellőképen megérteni az áldozat nagyságát: az igazságnak feláldozta legszentebb hagyományait, melyeken épen egy negyedszázadja csüngött.

Alighogy megírta Toldy ezt a bírálatot, negyvenkettedik életévében, letette a kritikusi tollat. Megrendülve a nagy csapáson, mely 1849-ben a nemzetet a végromlás szélére sodorta,

¹ Hogy Toldy az eposz egy-két közönségesnek tetsző kifejezését és reális képét kifogásolta, az nem bántó, egyrészt mert maga is apróságoknak tekinti, másrészt mert természetes következménye Toldy finomkodó ízlésének.

szeme a jelen helyett a múltba tévedt, s irodalmunk történetének színes képeit festve a szenvedő, lánczaiban gyötrődő magyarság elé, vigaszt akart nyújtani honfitársainak. Így lett végleg irodalomtörténet-íróvá s a legújabb irodalmi jelenségekről csak az *Új Magyar Múzeum* című akadémiai folyóirat *Irodalmi Napló*jában s irodalomtörténeti kézikönyveiben emlékezett meg. Nem igazi kritikák sem ezek, sem azok; itt történeti távlatra emelkedvén, hiányzik megállapításaiból a közvetlenség, frissesség, amott nem ad többet sebtiben papírra vetett, töredékes, néha meggondolatlan jegyzeteknél. Köszönet egyik fajta írásában sincs. Irodalomtörténeteibe foglalt kritikái irodalmunk új hajtásairól higgadt, megfontolt ítéletek, látszik a tudatos törekvés az érzésvilágától mindjobban távolodó költői irányok megértésére, különösen föltűnő ez Petőfi méltatásánál, de hogy igyekezetét minden komoly fáradozása ellenére mily kevés siker kíséri, arra a legjobb példa éppen a Petőfi-bírálat. Petőfit elnevezi népköltőnek s »a szó legszigorúbb értelmében magyar költőnek«, de csak akkor, »ha ilyen alatt egy a művelt világ behatásaitól érintetlen primitív magyar költőt értünk.«¹ Ezt az ítéletet Toldy még 1872-ben is ellátta aláírásával — ne sértsük meg Petőfi emlékét azzal, hogy szükségesnek véljük a botlások e halmazát megcorrigálni. Az *Irodalmi Napló* futólagos, gyakran elhamarkodott jegyzetei közül szomorú hírhedségre vergődött az Arany *Nagyidai cigányok* című komikus eposzáról írt pár sor, melyben ezt a művet »egy ritka széplelek áldatlan aberratiójának, áldatlan ürességnek« nevezte.² Ismervén Toldy esztetikai nézeteit, én nem az ítéleten ütöközöm meg, hiszen az nem is eshetett ki másként, hanem hogy Toldy ezt a lesújtó, de teljesen subiectív véleményt kimondta s éppen a legtudományosabb forum, az Akadémia közlönyében. A hallgatás nem mindig gyávaság, s néha egyenesen kötelesség. Ebben az esetben az lett volna s egyben beteljesedett volna a görög mondás is: hallgatni arany.

Ezeket a pár sornyi jegyzeteket maga Toldy sem vette bírálatszámba s visszavonulva az irodalomtörténet kényelmes palotájába, súlyos kritikusi fegyvereit szögre akasztotta. Ott porosodtak pontosan egy századnegyedig. Valamint azonban az igazi Toldi, Miklós, aggkorában még egyszer fölöttötte rozsdás fegyverzetét s barátcsuhába burkolódzva, kezében öklelő fájával és parittyájával kirobbant a csatapiacra, hogy földre terítse szeretett hazája ellenségét, az olaszt, XIX. századi névrokona, a mi Toldynk is, még egyszer leakasztotta kritikusi buzogányát és az ünnepi szónok palástjába burkolódzva fellépett az Akadémia emelvényére, hogy megvívjon elleneivel: egy ünnepi

¹ *A magyar nemzeti irodalom története rövid előadásban* (1878), 355. l.

² *Új Magyar Múzeum*, 1851—52, I: 682. l.

közgyűlésen előadást tartott *A magyar irodalom legújabb koráról*.¹ Ez 1872-ben történt, akkor, midőn Toldy hatvanhétéves volt, csak egy évvel idősebb, mint a monda Toldija utolsó bajviadala idején.

Az 1872-ik esztendő százéves fordulója Bessenyei felléptének; ez az időpont egy gyönyörű gondolatot sugalt Toldynak: a jelen gazdag, fejlett irodalmát összevetni a száz év előtti meddőséggel és megállapítani, mennyire haladt irodalmunk Bessenyei óta. Valóban a magyarság szellemi értékének fokmérőjéül keresve sem lehetne jobb alapot találni, mint azt az óriási, szinte el sem képzelhető különbséget, mely ezt a két határpontot elválasztja, s ki lett volna hivatottabb ennek a nagy haladásnak megállapítására, mint Toldy, a ki végigélte ez évszázadnak épen kétharmad részét s a felén keresztül szerepet, majd vezérszerepet játszott irodalmunk életében. Mily várakozással fogunk a magasan szárnyaló beszéd olvasásához! Már előre hallani véljük a lelkes, könnyen hevülő Toldy hangjának rezgését, mikor a *Legújabb* irodalom jelenségeit, Petőfi, Tompa, Arany költészetét, Eötvös, Kemény, Jókai regényeit, a *Bánk bánt* s *Az ember tragédiáját* szembeállítja a deákosok lírájával, Dugonics, Gvadányi epikájával s Bessenyei drámájával. Lesújtó csalódás! Minderről az ünnepi beszéd mélyen hallgat, legjelesebb íróinknak neve elő sem fordul benne,² arról a káprázatos magasságról, a melyre költészetünk száz esztendő alatt emelkedett, Toldy nem vesz tudomást. Ő még mindig Daykáról és Kis Jánosról regél, s az 1872-ben egybegyűlt előkelő közönség abban a hitben ringatózhatott, hogy irodalmunk legfényesebb három neve: Révai Miklós, Kazinczy és Vörösmarty! A magyar költészet tetőpontját az ő szemében Kazinczy lírája, Vörösmarty epikája, Kisfaludy drámai költészete jelzi, velük lezárult irodalmunk aranykora; a mi utánuk következett, Petőfi, Arany, Madách, az hanyatlás, nem méltó, hogy amazokkal együtt említettessék.

Azok a szavak, melyeket Lajos király mondott a bajnok Toldinak halála óráján:

Hajt az idő gyorsan — rendes utján eljár —
Ha felülünk, felvesz, ha maradunk, nem vár...

ötszáz év múlva szomorúan teljesedtek az író Toldyn. Egy új nemzedék nőtt fel körülötte, s nem vette észre; egy félszázaddal elmaradva a kortól, még mindig a régi eszményekért hevült s az újakat nem ismerte, nem értette. Valamint Arany Toldija, a mienk is egyedül, elhagyatva, senkitől már meg nem értve maradt az élet országútján; mialatt az idő gyorsan gördülő

¹ Olvasható *Összegyűjtött munkáinak* VII. kötetében (1873) a 169. lap-tól a 189-ig.

² Eötvöst ugyan megemlíti, de a történetírók sorában.

szekere már messze járt tőle. S ő csak állt, nézett vissza a *múltba*, maga is tiszteletreméltó, de elavult, mohos emléke a múltnak — csak érdemekben megőszült nemes feje, meggyőződésének becsületes ereje és egy félszázad önzetlen munkássága őrizte meg attól, hogy elérje az idejüket túlélte emberek végzete, a csendes, szájalmas mosoly.

A magyar kritika életében ekkor már nem játszott szerepet **Toldy**.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

EPIGON LIRIKUSAINK A XIX. SZÁZADIG.

Az epigonoknak, egyes költői egyéniségek önállótan tanítványainak, az irodalmi fejlődésben az a szerepük, hogy nagy szellemek felléptének időközeit betöltik; az irodalmi fejlődés vizsgálójának szemében azonban tükrei egyszersmind a maguk közönsége felfogásának is, rávezetik a vizsgálódást arra, hogy mintaképükben mi hódította vagy mi lepte meg a közönséget. Arról, hogy kiket talált az egykorú közönség újítóknak, kiknek működésében látott nagyot, újat, meglepőt, máshol vajmi csekély felvilágosítást találunk. A XIX. században, mióta nálunk irodalmi kritika kezd fejlődni, az egykorú bírálatok megjegyzéseiből néha-néha lehet feleletet találni e kérdésre; de még itt sem válik a másoldalú megvilágítás feleslegessé — a mint Petőfi hatásának vizsgálata mutatja¹ — sokszor pedig épen ellenkező felfogás sugallja a bírálatot, mint Kazinczy Himfy-kritikáját,² s olyankor csak megtéved a kutató. A bírálatnak e szempontból tehát csak ott vehetjük hasznát, a hol a lelkesedő közönség ajkáról hangzott el, vagy oly figyelmes ítéelő írta, a ki erre a kérdésre, a közönség körében ünnevelt újságokra is rátér, mint Kölcsey a Szemere szonettjeiről³ írott soraiban. E mellett és ennek híján az egykorú följegyzések lehetnek útbaigazítók: csakhogy egyrészt a számuk kicsiny az efféle egykorú nyilatkozatoknak, különösen irodalmunk régebbi korából (Rimay Balassiról), másrészt meg nagyon egyényiek is lehetnek. Gondoljunk csak arra a lelkes ünneplésre, a melyben Molnár Borbála vagy Vályi Klára részesült, és arra a meleg elismerésre, a mely Kazinczy köréből Kis János felé szállott. Ezzel szemben megállapíthatjuk, hogy az epigon szoros csatlakozása mindig nagyobb kör ízlésbeli elismeréséről tanúskodik; nem kell az irodalmi kritika ítéletével megegyeznie, nagyon sokszor ízlésbeli eltévelyedés, de mindig őszinte tájékoztatás. A közönség elismerésének fokát egyrészt a csatlakozó epigonok száma, másrészt az epigonok működésének, ragaszkodó követésének időtartama mutatja.

¹ V. ö. *Petőfi és az ötvenes évek magyar lyrája* (1914) cz. dolgozatomat.

² Erd. Muz. 1814. I. füzet.

³ *Minden munkái*. Pest, 1844. V.: 139. sk. 1.

E vizsgálódás érdekes voltának szemléltetésére vessünk egy pillantást Balassira és Amadéra. Balassi az első magyar lírikus költő; az első magyar nemesember, még pedig főúr, a ki — úgy látszik — épenséggel nem veszi zokon, hogy verselő tehetségét szárnyára vette a hír, nem bánja, hogy poétának mondják. Mint Tóth Kálmán darabjában: verses ívektől nehezülő tarsolylyal köszöntött be vendéglátóihoz, de, a drámaíró hitével épen ellenkezően, szívesen nyitotta meg tarsolyát az érdeklődők kérésére. Takáts Sándor érdekes adataiból¹ az tűnik ki, hogy Balassit a maga kora épen poéta-voltáért becsülte, hogy alig készülhetett Balassi idejében és jó fél-századig utána szerelmes levél Balassi-vers vagy Balassis-vers nélkül. A XVI. század leveleiből nemcsak azt értjük meg, hogy Rimay, Radvánszky János, Barakonyi Ferencz követik példáját, de világosan látjuk magunk előtt annak a főrangú verselő körnek törekvéseit, a melyről Balassi *Colloquiuma* (LXXII.) emlékezik meg. Ebből nemcsak Credulusát (Balassit) és Orsikot éneklő poétatársát, Rimayt, tudjuk élőnek, versszerző szerelmes főúrnak, hanem ott sejtjük a költött nevű kegyesek dalosai között Dobó Jakabot, Balassi Jánost és másokat. Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy e kornak azok a szerelmes ifjai, a kik nem tartoztak e »versszerzésben egymással vetekedő« társasághoz, a kik nem voltak poéták, szerelmük diadalmának érdekében e címre áhítoztak, s a ki nem tudott bókverset írni, az rajta volt, hogy ilyent kölcsönbe szerezzen — mint Dóczy István Rimaytól. Nem tarthatjuk tehát olyan természetesnek irodalomtörténeti kézikönyveink szokásos megállapítását: hogy költőink virágénekeikkel a közönség előtt resteltek megjelenni. Nyilvánvaló ma már, hogy az az elítélő kárhoztatás, a melyet Károlyitól Pázmányig annyi egyházi írónk lapjairól idézhetünk, a verselésnek nem minden e néven emlegetett termékére vonatkozott. Még olyan lelkes hívek leveleiben is akadunk Balassis-versekre, mint Esterházy Pál,² Batthyányi Ferencz,³ és olyan nemes hölgyek olvasták, mint Zrinyi nevelőanyja. Úgy hisszük, Balassinak e szempontból is igen nagy a jelentősége: Balassi az, a ki a virágénekek az irodalmi jogot megszerezte. Balassi lírája szemléletes példája annak, hogy a szerelem nálunk is kitörhet dalban, mert megszólaltathatja a humanista költő hangszereit. Rimay, a mikor Balassi egész költészetét közzé akarja tenni, a szerelem humanista költőire hivatkozik; a humanista költők olvasása, sőt kedvelése általános volt: azt a prédikátort nagyon hevesnek mondták volna, a ki a humanista költők dalait épúgy az ördög sugal-

¹ *Zrinyi nevelőanyja*. Bpesti Szemle, 1916. 476—479. sz.

² IK. II.: 131. sk. 1.

³ Bpesti Szemle, 1916. 477 sz. 388. sk. 1.

latainak ítélte volna, mint a lantolást, hegedülést, sípolást, dobolást Károlyi.

A magyar virágének Balassi előtti termése oly kevésbé ismeretes, hogy Balassit ezzel a régiebb magyar szerelmi lírával szerfelett nehéz összevetni. Sylvester említéséből, melyet ma már az általános fölfogás nem tart a virágének dicsőítésének,¹ csak az világlik ki, hogy a képeket, a metaphorás beszédet a virágének kedvelte. De már annak a visszakövetkeztetésnek, a mely Balassi vagy Rimay egy-egy képének a XIX. századi népdal képével való hasonlatosságában a népi hatásra, a népköltészet befolyására lát bizonyítékot, nagyon ingatag az alapja; hiszen sokszor épen az ellenkező lehetőségnek van hasonló valószínűsége. A legrégebb magyar virágénekből és Balassi pattogó lutrikánus verséből (Coelia XI.) azt sejtethjük, hogy a leggyakoribb a kötekedő, pajzánkodó ének volt, az a fajta, a melylyel énekgyűjteményeink a XVIII. században is ugyancsak bővelkednek; ez a fajta azután mintha Csokonainak a Csittvári krónikába illő versei nyomán indulna új virágzásnak, mint azt későbbi fejtegetésemben bemutatom. Ugyancsak a XVII. és XVIII. századi daloskönyvek alapján, különösen a Teleki-énekeskönyv táncznótáit (pl. *Bizonyos ok az elválásra*) tartván szem előtt, a másik típusnak azokat a szomorú dalokat tarthatjuk, a melyek a kegyes személyétől való elszakadást siratták, akár hűtlenség, akár elköltözés volt ezen elszakadás oka. Ennek a típusnak egyik leghívebb példája a bashalmi virágének.²

Eckhardtnak szorgalmas kutatásaiból³ viszont megállapítást nyert az, hogy Balassi a humanista szerelmi líra poétikáját vette át. Szembeszökő annak bizonyossága is, hogy a Balassival egykorú lírikusok ugyanezt az irányt követték. Balassinál a virágének e virágzásának két vers az emléke: az, a melyik Dobó Jakab versével foglalkozik (XLVI.), és a már említett *Colloquium*. Mind a kettő azt mutatja, hogy a humanista líra tárgyköre és műformái voltak az irányítók: az egyik Amor leírása, a másik pedig Echós-ének. Jogosan következtethetünk tehát arra, hogy Balassinak e körből való kiemelkedését az magyarázza, hogy a virágének pajzán és épen ezért főuraink körében meg nem tűrt termése helyén új műformáknak, új hangnak magvait hintette el és virágoztatta ki.

Jóllehet líránk történetében épen Balassi hatásának képét dolgozták ki a legszorgalmasabban, legyen szabad egy-két apróságra mégis rámutatnunk. Elsősorban azt kell szem előtt tartanunk, hogy Balassi vallásos és szerelmi lírájának nem

¹ Vö. Magyar Nyelv, 1911: 179, 1.

² Magyar Nyelv, 1911: 458. 1.

³ IK. 1913: 171—192. és 405—450. 1.

azonos a sorsa; nemcsak annyiban, hogy emez csupán kéziratban terjed, hanem abban is, hogy amaz protestáns egyházi gyűjteményeinknek nem szívesen látott vendége. Szerelmi lírájának hatásánál egészen természetesen kínálkozik egy nagyon érdekes megállapítás: épen az, a mivel Balassi legerősebb újító, a humanista színezet, követőinél mindjobban elhomályosul. Ma már Balassinak minden humanista forrásból eredő dalára rámutatott az irodalomtörténeti kutatás: látjuk, hogy a magyar Amphion nemcsak a »versszerző találmányokat« vette át, hanem sokat fordított is a humanista líra termékei közül. Dobó Jakab verse — úgy látszik — szintén fordítás volt. Rimaynál már ilyen szoros ragaszkodást nem találunk, csak az Ovidiust tolmácsoló dal (VII.) és az Echós-ének (VI.) árul el közelebbi kapcsolatot. Ugyanígy vagyunk Radvánszky Jánossal is: a XI. számú dalról maga vallja, hogy »más nyelvből ez versekben való hozatása«, míg a X. számú dalról azt kell hinnünk, hogy nem Regnart versét, csupán Balassi átültetését ismerte. Barakonyi Ferencz ellenben — ha Erdélyi Pál fejtegetései alapján őt tartjuk a Teleki-énekeskönyv szerzőjének — és Ráday Pál, a kinek virágénekei csak az imént kerültek elő, a humanista lírát már nem ismerték: Ráday a Balassi-féle énekek mintájára dalol, Barakonyi pedig, bár műformában és stílusban erősen ragaszkodik mesteréhez, eltanulja Balassitól a népi nóták követését, átültetését és átköltését és ezzel a Balassi-iskolát legtermékenyebb talaján virágoztatja újra.

Abból, a mit Takáts adalékai e kérdésre vonatkozólag nyújtanak, az tűnik ki, hogy a *Colloquium* versengő poétái mind főrangúak lehettek: úgy látszik tehát, hogy Balassi újítása elsősorban a főrangúakat hódítja meg. Ennek kétségtelenül az az egyik magyarázata, hogy a XVI—XVII. század köznemességéből műveltség szempontjából legfeljebb ha a papok emelkedtek ki: a nagy többség ízlésének a gazdok feleltek meg a legjobban. Hiszen csupán a kor epikus munkáira, Tinódi, Ilosvai meg a bibliai költők verseire kell rámutatnunk, hogy ezt az ízlést igazolva lássuk. A humanista lírát nem ismerték, Marullus, Angerianus hangja nekik ismeretlen volt — szívesebben is hallgatták Ovidiust, de legörömetesebb a lakodalmi énekesek tréfáját. Sajnos, énekgyűjteményünk, világi lírában gazdag gyűjteményünk a XVII. század második feléből van csupán. De valószínűnek tartjuk azt, hogy Balassi hatása a köznemesség körében csak a XVII. század közepén terjedez. Az ízlés említett eltérése mellett a Balassinál fölvetődő helyzeteknek is részük van ebben a késésben — a köznemes élete nem igen vetett föl ilyeneket — de része van a török világnak is, a mely a köznemesek életét inkább megsanyargatta; de ritkán tette olyan változatossá,

mint a Bocskaival kezdődő politikai és vallási ellentétek. A verselők közül is csupán csak egynek-kettőnek (Győri Gyurkó, Komlós, Nemes etc.) nevét ismerjük, viszont a főrangú lírikusok daltermése sincs elkülönítve: mindez a munkát megnehezíti. A bókhalmozás szokásán, bizonyos képkapcsolat ismétlésén (pl. a bokkrétasymbolum), néhol egy-két sorátvételen kívül mégis nem egy vonását kapcsolhatjuk ennek a lírának is Balassihoz. Ilyenek: annak a helyzetnek ismétlődése, hogy a verselő irigyei miatt távozni kénytelen (*Bokros bú habjai*,¹ *Bolondság volt*²), a távollét kapcsán az egyedülvalóság, a siralmas magány panaszlása (*Gyenge rózsá*³), az Amornak tett keserű szemrehányás! (*Oh átkozott kis Cupidó*⁴), az álom-elmondás (*Bűm elfelejtésére*⁵), a levélküldés (*Vásárhelyi daloskönyv XX.*), a bókversek (*Vit. Énekek II. 184., 242.*), a szerelem és elpusztulás közti választás (*Vit. Én. II. 224.*), a saját maga sorsáról való elmélkedés (*Vit. Én. II. 288.*)⁶ lépten-nyomon Balassi lírájára emlékeztet. A hasonló helyzetek egész sereg hasonló képet, hasonló megjegyzést, de mindenek felett hasonló hangot mutatnak elénk; és ha néha a megnevezésben vagy a beállításban nagyobb realitást érzünk is, azt a XVII. század második felében nyilván látjuk, hogy Balassi szerelmi lírája a köznemesség dalnokait is meghódította.

Balassi dalai, bujdosást panaszló, Istent kérlelő énekei a Rákóczi-mozgalom után — úgy látszik — elnémultak: a XVIII. századból való énekes kéziratainkban egyre ritkábban szerepelnek, a század végén pedig virágénekei közül talán egy sem. Daloskönyveink legkedveltebb és legutánzottabb lantosa Amade László. Ez a térhódítás azonban más természetű: magának Balassinak dalai alig-alig kerülnek énekeskönyvekből elénk, inkább tanítványainak, követőinek verseit találjuk bennök; Amade lírája pedig épen azzal emelkedik ki a XVIII. század költői közül, hogy talán nincs is kéziratot énekeskönyv legalább is egy-két dala nélkül. Viszont Balassi példája azonos útra lelkesített három költőnemzedéket; olyan költőt, a ki szembetűnően Amade iskoláját járta, egyet sem ismerünk.⁷ Balassi az irodalmi virágének műfaját teremtette meg, Amade mindössze néhány helyzet és hangulat kifejezésére mutatott példát. Mindkettejüknek lantján megszólalt a szerelmi élet minden változatos hangulata, de költészetük *paysage intérieurje* merőben különbözik. Gondoljunk Balassi búslakodó verseire

¹ *Dávidné Solt.* 175, Nemz. Múz. Qu. H. 173. VIII. és 175. I.

² Szencsey Gy., Nemz. Múz. Qu. H. 175. I.

³ Mátray kód., Kovács kézirat.

⁴ Mátray kód., Qu. H. 175., 198. d.

⁵ Vásárh. Dk. XCIV.

⁶ Jank. Qu. H. 175. II. 50 is.

⁷ Ányos Pál egypár versében azonban valószínűleg Amade nyomait járta. L. Ányos-életrajzomat (136. l.). Szerk.

vagy arra a Regnart-visszhangra, »kiben eről, hogy megszabadult az szerelemtől«; ebből a verséből épen azok a szakok az érdekesek, melyeknek a forrásban nincs megfelelőjük: szabadnak érzi magát, röppülhet »nem külemben mint karvoly«, elszakadhat az udvarból, hogy a jó ló, hamar agár, éles szablya, jó madár, ifjak társasága és jó borral teli pohár lehessen az egyedüli öröme. Amade még többször dalol hasonló helyzetben; de az azonos körülmények három típusát teremtik meg dalainak: véret akarja ontani szerelme bizonyosságul, fölháborodva fakad ki (Hogyha nem szereted s tovább is megveted, bizony szégyen) vagy viszonzásra gondol. Sok minden különös dolgot hallunk Balassi életéből, de lírája állhatatosabbnak, józanabbnak mutatja szerelmét, mint a csapodár Amadéé énekei. És mégsem ezért üdvözölte a kor újdonságként Amade líráját: mert bár a világirodalmi áramlat is különbözik költészetükben, nagy különbséget ez nem vet köztük. A gáláns költő ugyanazt a két hangot variálja, a melyet a humanista hagyományok tanítványa: a szertelen magasztalás bókjait és a panaszos szemrehányást.¹

Akkor azonban, a mikor Amade föllépett, Balassi lírájának már csak azok az akkordjai hangzottak, a melyeket a bujdosó kuruczok tárogatója zengett ki az erdők mélyéről; a szomorú levertség, a fájdalomtól megtört, reményből kijózanodott búsongás. Úgy látszik, mintha a magyarság örökre lemondott volna minden nemzeti törekvéséről, mintha teljesen megtört volna. Ez a hangulat sokkalta könnyebben és hamarabb enyhülhetett meg a főúri körökben, a hogy Károlyi példája és Ráday pálfordulása mutatja: a köznemesség lelkén a feszültség csak lassan engedett — épúgy, mint szabadságharczunk után, hiszen még az árulás vigasztaló tudata is közös, s talán egyenlően alaptalan. Ennek a szomorú, megtört magyarnak jut el most a fülébe Amade dala: felébreszti a maga egyéni lelkiéletének egyik hosszú időn át elsanyargatott világát, szerelmét; a maga szerelmének jóformán minden hangulatára ott van a dallamos, majd könnyelmű, majd megindult ének, és nem is a megszokott nótákra, hanem újabb, könnyedebb melódiákra. És ha meg-megcsendült az emlékezetében valamelyik ismert Balassi-dal, hamar elfeledtette az új dalkészlet, hiszen ez annak nemcsak helyzeteit, hanem még legkedveltebb indítékait is magába fogadta: a csillogó leírásokat, a klasszikus vonatkozásokat, az Echo szerepet, az irigyek átkozását és az álomelmondást. Amade lírája nem valami változatos, nincs minden egyhangúság nélkül; szembetűnő, hogy egy-egy hasonlata, egy-egy mondata sokszor visszatér: de nem kevésbé közvetlen és nem kevésbé őszinte, mint Balassi; ezek az

¹ V. ö. M. Fr. v. Waldberg: Die galante Lyrik.

ismétlődések pedig egyrészt visszatartják a hidegebb »versszerző találmányoktól«, másrészt megkönnyítik terjedésének útját. A nép amúgy is szeret egy-egy dallamosabb sort egyik dalból a másikba átvinni. Ritmusának dallamosságát a virágénekeknek attól a csoportjától tanulta el Amade, a melyet Barakonyi táncznótának nevez; jelzőpárhuzamok és főnévi szembeállítások vagy egybekapcsolások vannak nagy számmal bennök, sokszor minden mondattá emelő állítmány híján is, de különösen a megszólításokban.¹ Amade ezt a ritmikus halmozást, a párhuzamok és ellentétek egymásmellé állítását még jobban kifejleszti, a rövid sorok rímesekké törnek meg velük, és a természetesen létrejövő gondolatritmust a rímek hangjátékával erősíti. Ez dallamos külsőjét szerfelett jellegzetessé teszi.

Amade verseiből is összeállíthatunk egy kis névsort (Balogh, Károli, Szilessi, Liskai András, Szenczi János, Spléni, Tali, Bacsak), de ezek nem költőtársai, mint a Balassi *Colloquium*-ban említettek; egy részük jóbarát, a kinek tolmácsa óhajtott lenni, más részük leányra vonatkozik. Kéziratos énekeskönyveink darabjainak versfejeiből sem tűnik sok név elő: Taikli Miklós, Szirmai Antal, Ferenczi Antal, Kovács György, Victoris László, Vizkeleti József, s még egy-kettő. Ezek is csak egy-egy versből olvashatók ki, és így azt sem tudjuk róluk, csakugyan verseltek-e, és vajon más daluk is volt-e? Amade hatásának vizsgálatánál tehát még kevésbé említhetünk követőket, mint Balassi XVII. századi utánzói közül. És a hatás mégis nyilvánvaló.

Elsősorban a stíluson érezzük Amade befolyását: a rövid sorokat kedvelő verselés sok rímet követelt meg; nem csodálkozhatunk azon, hogy a rím sokszor a mestertől került, és nemcsak a rím, hanem a rímet magába foglaló sor is. Amade szereti a hasonlítást: leggyakrabban a mágneskö, a hajó, a struccz, a ráró, a cukor fordul elő — gyakoriak ezek e kor többi dalában is. A mesternél a leggyakoribb indítékok egyike a titkos szerelem, a melyet a költő idegeneknek nem akar elárulni, de az irigyek ugyancsak kémlelik; továbbá az állandóság kérdése: lehetőségének fejtegetése, megőrzésének esdeklése — a *Szíveket újító bokréta* II. dala, XI. és LVIII. éneke is ezekből szövődik. Még szembetűnőbb a búcsúzás (»el kell mennem, nincs mit tennem«) áldó hangjának Amadés színe Vizkeleti József versében, és az elmélkedés Amadéra valló felfogása Diószegi Mihály énekében (*Drága dolog a szeretet...*). Amadénál is megtörténik, hogy az uralkodó indítékot újabb versszaknak újabb indítékfelvetése megzavarja — az ő hangján írt dalok nem egyszer három ilyen főszmet olvasztanak

¹ Édes Juliám, gyenge violám, Piros rózsácskám, majoránnácskám, szép-termetű és jókedvű, szolló madárkám . . . etc.

össze, mint a *Boldog, a ki hív szívre* kezdetű a hív szívben való boldog gyönyörködést, a hív szív ritka voltának kiemelését és az állandóság megdőltenek bemutatását. Gyakori a szerelem és szenvadás összekapcsolása, a kegyes külsejének nekihevílt magasztalása, a múltra vonatkozó szemrehányás, a rabság megvallása stb.; mindez Amadéval közös téma a XVIII. század lírájában. Amade tehát jobban megkötötte követőit, szorosabban lánczolta magához utánczóit, mint Ballasi, még olyankor is, ha más lelkivilágot szólaltattak meg, mint pl. Rosty a *Felejts el* kezdetű dalában.¹ Amade hatása tehát a verselés és stílus terén a legerősebb, de épen ezért a megdőlés feltételét is magában hordja: nagyobb egyéniség mélyebbre nyúló újítása könnyen végét vetheti.

A gáláns líra másik képviselője, Faludi Ferencz, szerényebb számú termést hagyott hátra; élménye sem volt annyi, mint Amadénak, s így dalai is szorosabban kapcsolatosak német mintáihoz. És ha az icon-halmozást, a könnyed rímjátékot nem fejlesztette is a világi poéta virtuositásáig, s ebben a Hoffmannswaldau ideáljától el is maradt, abban viszont hív fia ennek a német áramlatnak, hogy szerelmet éneklő verseinek époly kevés az alapja, a milyen kevés a közülük leírásainak az igazi természethez. A költő szobájának mélyén elgondolásokból születtek ezek a versek: csak az ilyen élmény nélküli poétákra lehetnek hatással. Nem csodálkozhatunk azon, hogy Baróti Szabó Dávid (*Reggeli üdö*), sőt eleinte még Verseghy is tőle tanulják el a leírás módját:² a mozgalmas sétát és a természet életének a felsorolásban gazdag bemutatását. De mindketten ki tudtak szabadulni a járomból. Ragaszkodóbb követőt mutat Lit. Mádi János kötete³ és Péteri Takáts József költeménygyűjteménye.⁴ Amaz a tavasz színeit kölcsönzi Faluditól és a bemutatás alkalmiságát, a sétát, emezt olyan szembetűnő rokonság fűzi mesteréhez, hogy Szemere Pál szigorú elítélését magára is vonta. Takáts József verseiben kevés az önállóság: Vergilius és Horatius olvasásán kívül Hagedorn egyik dalának ismeretét is éreztük rajta (*A költéshez*); szeretettel irogatja a leíró verseket, nyilván azért, mert a maga lelkében ihlető tárgyat nem találván, a természet visszatükröztetésétől várt sikert. *Tavaszi reggele* azonban pontosabban adja Faludi megjelenítéseit, mint a tavaszi természet ébredését. Nincs érzéke a természet szépségei iránt, és ha egyszer-másszor a valódi élmény elcsalja is mesterétől, ha olykor a versben plastikusabb és őszintébb kép kezd kialakulni, sietve kapja elő azt a szürkés

¹ Vas János versgyűjteménye; N. Múz. Oct. Hung. 161. sz.

² Mindkettőre Császár Elemér mutatott rá.

³ *Erköllsi ritmusok*. 1761. 33. l.

⁴ *Költeményes munkái*. 1796.

színbe mártott széles ecsetet, a melylyel mindent rögtön ködfátyol mögé bujtat: az oktató, okulást kereső általánosítást.¹ Csak egy példáját említem meg: *A galambokról* szóló dalát. Elején a röpködő galambok vágyódó nézegetése, a magasba kívánczoló kíváncsiság bennünket is megkap, de Takáts csakhamar kikorrigálja gyönyörködésének ezt a megokolását; nem kíván magának semmi mást belőlük, mint »azon kellemetes, jámbor szelídséget, mely kizár a szívből minden irígységet«. Szívesen ölti magára a körülírás elnyútt ruháját is, de még Faludiénál is kopottabb mythologia posztójával foltozgatja (*A fegyvertelen Amor*).

Hogy ezek az őszinteség nélkül levő, mesterkelt festésű versek mégis tetszetek, annak oka a XVIII—XIX. század határvéztizedeinek közízlésében van. Az a harcz, a melyet Kazinczy vív a debreczeni szellem ellen, ezt a közízlést ostromolta. A főelv a természetes, egyszerű beszéd volt. Vályi Klára, a magyar levelező költőnők egyike, a ki a maga kora legszélesebb körben kedvelt poétájával, Csokonaival is váltott levelet, restelkedés nélkül vallja magáról:²

Hogy a mély gondolat ki nem telik tőlem;
Kastellius vizét kevésbé kóstoltam,
A kilentz Szűzekhez Músám nem tsatoltam:
Tsak a természetnek rögös útján futok...

Mátyási János pedig így fordul a maga verseihez:³

Magasztalt udvarba ne vágyjatok férni,
Elég nekünk földszint s nádas házban élni.
Ne kívánczozatok pompás könyvtárokba,
Jobb hely lesz edényes almáriomokba.
Ha valaki ditsér, mentve fogadjátok,
Ha kissebbit, írjon jobbat, azt mondjátok...

Íme a századvégi nemesnek az átlag-aesthetikája: nyilvánvaló, hogy ez a felújulás korának költői közül Csokonait tekinthette csupán a maga lelkéből lelkezett poétának; természetes az is, hogy a köznemesek körében az ő lírája keltett legerősebb visszhangot — de nem a mélyebb, tisztább, finom könnyedségű vagy bölcselkedő tartalmú költemények, hanem azok, a melyek a debreczeni diákélet színét viselték magukon. A kollégiumi életnek kétirányú hatását lehet észrevenni: a poetikai osztály propositio-versei — a melyeknek igen érdekes és tanulságos gyűjteményét őrzi 1814-ből a Nemz. Múzeum — az évszakeírások és a chriaszerű elmélkedő versek írására

¹ Rokon ebben Takátszal a Gellert és Hagedorn nyomain induló Vörös Lajosnak okoskodó természetérzése. (*Erzékeny versek*, 1817.)

² *Magyar Tempe*, 1807. 67 l.

³ Nemz. Múz. Mscr. Qu. H. 207. Egyéb kéziratai ugyanott Qu. H. 206., Fol. H. 31. és Oct. H. 58. sz. alatt.

szoktatták a deákokat. Az *Avarus est infelix, Labitur tempus, In laudem Cereris* és a *Descriptio iracundiae, Aetas aurea, Mons, Meridies*-féle témák a poetika-osztály minden deákját verselésre kényszerítették. Ha azután se ihlet, se könnyedség nem volt bennük, örömmel lapozták fel Csokonai efajta verseit és írtak ezek alapján hosszadalmas, üres áradozásokat, megfigyelés, meggondolás nélkül összetákolt természeti képeket. Ebbe a csoportba tartozik pl. Sebestyén Gábor *Háborúja*.¹ Csehszombatinak, a gyógyítószereit magáról leszaggató öngyilkos poétának leíró verse (*Egy szépnek leírása*)² már a másik csoporthoz vezet át bennünket. Csokonai *Feredés, Az elmatrónásodott Dórishoz, Pendelbergai vár* című versei voltak itt a minták: az olvasó szinte kihallja egy-egy megállásnál a borozó, sőt már beborozott férfitársaság harsány kaczagását. Ezek a dévajabb versek legtöbbször epikusak, másszor azonban pajkos történetkéjük valami alkalmiság mögé rejtőzik, a férfiúi társaság valamelyik tagjának névünnepén hangzik el, mint Blumauer *Schwestergesundheitjei*. És a mint Csokonainak efajta verseit a szokás közösségén kívül más kapocs nem csatolja a német költő dalaihoz, akként a magyar mester és epigonjai között sincs szorosabb összefüggés. Maga azt vallja e nemű termékeit illetőleg, hogy Mátyási nyomdokain lépked (*A semminél több valami*); hiszen leíró verseinek modora (pl. *Az este* és Mátyási: *A tavasznak mesés leírása*) és epistoláinak epopoeiás invocatiói (*Horváth Ádámhoz* és Mátyási: *Tomka esküvőjére*) arról tanúsodnak, hogy van is ebben a valomásban némi igazság. Mégis azt kell hinnünk, hogy e pajkos versek felvirágzásában nagyobb része van Csokonainak, mint elődeinek: ezért szerepelnek az efajta gyűjteményekben Csokonai illetlen versei az első helyeken, és ezért szeretik a másolók a nem Csokonai kezéből eredt dévajságok után is odajegyezni a Cs. V. M. betűket. A legtöbb azonban oly durva, hogy a legenyhébb mértéket sem bírja ki.

Jelentősebb Csokonai lírájának az a része, a mely az őszinte, közvetlen hanggal, a költő lelkének mesterkéletlen tükröztetésével vonja magára a figyelmet, mint pl. az *Ódák* II. füzetében *Az én vagyonom* című. A költő a maga természetének ellentétéseivel beszélget, hogy természetes gondolkozását, egyszerű örömeit és a természethez való ragaszkodását kiemelje. Stílusa a mindennapiság stílusa, versformája is olyan szabad, hogy azon semmi erőszakot sem tesz vele, és ezzel oly őszinteségről tesz tanúságot, hogy megragadja az olvasót. Amade is őszinte, de mesterkélten verselésének gálans játéka olyan kikényszerített fordulatokat vetnek elénk, hogy Csokonainak ilyen kikényszerített verseiben nyugalmas megpihenést találunk. Ez a hang, a mely a legigazabban mondható Petőfi előhírnökének, a legveszedel-

¹ *Tuba*, 1819. 127. l. és Nemz. Múz. Qu. H. 223.

² Nemz. Múz. Oct. H. 395.

mesebb kottáról szólal meg — a ki nem tud vele banni, sanyarú prózává durvítja. Kár, hogy a *Visszajövetel*-féle versek csak Holdmezei Berei Farkas Andrást tudták megihletni.¹

Gazdagabb virágzást látunk a Lilla-dalok körül: Sas Mihály,² Hubay Miklós,³ Sebestyén Gábor,⁴ Kováts József,⁵ Lukács István⁶ vagy egész kötetükkel vagy egyes verseikkel ezeknek az érzékeny daloknak az iskolájába tartoznak. A szerelem első tüzeinek jelentkezését, melyet maga Csokonai is Bürger dalának nyomán foglalt versbe, a szerelemérzés édes keserűségét, a kedvesnek megjelenítéseit, a fürdő vagy alvó Lilla képét, a szerelemtől tanúskodó liget bizonyosságát, a tréfás fordulatú megkövetést, a magasztalás lelkes sorait, különösen a szem és az érzékenységek szerelemvallásait, a köszöntés és a búcsúvétel szavait, az elhagyatottság síránkozását mindig Csokonai módjában, Csokonai helyzetét ábrázolva és Csokonai képeivel fejezik ki.⁷ Csokonainak e mintául szolgáló dalai közül sokról mutatták ki az idegen forrást, de az epigonok ragaszkodása csaknem mindig szembetűnőbb, mint Csokonainak mesteréhez, különösen Bürgerhez való viszonya. Egyes indítékok különösen kedveltek: így az alvó kedves és fürdő leány alakja. Az előbbi, bár határozottabban is hozzá lehet Bürger *Abendphantasie* cz. dalához és Gessner egyik idilljéhez kapcsolni (II. 14.), e kornak a németeknél is divatos témája volt (vö. Hölty: *An die Phantasie*). Nálunk — szorosabban Gessnerhez fűzhetően — először P. Takáts József énekli meg, de Csokonai példáján föllekesül Kováts József, a ki kétszer dalolta meg, Sas és Farkas Károly,⁸ Sebestyén és Csehszombati is. Az epigonok azonban azon a felén ragadták meg ezt a két indítékot, a mely Csokonai e két-három versének a pajkos daloskönyvekben helyet juttatott: így aztán Kováts József is, Sebestyén Gábor is az elragadtatás nagyon is nyers kimondásával alaposan eldurvítják. Más oldalú finomságot követelt volna meg epigonjaitól *A tihanyi echóhoz* intézett költemény, Matthison *Genfer Seejének* ez a méltó párja. Sas

¹ V. ö. nyomtatott munkáit és Nemz. Múz. Oct. Hung. 230, 383—84.

² *Éli és Filis költött nevek alatt Dallok*. Kassa, 1809.

³ *Költeményes munkái*. 1809. vö. róla EPhK. 1915. évf. 152. l. és Kovács Géza cikkét a Fiumei áll. fgimn. 1915/16. Ért.-ben.

⁴ *Tuba. Az égő és oktató szerelem két részben*. Budán, 1819.

⁵ *Versei*. 1835.⁹ és Nemz. Múz. Oct. Hung. 56, 340, 360, 590, 595, 602.

⁶ Kiadta Gálos Rezső, Temesvár 1911.

⁷ V. ö. *Első szerelemérzés* és Sas: *A szerelem első tüze; Édes keserűség és ua.*; *Ária Fillishez; Az eleven rózsához és ua.*; *A természet remeke; A Duna nymphája* és Hubay II. r. XV., *A tanunak hívott liget* és Sas 33. l.-ja; *Megkövetés* és Hubay II. r. IX., Sas I. r. VI.; *A szépek szépe* és Sas II. r. X.; *A versengő érzékenységek* és Fazekas: *Az érzékenységek; Köszöntő* és Hubay II. r. XXV.; *Habozás* és Hubay II. r. XXVI.; *Búcsúvétel* és Lukács: *Lajos és Emmi*; *Az utolsó szerencsétlenség* és Sas I. r. XVII.; *Még egyszer Lillához* és Sas: *Még egyszer Etihez; A pillangóhoz* és Hubay II. r. XVIII., stb.

⁸ *Mulatságok*. 1805. 78. l.: *Ninám aluva*.

Mihályrövidebbre fogta, hogy a sentimentalismus »oboa-bögetésébe« ne essék; nincs is benne más, mint a megszólítás és a maga bemutatása (»ki csak azért nyögi bús panaszt, hogy hitte egy álnok szív ajánlásit«), azután hirtelen setét berekbe hívja az Echót, hogy elhagyván a világ lármáit, lárvás maskaráit, könnyzáport öntsenek gyászos esetire és átkot halmozzanak a kegyetlen Etire. Lukács a helyzeten és hangulaton kívül még a francia képzeteket is átveszi, szinte versszakról versszakra halad és Csokonai versének gyarló paraphrasisát üti össze (*A Szarkakőnél*).

Ezekben a dalokban egész motívumok, egész gondolat-sorok Csokonaiból kerültek; van azonban természetesen arra is gyakran példa, hogy egy-egy gondolatot maguk szélesítenek ki önállóbb verssé. Így pl. Szőke József¹ *A pillantó szemek* Ámorjait, Sebestyén Gábor a *Még egyszer Lillához* cz. dal álomjelenését és ébredését egyik Tuba-dalában, Csehszombati pedig barátságot ünneplő egyik énekében alapmotívumul vette. *A Földi sírhalma feletti* megszólaló elmélkedés:

Lesz még az a kor, melybe felettem is
Egy hív magyarnak lantja zokogni fog . . .

Kováts keservének kiindulópontjává vált, Hubay pedig dal-kötetének első versében két Csokonai-költemény gondolatait olvasztja össze.

A Csokonaitól átvett helyzetek és hangulatok a stílusban is szoros követést vonnak maguk után: innen van, hogy az epigonok néha egy-egy sorát is átveszik mesterüknek. Még Kovács is, a ki mesterkélrt rímeinek látszólagos tisztaságával erősen megkötötte a maga ügysem ügyes kezét, nagy ragaszkodásában, melylyel mesterét ünnepelte és siratta, stílusának hatása alól sem vonta ki magát, sőt láthatóan igyekezett Csokonai nyomaiba lépni. Így aztán megpróbálta azt a hangnemet is, melyet a legféltelenebb harag sugallt: *Ibis* cz. verse, a meg nem értő olvasók ellen szórt szidalmi, melyekkel néha Fazekas ajánlása is rokon, a *Kifakadás* legdurvább címzéseit ismétlik. A finomabb, sentimentalisabb beszéddel is megpróbálkozott; Hafizt nyilván csak Csokonaiból ismeri, »a keleti narancslugasok alól sugárzó szent fény« hozzá Csokonai líráján keresztül jut el, nem is tudja a helyét megtalálni és úgy beszél a madarakhoz, méhekhez stb., mintha legmegindultabb szerelmes ellágyulásában kedvesét szólongatná (*Egy kedves sírdombnál*). Ez az epigonkör teljes joggal ismételhette magáról Kovácsunk szavait:

Musám a réteken holmi
Tollakat lelt és abból mi
Szárnyat enyveztünk neki . . .

Magasan nem is igen mertek szállongani.

¹ *Poetai munkái*. 1830.

Tehetségesebb követője akadt Csokonai anakreoni dalainak — melyeket a *Magyar Hírmondó*ban (1805) Kovács is ünnepelt — Szász Józsefben; verseit Döbrentei tette közzé az *Erdélyi Múzeumban* (II. 102. sk.). »Az ilyen versekhez — írja a kiadás előtt — különös poétai talentum kívántatik, s a temperamentumnak épen oly szelíd kedves gyermeki játszásága, milyen ő benne volt. Nyájasan mosolygó s a világ forgásától el nem fogódott leányka az ilyen dalok Múzsája, melynek arczán a tavasznak legszebb rózsája nyílik, s tisztaságában vagyon még érzésének...« Noha Döbrentei tudósításából úgy látszik, hogy Szásznak természete is alkalmas volt arra, hogy anakreoni dalokat, könnyed ötleteket írjon, mégis érezzük e dalokon, hogy Csokonai volt a mintájuk. Szász a kifejezésben mesteréhez képest gyatra: hosszadalmas, elnyújtott; motivuma csak egyszer egyezik meg teljesen Csokonaiéval, de akkor is az anakreon-utánzatok készlete a közös forrásuk, mégis a kedves megszólítása (Lilla), a helyzetnek azonos volta (Lilla nevet Eros rabján), de különösen a népiesség, a melyre Csokonai jegyzetei buzdítanak, néhány népi megnevezés (réczepipe), népi helyzet és a falusi élet kedvelése Szászt Csokonai tanítványának mutatják. Anakreoni dalainak más utánczó is voltak, ezek azonban a dalvégi pointre ügyeltek csupán, mint Madarász Márton, és vagy döcögő átírói Csokonainak, vagy dévajkodó eldurvítói.

A legnagyobb hatást, a melylyel magyar költő művei dicsekedhetnek, szinte Petőfiénél is nagyobbat — Kisfaludy Sándor érte el. Berczik Árpád darabjában találó képét találjuk ennek az ünneplésnek, és könnyű elképzelnie a nézőnek e hatás okát is. Elsősorban a névtelenség ingerelte a kíváncsiságot, de »annak a kornak új volt benne minden: tárgy, műfaj, forma, s azokat a finom szálakat, melyek *Himfyt* egyfelől a külföld költőihöz, másfelől a népköltészethez fűzték, nem ismerte senki, nem kutatta senki«. Ellenállhatatlanul vonzotta a fiatalságot: országszerte olvasták, és Kazinczyn kívül alig akad ember, a ki nem elragadtatással. Az ismert bizonyítékok megtetőzéséül két elfelejtett nevű poétának szeretném idejegyezni egy-két sorát, hogy e hódolat természetéről tájékozódjunk. Majzik Imre 1802-ben¹ így ír Himfyhez: »Az a szép mód, melyet látok, mellyel öszveszövettek azok a szép gondolatok s a szép kifejezettek, azok, Himfy! csak tenéked köszönhetik léteket, csupán a te elmésséged szült, s nem más ilyeneket. Mely édes bájjal énekled kesergő szerelmedet! Az érzékenyt mint érdekléd, dalolván gyötrelmedet! Azt az édesgető erőt, azt az észet s finom lelket, azt a szívet, azt az érzőt, azt csak csudálni lehet...« Íme a csodálat megokolása; nem lephet meg bennünket, hogy Fárnek Dániel² egyenesen

¹ *Kisded Múza*, 1805.

² *Nemz. Múz.* Oct. Hung. 258. 1.

így fordul Kisfaludyhoz: »Ne bánts engem, Kisfaludy, Ne bánts, hogy most követlek! Ezzel csak azt mutogatom, milyen híven szeretlek...« A közönség, a nemesi kúriák a költői szépség régóta várt ideálját látták a dalokban; tartalmuk, stíljük, formájuk elbájolta őket: ez a három elem teljesen összeforrott, és így teljesen kiszabadult a máorból az, a ki ezeknek egyikét kárhoztatta.¹ A kinek »gagyogó nyelve töle tanúlt szólani«, az mind a három sajátosságát eltanulta.

Epigonjainak természetéből úgy látszik, mintha dalainak elmélkedő volta és formájuk hódított volna a legerősebben. Érthető is, hiszen ha a francziás iskola, helyesebben Orczyék, bölcselkedésére, ennek a divatnak Batsányiban és Horváth Ádámban való megnyilatkozására és elhatalmasodására gondolunk, ha a Dunántúl Ányos-cultusát idézzük emlékezetünkbe, vagy Takáts Józsefnek, Himfy bemutatójának, verseit lapozzuk: azt kell mondanunk, hogy e kor Himfy-dalaiban a leguralkodóbb emberi érzés neki legjobban hangzó nyilatkozását köszöntötte. Az önelemzés, illetőleg az érző szív hangulatainak ez a himfyes részletezése, ennek az önelemzésnek az apróbb dalokba való széttördelése, a természetnek sentimentalis bemutatásához kapcsolt líraiság első tekintetre elárulja az epigont: de Kisfaludy követői a dalok ciklussá való összefűzését is eltanulták és szívesen tettek könyvük élére olyan címet, a mely mesterükre figyelmeztetett — sőt szívesen jelentek meg a névtelenség vonzó hasonlatosságával is.² Nincs a *Kesergő Szerelemnek* olyan indítéka, melynek visszhangját e versáradatból ne idézhetnők, de leggyakoribb mégis a szerelem keletkezésekor támadt érzelem szembeállítása a régivel, ennek kapcsán a szerelmes helyzeteinek párhuzama; a szerelem kínja, az ebben lelt öröm, mely nemsokára méltatlankodássá fajul; a boldogság kérdése, az elszakadás körülményei és annak a történetnek részletezése, mely a költőt kedvesével megismertette; a szerelem tárgyának leírása, dicsőítése és az érzéketlenségén való megütközés; a magány szeretete, a teljes csalódás síránkozó emlegetése, majd a boldog felujjongás, a mikor kiderül, hogy az egész bonyodalom félreértés volt. A helyzet és hangulat azonos tárgyú elmélkedéseket vet föl: a szív és elme viszonyát, a szerelem természetét, a viszonzott szerelem boldogságát, az érzéketlenség lehetőségét és okát stb. Mindez teljesen azonos hangon szól, a mit már a Himfy-sorok rövidsége, ismétlődő rímei, az a két körülmény, hogy ennek következtében sokszor kell a sorokat főnévvel végeznie, és hogy a változatosság

¹ Sombori László: Kár, hogy az a szerelem-szalamánra, sok énekű Himfy, égető szíve tüzin hangesetekre lobog... (1805).

² V. ö. e gyűjteményeket: *A szerelem aggodása*. Pesten, 1803. — *A habzó szerelem avagy a Danlos és Rózsika*. Posen, 1807. — *Az érzékeny szerelem*. Posen, 1822. — Dobai György: *A szeretet érzései*. Pest, 1814. — Döbrentei G.: *A szerelem kellemei*, 1804. — Vörös Lajos: *Érzékeny versek*. 1817.

kedvéért a párhuzamos sorokba gyakran szembeállított ellentéteket helyez a költő, szóval a versalkotás követelményei is elősegítettek. A dalok tele vannak halmozással (pl.: öröm, bú, gond; remény, kétség; gyanu, féltés és féltékenység, mind ellenem harcolnak, éltetnek és gyilkolnak), szeretik a kötőszó-elhagyást, hogy a hangulat gyors fokozása könnyebb legyen, rövid ige-mondatokat, hogy minden sor új, teljes gondolatot hozzon, hasonlataikat pedig mindég szélesen kidolgozzák. Természeti leírásaiknak nemcsak hangulata, hanem tája is azonos Kisfaludyéval, még inkább menete. Csak egy példát idézek: a névtelen *Szerelem gyötrelmei* című kötetnek 64. dalát.

Ordít és bög a nagy szélvész,	Letördeli a nagy fákat,
Zúg az erdő s a tsere,	Ront, nem kedves senkinek,
Azi gondolnád, hogy most elvész	Lefekteti a plántákat,
Minden, mi van, egyszerre.	S mindent csinál semminek:

A nagy zápor eső szakad,
Erdőt mezőt elborít,
A völgyekbe tenger fakad,
S mindent a hegyre szorít, etc.

A kis leírásból a természet remegése domborodik ki, s a költő ezzel szembeállítja a maga érzéketlenségét: őt már ez sem ijeszti. Néha annyira közös minden: tárgy, stíl, verselés, hogy a költő oda is jegyzi: »De mi szükség többet írnom? Böven lefestette Himfy...«

Szerencsés előmozdítója volt Himfy hatásának az is, hogy a *Kesergő szerelem* köszöntött be először; nem esztétikai szempontból, hanem csupán azért, mert a szerelem fájdalma általánosabb és érdekesebb az öröménél. Ezért dalolja Majzik:

Valóban csak az tudhatja,	Óh! és egy így a bú által
Hogy édes a boldogság,	Megpróbáltatott szív s ész,
Kinek néha állapotja	Mely nyugodtan nézi által
Vala boldogtalanság.	Esetit és mely mérész...

Innen van az, hogy *Az érzékeny szerelem* költője szükségesnek tartja a boldogtalan szerelmre való hosszas visszatekintést, hogy Dobai György is, Szőke József is a kesergő daloknak engednek több helyet. A *Boldog szerelem* szonettjeiben Kisfaludy szerelme sajátosságait kimerítvén, lelke egyéb vonásait is megnyilatkoztatja: életmódját, világfelfogását, sőt még poetikai elveit is. Epigonjainál is a visszavonult, nyugodt, megelégedett élet a boldogság eszménye:

Boldog, aki hív párjának becses társaságában Él és egy két szomszédjának szíves barátságában. A nagy világ lármájától távol magát elrejtve	S az irigyek rosz szájától nyughatik elefejtve. Boldogabb kis örökével megnyugodva magában, Mint a ki sok ezerével él kényvének zajában.
---	---

Az unalom ismeretlen az ő házukban; kedvtöltésük a könyv, a festés; olykor a lovaglás vagy kertjük művelése — »néha tollat hevennyébe elékapván felveszik, s a mit szívük forr hevében, papirosra leteszik«. Az öregség közeledése az élet örömeinek okos kihasználására figyelmezteti dalosainkat, de minden öröm urává a meggondolást teszik; ezért Ámornak csak a tisztaság oltárán áldoznak, érzékeny, de erkölcsös szívvel. Boldogságuknak Hymen a betetőzője: »A hol két szív már egygyé lett és csupán egymásért ég«. Máskor a magyar vendéglátásról elmélkednek hogy újra meg újra visszatérjenek a páros életben talált igazi boldogságra, a hol már nem marad más kívánni valójuk, mint a mit Döbrentei sóhajt:

Ámor, ha oly nagy hatalmad,
Tedd meg e kérésemet,
Érteni másokkal is hadd
E magyar énekemet . . .

A ciklussá nem fejlődött dalok sem hatnak másképp, mint az egész tükörnek szilánkdarabkái: hangulatuk, eseményes vagy helyzeti tárgyuk épúgy tanúságot tesz mesterük-höz való szoros ragaszkodásukról, mint ritmusuk, dalformájuk, stíljük. Leggyakrabban azért oly felöltő ez a kölcsönzés, mert nem akkori hangulatukat jelenítik meg, hanem azon elmélkednek el, hogy milyen is lenne a megfelelő. Fogarasi János *Búsongásának* és Balajthy *Szerencsétlen szerelmesének* pl. az az alapgondolata, hogy »boldog az, kinek szerelmet keble nem kóstitott.« Máskor a természeti kép részletező bemutatása az eltanult műfogás, mint Baloghi László dalában (*Egy imádott széphez*).¹ De legszembetűnőbb ez a hatás a kedves dicsőítésében, sőt azt mondhatnám: minden dicsőítésben, még a hazafias szív sugaltában is, mint Kelemen Jánosnak a *Magyar nyelvről*² írt lelkes szonettjében, vagy a győri akad. ifjúság énekében.

A hazafias lelkesedés kitörésének egyébként sem volt szabad az útja e kor önállótlan poétáinál: megvolt a mesterük, Berzsenyi, hogy fenséges magasságok felé mutasson nekik utat, és a mythosi vonatkozásokra utalva könnyen használható eszközt adjon kezükbe erre a felemelkedésre. Berzsenyi hatása elsősorban az ünneplő versek hangjának sablonjában érezhető; a pathos kergetése válik divattá: költőink a rethorikai hatás eszközeit halmozzák. Tombol a jelzőhalmozás, és a jelzők is megőriznek néhány vonást epikus természetükből: elképzeltető erejük nagy és gyakran visszatérők, állandók; máskor üres diszítők, a szavak jelentését nem mélyítik, nem

¹ Vö. a Szépliteraturai Ajándék köteteit és a Nemz. Múz.-ban Balajthy: Oct. Hung. 229., Baloghi: 314.

² *Aglája egy ifjú egyesülettől*. 1829.

is szűkítik. Szeretik a jelzőmetathesist, a stílus tömörítésére pedig egy-egy határozóba, tulajdonságnévbe rövidítik a mondatot. A tömörségre való törekvés csaknem oly szembetűnő, mint az erő hajhászása, de egyik igyekezet sem jár az epigon poétánál sikerrel. Nehéz is ezt a kettőt összeegyeztetni annak, a ki a pathost csak mímeli: epigonjaink is a legferdebb hasonlatok kifaragásán dolgoznak, és így verseik — ha van is bennök fenséges természeti tünemény említve — a hosszadalmasság árjába fúlnek. Nyíri Lászlónak ódájában pl. a könnyezés olyan: »mint mikor az Alpes bértzén megindultak a havak tavaszkor a napnak hevétől, zengnek a patakok zavaros levétől...«¹ A pathosnak a hatalmas természeti erők megnevezései mellett klasszikus nevek is az eszközei, még pedig vagy mythosi vonatkozásokba öltöztetik mondanivalójukat, valami mythos-részletből értetik meg dicsőítésüket, vagy a hasonlatok szövésére szedik elő a klasszikus képzeteket; néha egy-egy mythosi alak ajkára adják az egész ünneplő versezetet. Mértéket ebben sem tartanak: se az ünnevelt valódi értékére, se az érthetőségre nem ügyelnek.

Még szorosabb a kapcsolat az egyes költemények között: gondolatok, képek, gondolatsorok kerülnek át. És itt értjük meg, hogy miért hatott erősebben Berzsenyi. Az ő lelkivilága és nemzeti érzése sokkal rokonabb a köznemességével, mint Virágé: lírája többoldalú, életnézete a józaneszű, határozott gondolkodású, nyugodtvérű magyar emberé. Hazafias lírája nincs annyira személyek cultusához fűzve, mint a deákosoknál, a megelégedésre, földi boldogságra, helyes életelvekre vonatkozó nézetei pedig sokszor rokonabbak Kisfaludyval, mint Virággal és társaival. A XIX. század elején a magyar nemesben erősen ki volt fejlődve az a könnyed elmélkedés, a mely Orczy, Takáts és a *Boldog szerelem* versszakaiiban áll előttünk: Virág ellenben ritkán vet reflexiót papírra, akkor is Horatiushoz ragaszkodót. Az általános tárgyú elmélkedések ódába öltöztetésének divatja tehát Berzsenyi nyomán könnyen erősödik meg. Berzsenyi reflexiói örök emberi kérdéseket vetnek föl, a megelégedés, az isteni gondviselés és halál problémáit; a megoldás viszont annyira a magyar szívből fakad, hogy a követők szorosabb ragaszkodásán már ezért sem csodálkozhatunk. Szőke József és Gömbös Antal megelégedett hangulata is — noha nyilván Berzsenyi ihlette — írójának körülményeivel, egyszerű világával, földműves voltával, hadtól való irtózásával megegyezett. Teleki Ferencz *Mi Atyánk*² című verse és Jankó János *Fohászzkodása*³ viszont azt mutatják, hogy a gondolatok közös-

¹ Legszemléltetőbb példák Hobliknál vannak.

² Szépliteraturai Ajándék. 1821.

³ Nemez. Múz. Oct. Hung. 232. — vö. Gömbös Antal (*Kemenesi líra*, 1817): *A harmónia*.

sége mennyire befolyásolja a stílust, ezeknek a gondolatoknak a kifejezését, noha Telekit az imádság menete kötötte. A hazafias ódában két típus alakul ki: a mythologiai és klasszikus példákban bővelkedő és az, a mely a nemzeti történet nagyjait vonultatja el a hallgató lelki szeme előtt. A lelkesítőül felfhozott alakok Berzsényi epigonjainál sem változnak: Álmos, Úgek fia, Árpád, Hunyadi, Rozgonyi, Báthori, Ország, Szilágyi stb., illetőleg Miltiades, Perikles, Pheidias, Tullius, Plutarchos, stb. A nemzeti romlás Berzsényies megokolása: a nemzeti és családi erények pusztulásának hirdetése még nyilvánvalóbbá teszi a kapcsolatot. Így p. o. Szökénél:

Nem játszóda el éjjel ezüstjeit,	Óráit, erkölcsét, hazáját;
Es a mi drágább, mint az arany, ezüst,	Soldot adott maga tízezernek.

Berzsényi hatásának eltérő fokait három poeta működése jellemzi: Szentmiklóssy Alajosé, a kinek a *Szépliteraturai ajándékban* megjelent ódái stíljükben még a mester követői,¹ de már a klasszikai képzetkör nem oly uralkodó bennök, Lukács Istváné, ki a stílus és gondolat szempontjából ragaszkodóbb epigon, és Hoblik Mártoné. Lukács, ha egy-egy stílvirágot átvesz is teljesen, főtörekvése mégis a Berzsényies szellem megújítása; gyenge, de nem önállótan tanítvány. Így aztán még ott is, a hol pontosan meghatározható ódát ír át, magából is ad valamit. Legszemléletesebb példája ennek *Az Istenhez* című költeménye: a *Fohászkodás* alap gondolata ihleti meg, azt variálja hét versszakon, de öt versszaka: kissé egyéníti a kívánság (»légyek igaz barát, hív férj, nem csapodár és kegyes áldozó pap«) és a vihar, melyből a nyájas »múzsaleány«-hoz menekül. *Az ifjakhoz* cz. még szorosabban ragaszkodik a *Közelítő tél* soraihoz, de a végén a »carpe diem« kiragadja a békéből. A legtöbbször csak beolvastt egy-két átvett gondolatot a teljesen hasonló szellemben és mindig mintája nyomán írt ódába. Nem igazi költő, de van ízlése, és ez megóvja a szertelenségtől.² Nem így Hoblik; róla már Toldy emlékbeszédében³ olvassuk: »Berzsényi volt Hobliknak is, nem előképe, hanem utánzásának tárgya oly mértékben, hogy a szigorú, de igaz Kölcsey elmondá, mikép az, ki úgy tiszteli Berzsényit, mint Hoblik, nem méltó a nagy költő szellemét

¹ Pl.:

Te léteünknek lelke, gyönyör Remény!	Mosolygva víg tekintetteddel
Ki a jövendő leple alól reánk	Boldog öröme szelíden intesz...

² Szorosabban Berzsényihez kapcsolhatók: *A hajnal*; *Az örömhöz*; *A halálhoz*; *A könnyen hívőhöz*; *Búcsúzás*; *Hazámhoz*; *Gyermekvétség*; *Székelvudvarhelyi várhoz*; *Az istenhez*; *A véges elme*; *A meghódolt ifjú*; *A Múzsához*; *Pálfi Dieneshez*; *Boodor Pálhoz*; *A termőfához*; *A tavasz*; *A szerelem*; *Jutalom*; *Az ifjakhoz*; *A fűsvényhez*; *Vagyonom*; *Foglalatosságim*; *Pisztrangosi kütfőnél*.

³ *Irodalmi beszédei*. 1878. I. 133. l.

felfogni. Keserű ítélet, de elmaradhatatlan büntetése annak, ki a szent lanthoz genius nélkül nyúl.« Csak ezzel, a tehetség teljes hiányával magyarázhatjuk meg azt az értelmetlen zagyvalékot, a melyet verseiben¹ közzétett. Berzsenyi gondolatát nem értette meg, így annak az átvételéről alig lehet szó: de utánozza Berzsenyi minden külsőségét, és utánzása mindent a szertelenbe hajt. Nincs Berzsenyinél klasszikus név, a melyet Hoblik fel nem dolgozott volna, de össze-vissza és mértéktelenül; Berzsenyi stíljének minden sajátosságát majmolni igyekeznek, még sajátosabb szavait (alak [= szép], lepleg, ömledezés, zárhely, pörlöttünk stb.), jelzős szerkezeteit is (chiróni lélek; a csapodár, kaczer gond; amarant; gyöngykoszorú, buta kor stb.). Képességét legjobban ez az eredeti hasonlat példázza: »Olyan vagy valamint zsákba szorult szegek, melyek, hogyha talán szája' tekergeted, mindjárt nagy rohanással utat nyitnak az oldalon«. Kinek jutna az eszébe, hogy ez a magyar ifjúság képe akar lenni?

Felvett tárgyunk szempontjából nincs nagyobb jelentősége P. Horváth Ádám göcseji helikoni körének,² mely nagyon is szűk körre, a személyes jóviszony legszorosabb körére szorítkozott, és tagjai a tárgy és forma szempontjából állandóan mesterük irányítása alatt voltak; még kevesebb tanulságot ad Csizi István női körének a működése,³ mely csak a versbe foglalt prózáig tudott emelkedni; nem szólunk e helyen arról a szonett-áradatról sem, melyet Kölcsey Szemerkritikája megjövendölt: hiszen a szonett formája volt ebben verselőink (Bártfay, Szentmiklóssy, Guzmics, Meritzay stb.) megkötője. Fejtegetéseink mégis igazolják az epigonokra vonatkozó megállapításunkat: egy-egy nagyobb írónak nem igazi értékéről, csupán működése kedveltségéről, kortársai elismeréséről tesznek tanúságot, s ennyiben egy-egy költőről alkotott képeinket kiegészítik. Új megállapításra nem juthatunk velük, de olyanféle hasznukat láthatjuk, mint a képrás összehasonlító történése, a mikor egy-egy műalkotás másolatait tekinti át.

ALSZEGHY ZSOLT.

¹ Pest, 1814. és Nemz. Múz. Quart. Hung. 842.

² Rác Mária: *A göcseji Helikon költőnői.* (Év n.)

³ Szigetvári Iván, *IK.* 1917. 39. sk. 1.

ADATTÁR.

P. THEWREWK JÓZSEF LEVELEI.

— Adatok Kazinczy hatásának s az erdélyi irodalmi életnek megismeréséhez. —

(Második és befejező közlemény.)

IV.

Szászváros Dec 5 d. 1816.

Fogarasi Lészay Dánielnek

Valóságos álom.

Tavasza vala. Kedvünk volt kimenni — látni a bimbozó természetet hallani a patakok csevegéseit, hallgatni a madarak víg éneklésöket. — Ennyi való öröm elvarázsolta sziveinket, siettek lábaink tovább haladozni: boldog csillagzataink *Széphalom* kedves környeire vezetének.

Szemeinkbe ötlék egy lugos, melly körül hív gerlitzék búgdostak, filoméla csattogtatta a léget, a páva ékes tollain ragyogtatta a nap arany sugarait. Kezdők közelébről vizsgálni; bennt örökös csend uralkodott; egy fiatal öreg bölcs kezde felénk mosolyogni. Mi tisztelet hevébe merülve meghajtók magunkat földig előtte. Ő csak hirtelen karon ragada mind kettőnket. — Megrémülénk, — de azonnal megbátrodánk; mert a tőlünk még a síron túl is mély tiszteletet érdemlő *Kazinczyakra* ismerénk — s felkiáltánk — *Éljen a Természet remekelt műve, Kazinczy!*

A tiszteletre méltóval karöltve elballagánk egy vízpartra, hol a nyári együttlételt emlegette, a barátság édességeit, mellyeket szeretet Sipossánál kostolt, és az ebéd együgyü, de kedves voltát, B. Naláczyval való időtöltését.

Én elszólám, mint kerültünk mi Thordosra¹ a széplelkü Döbrentei által, s azt mondam: nekem olyan jól esett, hogy Siposnál lehettem akkor ebéden, mint Ciceronak, mikor Lucullusnál a napban ebédelt. Kazinczy édesen mosolygott. Azalatt te (Dani) elhagyád jobb karját s nem messze tőlünk megállál.

¹ Tordos kisközség Szászváros mellett. Fejedelmi alapítványból dotált ref. papi állása régen a legjobbak közé tartozott. Ez időben Sipos Pál volt a lelkész, ki előbb sárospataki professor volt. Itt ismerte meg Török Kazinczyt.

Kazinczy azt mondá mind kettőnknek: »Szívesen látom hozzám ebédre, bár Siposunk s Naláczy¹ nem lesznek is ott, hogy jobb időt tölthessünk.« Te azt sugád fülembre: »Ott lesz Kazinczy

[Folytatása hiányzik.]

V.

Fogarasi Lészay Dánielnek

Ponori Török József szíves idvezletét.

Az út, s azon fűtt kemény szél mián ellankadva érkezém meg az estve. Hirtelen egy édes álom hinté bé mákjaival szememet. Csendesen szunyadtam s olyan meglepédeccsel, mint a Hajókázó, ki, minékutánna kedves ismerőseit meglátni járt, haza evez, s otthon nyugodalomba merül.

Kakasszókor egy kérdezősködő dörgete az ajtón s felébredék. Nyájasan mosolyga felém leeresztett barna hajfűrtjein által Thalia, s természetes kedvességével hangzá füleimbe: »Néked a fentebb s diszesb világ egy cserlevélkoszorut ad általam, elfogadod-é Barátom?« Meglobbana lelkemben a vágyó szíkra; de azonnal az okosság lángsugárzatja, mint a tűznek oszlopa régen, előállván jobb útra vezérelt. Én az ajándékon nem kapok, mondék, s szent mérséklettel Thalia felé fordulék. Az ISTENI elbámulva nemességemen visszarepült az Eliziumi tájakra. Hallám idő vártatva a szót, melly ezt mondja vala: »Ez ifju nagyobb után kapdos, mint mások; s mégsem olyan ragadozó, mint sokan.«

Örültem, képzelheted, édes Danim, a tüneménynek, mert vagy ez, — vagy álom volt. Sajnálkozva tekinték vissza most is, s bánom, hogy nem éltem eszemmel, de tán még vissza jó az áldott, tán meglátogatja vagy egyszer azt, ki érte hal, ki utána eped, s csak *ötet* imádja a Léthé partjáig.

Bolygásomból felvirradék, e hét fejére; látám magam körül állani édes Anyámat, kedves öcsémet, szíves jó akaróimat; szeretettel nézeltek reám, s örvendve, hogy újrolag láthattak. Együtt idvezeltük a Bölcs Gondviselést; harsogott szobánk hálás szavainktól. Ah, hogy valék! Ah, be boldogul valék!!

De, minden örvendezésem között is egészen szerencsés nem leheték, mert tégedet, szeretett Danim, nem láthattalak. Hiába tűzelt a Nap, hűledező melljemre; hiába látám tejelezní a havat, a zörgős szánakat csúszni: csak tégedet láttalak jobb szívvel, mint városom minden kincses fényüzését. Te valál hijja örömeimnek. Te tudod egészíteni vigadozásaimat, te csonkítani boldogságomat. De a mellyet csak akkor adják megérnem Isteneim, mikor a föld sötétsége, világlóást, a tűzlobogó nap homályt váltánd fel.

¹ Naláczy István, a testőrirő fia nagytehetségű, de fegyelméletlen eszjárású egyén volt. Tréfás verseit messze földön ismerték. Tordoshoz nagyon közel, Bábólnán élt. Sipossal meleg barátságot tartott fön.

A szökönyv megyen vissza; mert nem minden olyan, mint én. Némely egyként beszél s másképen cselekszik. Utálom az illyent; jer gyűlöld te is, tisztaság imádója, édes barátom, kivel úgy egyezem, mint a természetvizsgálók által kiválogatott toás párjával.

Mit olvassz, barátom? Horáztot-é, vagy Juvenalt? Tibullt-é? Ovidot-é? Virgilt-é. Én egy kedves könyvet forgatok, melynek czímjét halld: »Bibliothek für die elegante Welt in vier Baenden, Pesth. 1808.« Ha szinte e könyv nem is lenne olyan szép, a millyenné teszik Wielandnak, Claudiusnak s más Tudósoknak munkáji, becsülném, mert előttem epochalis annus 1808. — s tudod miért — Választ írj s maradj meg-áldva az új évben végig. Déva Január 20^d 1817.

U. I. Én úgy írok, a hogy jó, s szeretném tudni, hogy tetszem előttd az új sarukban. Bocsássd szabadon gondolatjaidat, kedves barátom, s mutasd meg, hogy tudsz szárnyallni, tudsz leereszkedni: vizsgálhatod az ég úreit, a föld beleit. Ne félj, segítnek az Istenek, kiket annyira részredre tudtál hódítani, hogy az Olympus egy sem szól már ellened.

Tárgyai levelednek lehetnek: az Iskola mostani állapotja, az új praeceptorok tétele; Mit tanít a két szives tanító Filtsch József és Tek. Branyicskai Nagy László urak? ¹ Mindeniket alázatosan tisztelem, mennél inkább távozom tőlök, annál inkább neveddik e férfiak iránt való mély tisztelem. Az Isten áldja is meg a jó embereket!

Scias me ad te brevi tempore venturum, teque tuamque mi (így!) Philosophiam amicos salutaturum. Tibi ego forte incommodo fui praeteritis diebus, sed posthac commodo futurus ibo ad te tuo. Latinitatis me oblitum purae, ast incorruptus fidei memorem senties. Non verba, non sententias, verum animum erga amicum bonum pluris aestimo. Quod me praestitisse hac etiam occasione videbis. Vale, meque, amice aestumatisime, amare perge.

Mutasd meg levelemnek azon részét Tkts Branyicskai Nagy László Urnak, mellyben szives idvezletemet s alázatos tiszteletemet küldöm.

[Kívül czím: Humanissimo Domino *Danieli Lészay* Juveni nobili de Fogaras, fideli contrascribae Illustr. Collegii Reformatorum Saxopolitani, principi Juventutis sedulae, amico meo aestumatissimo et amantissimo.
Saxopoli.]

VI.

Déva Jan. 25 d. 1817.

Fogarasi Lészay Dánielnek

Ponori Török József
barátságos szives idvezletét.

Vetted-é levelem? ha vetted, miért nincs válasz reá? Semmi; mert bizonyosan akadályod volt!

¹ Filtsch József ág. ev. tanító, ez időben a szászvárosi ref. iskolában a német nyelv tanítója; B. Nagy László szászvárosszéki királybíró volt.

Itt megyen három epigramma : nem tudom, mit fogsz rólok mondani.

Paullára. Martialból IX. 9.

Priszkuszhoz mennél, nem ütődöm, Paulla, okos vagy.
Priszkusznak nem veszen el téged[et]: ő is eszes.

Egy házaspárra

Másokat utáltok : forrón kedvellitek egymást,
Olyan egyenlők, mint két egyező tojások.
Mit kelljen javasolni, ha kívánjuk maradástok?
Roszsza! — mást ne szeress sem te Nikó, se te Jós.

Berzsenyi Dániel munkáji Recensenséhez.

Egy ROSSZ a napban mocskot keresett, de helyette
Tisztább fényre talált tűzlobogó eriben.
Igy jártál; mikoron piszkálád e Remek Író
Miafene! felfedezéd annyi ezer kecséit.

E két utolsó még sok törlést kíván, de nem is fogom megvonni tőle a Limae labort.

Egy fohászkozó óhajtásom épen most van munkába Thaliához; én idealista kezdek lenni s félek, hogy midőn a való után annyira epekedem, *nubes et inania captam.*

Te engem olykor örvendeztess munkácskáid által; önt a tűzre olajat.

Krausenecknek 1° Idylljét fordítom Németből, már egy része kész.
Légy boldog! s idvezlett, mint a Daphnistól megáldatott Lakon; ezek a személyek a kezem alatti Idyllben.

VII.

Déva Jan. 26d. 1817.

Fogarasi Lészay Dánielnek

Ponori Török József
barátságos szíves idvezletét.

Egy epigramma újlag megyen :

Egy Irónkra.

Jól fordítasz; készséged bámulja Camoenám.
Majd ha teremtesz, nyersz tőle dicséretet is.

Mit mondasz erről? valljon el van-e találva? én úgy vélem, el vagyon.

Benkővel mentem volna téged ölelni, de bíztatnak, hogy holnap elvisznek, s én is jobb szívvel mégyek, holnap mint ma.

Irod, hogy praeceptoroknak marasztanak, örülök, hogy egypár szeretett testvért a világ megjutalmaztat érdemek szerént. Ha felveszitek javaslasomat, jó szívvel megteszem, a mit érzek.

Nagyon szűk időben élünk, bajos dolog a szegény legénynek idő előtt helyet változtatni. Jóbb egy faluban elsőnek lenni, mint valamely

városocskában utolsónak, ezt mondá hajdan dicsekedve Caesar; én is helyesnek látom, s még helyesebbnek reátok nézve, szeretett ifjak! Kik csak most hágtatok fel a legfelsőbb polczra. Hogy a fiatal gyümölcsfa jókor adja gyümölcsét, annak örül a kertész; de ha, fája elkésik néha, azt sem bánja, mert édesebb ízű gyümölcsöket reméll. Mutasd meg levelemet kedves Bátyánknak is, a ki ámbár hozzám nem maradtott mindvégig hív, én mégis reá nem neheztelek, s úgy örülnék az ő boldogulhatásának, mint az enyimnek. Élj frissen.

VIII.

Déva Február 10 d. 1817.

Kedves Philom,

Csak egy kevés idő van engedtetve, hogy neked írjak, pedig én valamint mindenkor, úgy most [is] ömledezni szeretnék irántad, ki szeretett Sophied után epedsz. Szüntesd könnyeid árjait, s csak úgy búsulj, mint Kölcsey Ferencz, mert úgy szerettél, mint ő.

Kebledben andalogva bírom
Ismét lyánkám szerelmeit,
Kebledben andalogva sírom
Vesztésem néma könnyeit.

A Phantasiához. Erd. Múz. V. füzet. Lap 141.

Csak a phantasia adá néked ötet Philó s most is csak ő ragadja ki ölelő karjaid közül.

Te Philóm! rólam nem emlékezel s én mindig rólad gondolkodom, te csak válaszolsz, én mindig válaszra késztetlek.

Epigrammák.

Gelliahoz, Martialból V 1. 30 d. Epigr.

A mikoron küldesz nyúlacsát, Gellia nékem,
Mondod: Marce, leszel két napokig gyönyörű
Hogyha valót szállasz, s nem akarsz kinevetni, világom
Úgy nyúlhúst nem evél, Gellia eddigelé.

Ecsédire.

A mikor urfi neven szollitlak, Ecsédi, ne kérkedj,
Igy nevezem módiból udvari pageodat is.

Az én hitem.

Némely a napban keres Istent, más az Olimpon.
Én minden plantán áldom az Égi Erőt.

Egy lelki tanítóhoz.

A vallás köntös. Némely jár tarka ruhákban;
Más soha sem piperéz, más sokat egybe vegyít.
A Bölcs tudja miként kellessen arányzani éltét,
A köz népnek mond: egy csak az emberi cél.

Az én nektárom.

Más igyon tokajit, punchot, théát, nem irigylem,
Én szivok nektárt szép Fizsim ajkairól.

Hogy tetszenek epigrammáim? s vallyon lyricus legyek-é, vagy epigrammatikus maradjak é inkább?

Újság! Huszár tegnap előtt érkezék bé ide Dévára Oláhországból, de minthogy álutakon jött bé s következőleg a Contumaczozt nem állotta ki, megfogták mint lehető pestisest, és kemény őrizet alá becsukták, hasonlól azokat is, kik velle beszéllettek, Jánót különösen, ki őtet megeretválta.

Magad, tudom, szeretett Philom, mikor született Kazinczynk. Irj te is valamit nekem Síporsól, mivel most akarom kis munkámat eredeti bűneiből kimosdatni.

Irj Philó, vagy egyszer levelet, ne csak válaszolj. Mi újság Brosban? ¹ Hogy van Nagy László úr, mit mondott levelemre? kérdezd, s tiszteld. Készülök felindulni. Irj versezetet. Kovácsot köszöntsed és mond nevemben scias amicum nostrum memorem fore praemissorum.

Ujság; holnap után Bál lesz. Képzelheted, mint sarkalom most én is a pásztori Muzsámat, hogy jöjjön bé a Városra tiszteletet tenni — többet másszor — Élj frissen s szeress.

IX.

Marosvásárhely Máj. 25 d. 1817.

Fogarasi Lészay Dánielnek

Szíves Barátom,

A szeretet csókjaival simul ajkaidra szám. Nemcsak azért, hogy szerettél, hanem azért is hogy szeretédesz. Ez a szó kedvesebb előttem a Tavasz kellő szépségénél, a tarka rétek méltóságánál; inkább kedvelli fülem hallani, mint a madarak örömenekét.

Sokáig várom nyögdcicselve szivességed közelebbi hangjait, mindég hiába. Most midőn fülembé zengenek édes szavaid, hullamló kebéllé figyelmezek. Te élsz és szeretsz. Vigan élni és szeretni; jól élni.

Csak meg fognom is bajos vala, miért hallgatnál, de megérteni könnyü lesz, mihelyt ígért leveled veendem. Ez a világ legjőbb. De mégis a jó benne rosszal van vegyítve. A rózsa nagyon gyönyörű virág, a természet dísze, a szűz Venus kedveltje, mégis mennyi szűrő tövisek vannak körülte!

Te szív és ész barátja, s lelkemnek egyedül való fele! midőn látod a törekvőt, örülsz; midőn hallod, hogy megadódik érdemkoszoruja, hálás kezeket emelsz az egekre.

A ki más érdemei megjutalmaztatásán örvend, érdemes — s nem irigy, tudja magában, hogy ő is nyerni fog egykor s beh jól esik, ha

¹ Szászváros német neve.

az igaz feletárs visszaadándja szeretet jelül — a ditséret örömében való részvételt.

(Némely munkáját is szeretném látni az én holtig való barátomnak.)

Jól érzesz, idvez légy. Ifjuságod édenében, idvez légy napjaid hanyatló pálya mezőjén. Vágyó szemeim meglátnak Ceres innepein, majd mikor pihenést kapok lármás Werbőczy mellől. Majd mikor a szeretet hív karjaid közé emel édes szárnyain, mint a természetösztöne a hív gerliczét társa ölébe.

E p i g r a m m á k :

Okosdihoz

Fénylesz tenmagad is, még a közjóra világolsz.
Hogyha zugolyba vonulsz, pusztá homályba maradsz.

Egy leonistára.

Virgil, Ovid, Flakk[us] szemetekből szedtek aran[n]yat
Te nemes érzőket új sunda salakba teszed.

A n. Sipos életét negyedszer dolgozom olyan czállal, hogy a Múzeumba felküldjem, nem tudom, miként boldogulok.

Csokollak

Török

U. i. Irj s küldj a postán, mert száz levedért sem kiméli barátod pénzét, irj hamar s minden héten, ne hagyj azon szép lelket eltompulni, mely benned öröömre él.

Jegyzés. *a.* A kis nyugtató leveleimet tartsd meg, hogy ha pénzemet fel nem vehetném, legalább a reménytől ne fosztassam meg.

b. Én senkinek adósa nem voltam, sem Miklós öcsém, ki mindég generose fizetett Tanítójinak. Non si male tunc, et nunc sic est.

c. Szászvesszősen, Küküllő Vármegyében conscribálok. Jó munka egy ifju íródeáknak Máj 10 ke óta.

d. Kosztom T. Pónori Török Pál bátyámnál Márcz 19 olta ingyen van s s lesz mindég. Vallyon mikor éri el az ezeket, a ki jelen nem létemben, minden igaz ok nélkül elkívánja tartóztatni azon pénzt, melly enyém. A gyűjtendő pénzt küld az öcsémnek, ki felküldi a többivel.

e. Thót egy fillért sem ada még; mert ha meg fizetett volna, nem adott volna írást róla. Borbély Pált sűrgesd, mert a typographusnál szégyenbe nem maradhatok értte.

f. Nagynak irtam egy néhányszor, Borsos urnak kétszer, semmit róluk, fáj nekem az efféle.

g. Ügyelet mindenemre, a mi van, ha lesz, megmarad az a reménységem, hogyha nem most, másszor felkapok mindent.

X.

Fogarasi Lészay Dánielnek Baráti idvezlet Pónori Török Józseftől.

A napok telnek, s mi egymást mégsem ölelhetjük. Azért e, hogy a jó a jót is gátolja; vagy talán azért, hogy az idő inkább eljár kötelességében, mint mi? Itéld meg barátom.

Az a szív, mely mindég forró, vallyon hidegülhetne-e a távollét által? Nem. De mért nem ömledez hát? Egy félrevonult, alkalmatlan hely tán elrekeszti, tán móda sincs benne? Igenis; de mindazáltal csak elmés kifogás ez? Valósággal nem az. Magát megúnva, kiment azon tájakat látni, hol egy rokon kebelbe ömölhessen, de hiába repdesett, mint a Noé galamba, vágyaiban megcsalódott.

Hogyan élsz te az új védelem alatt? a szép lelkű Hegedűs hanga hogyan tetszik kimivelt fülednek? oh ha megzendíti a lyrát, mennyei álmokban merül el a szépet becsülő ifjú, s neked épen e kell. Felejtsd el *azont*, ki tsak zavaros vizet hörpölvén a Pind. alján, téged a tetőre juthatástól meggátolni merészelt.

Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci, Én ezzel tartok s nem vagyok barátá a falusiskodásnak — tudod hol állani képzeltetik ez Ciceróban?

Mit olvassz? hány leczkét jársz? s ezek közül mi miért tetszik, engeddd tudnom. S némely szükséges magyarázatiddal told meg a thémát. Én nagyon örülök, mikor hallom, hogy valaki jól megtanulja, a miket tanítanak; de jobb szeretem, ha non jurat in verba magistri — szárnyalni kell az ifjunak magától is.

Küldöm a Múzeum V-dik fűzetét s e szerént kívánatod teljesítem, az öt Rforintra nagy szükségem van, mint magaméra mivel a tudós kiadó urnak megfizettem. Lásd meg ezt s tapasztalni fogod, hogy mint a virágos természet, ezerféle gyönyörrel fogsz meglepetni benne. Kazinczyd tudós levele a Magyar Horáthoz s néhai Kerekesed derék életirása, mely pragmatice készült, Primóczi velős meséji, Döbrentey remek ódája a 73 ik lapon, hol magát az író úgy képzelteni előttünk, mintha azokat épen Apollótól vette volna, Siposunk munkácskája s másokéi nincs mód, hogy ne gyönyörködtesenek. El ne felejtsd megnézni a jegyzést a *művész* szóról 182 lapon — nekem nagyon tetszett. Szerzőjéről semmi sem hallottam régóta, Déván jártamban Bája István azt mondotta nekem, hogy szüretkor Dédácson leend, jó lesz a tiszteletre méltóval megismerkedned már valahára — Tetszeni egy Nagynak több, mintha sergesleg szível a pór nép — nekem ez életregula.

Ujság! Itten egy poetizáló finak (így!) szász pap van. Sokat tud bétéve Virgil pásztorénekeiből, Horatz dalaiból, Ovid alagyájiból s a sántító vers (Sombory László nevezte így) neki nagyon illik, mivel a természet őtet sántává szülte, mint Tirteust (lásd Justinban) s a mikor a pentameter felén álló fellábat ki akarja jelenteni, lépik egyet s ezen én nagy kacazjt ütök. Képzeld — s ne vess tésis¹ egyet, mert megérdemli.

Mathisson, Kleist, Uz költeményeit is olvasta s jól vetek hozzá, jobban értette ezekben, a mit olvasott, mint amazokban. Azt mondja, hogy tud Tibullból is, de Catult, Juvenalt, Persiust, Cornél Gallt nem is ismeri, a Seneca szomorjátékai előtte homályban vannak. Gyakran megfordulok nála — nekem nagy gyönyörűségem — mert jó szívet tapasztaltam. Sokat fecsegünk együtt, de ne gondold, a mit Persius mond: De

¹ Erdélyi használat *te is* helyett.

nihilo nihil, in nihilum nil posse reverti. Próbálgatjuk melyik tud többet bétéve előhordani, scandáljuk a Tyityiri tyu pityulit. Nekem ő német verseket mond s én neki némelly magyar verseinket lefordítom németre, ő vele magyarul megtanultatom. A szép szemeket lefordítottam ma egy hete ilyen kezdettel: Schöne Augen! soilet ihr nicht sehen. *Az eredetiből* is valamit, kezdetét így: Vor mir steht die Natur eröffnet; némelly epigrammajimat s a mikor megtanulta, kérdeztem, hogyan tetszenek, de most sem tudja, ki készítette.

Legyél jó, irj választ, de ne oly Taciti rövidséggel, mint a millyen nálad módívá kezdett lenni. Én mindég a vagyok, ki voltam, igaz barátod; s akarnám, ha tésis az maradnál, de a *tekintetes* nem jól hangzik, jobban esnék Róma biztos hanga s ezt ne tagadd meg tőlem. Csókollak.

XI.

Utazási látások

Szászvevesszősön, Kisk. Várm. az Udvárházokban.

I. o.

Egy harang felett: *Dolor verba aspera dictat*, azután *Ciebit tacta tumultum*.

II. o.

Egy zöld fa két ággal, nem messze tőle egy széjjel lobogó fel-emelt, szerteálló farku ló, futó dühösségben, felül ez: *Corruptorum morum genius*, alatta: *sine lege, sine rege*.

III. o.

Egy toásforma keletről a hajnal, a derülő nap arany sugári, mellette egy felemelkedett kőszál (mint a Kriván), a közepén felhők. Felül *grandis animus non reagit iniuriis*, alol: *semper sine nube*.

IV. o.

Egy száraz fa, ennek egy hosszú ága, alatta egy fekete kakas, rekeszben külön ismétlen egy fekete kakaska. Felül: *Degeneres animos timor assumit*, alol, *metus enecat ante vulnus*.

V. o.

Egy zöld fa, felette futó galambok, alatta kettős tábla, felülírás *nemo beatus, qui suos expectat socios*.

VI.

Egy almafa, mellynek minden ága törött a sok termés mián, rajtok a sok gyümölcs, felül *fortitudo sibi ipsi moriet.*, alol *copia fregit*. Ide jobb lett volna ezt tenni: *molle ruit sua*, a nagy test sietteti lerogyását.

VII. o.

Egy tengeri gallya, benne két ember, felül: *quiescenti agendum*, et agendi quiescendum est, alol, prout aura favebit. (Ilyen az én sorsom, telle est mon sor [így!]).

VIII.

Egy zöld fa, egy utazó, egy ablakban valaki. Ideo difficulter ad sanitatem pervenimus, quia nos aegrotare nescimus. alol, Sorde, quia vidit, ademit.

Ezek egy olasz falon vannak:

I. o.

Una medela, mali, a halálzó, ut facile contemnas omnia, cogitate iis privandum.

II. o.

Percusso tollit in altum. Felfelé lövellő víz. Calamitas animum in altum tollit

III. o.

Megmérettettél és hijánosnak találtattál. Mérő serpenyő, fontok, lehullott bűnös fetrengve. Dan. Cap. 5 Vers 27. Et dives indiget fulcri. Egy hosszú oszlopokra kötött szőlőző, körül jól megkötve. Nemo tam dives, quin alic. (bonis) indigeat.

Ezek egy almariom külsőjén.

1. Saepe redire iuvat, magas hegy, két futó szarvas, szép térség-folyók. Recurrere satius, quam male currere.
2. Quae recta firmiora, egy szép magas szobor, tetőjén kerek golyó, körül virágfonások. Recte agere solatium in contemtu.
3. Virga fuit, egy magas élőfa, így lesz a kicsiből nagy — érts — Vile initium, magnum saepe fuit augmentum.
4. Sunt dona mixta malis, egy kéz tart némely koczkákat, átkozott légyen örökre vakk — osod — Nulla fortuna non mixta infortunio.

Ezek egy más pohárszéken; mindezek vannak a palotán. E mellett sok természetes festések 1. Nagy Fridrik 2. Maria Theresia. 3. Mezeji hímezsek.

Küküllőváron.

1. A mezőjén, a kis Küküllő mentén egy régi Várhely, körül kerítve tóval, innen a név is, Küküllővár, oláh Tsetatye gye balte, németül Kuckelburg.
2. Benn a keleti és északi részén egy jeles kert. Benne legnevezetesebb egy természetesen hagyott, bárdatlan híd, drága kövekkel kirakott forrás, egy sétáló híd át a Küküllőn. A természetesen hagyott fák, sétálók (Alleen) itt láthatni. Muskotálydiófát (Muskatnussbaum) figefát (feigenbaum) st., de egy szép felemelő szobort ilyen felülírással:

Parentum amori pietas prolium hoc monumentum posuit anno 1806. Ez a kert a volt thesaurariusnéé. Itt láttam tengeri gerliczét két párt s eszembe jutott, hogy barátomra nézve nem vagyok szerencsés, mint ezen páros gerliczék.

Megyesen.

Az egész város völgybe fekszik, látszik rajta a régiség; itt láttam a híres magastornyát, tetőjén el kezdve le végig menykőhúzó van. Körülötte szász Gimnázium. Mellette a tanáczház, mellyen ezt olvashattam: Intemeratae in legibus ferendis iustitiae, inculpitatae in consiliis capiendis fidei praetorium hocce optumo regnante principe Francisco II-o a fundamentis erectum sacrum dies republica Mediensis. Anno 1809. Én is ekkor kezdettem a Múzsáknak oltárt emelni. Láttam egy kaszárnyát. Itt foly a Nagy Küküllő. Most újítják a Vámos hidat.

Jártam minden faluban, mellyeket hajdan Werbőczy bírt.

Ezek el ne vesszenek, mert nálam nincsenek meg.

Ezt hallám Császár ó felségéről Megyesen: 20 d. Junius megy Lengyelországba, Varsauba fog congressust tartani Sándorral és Vilhelmmel. Innen Bukovinába, Naszódon keresztül Beszterczére, jobbra a Bányákba, onnan Kolosvárra, hol a kormányzó házába fog szállani, a kormányzó megy Bonczidára, Tordára, Sóakna, Zalaknára, Szekerembe, Hondolba, Fejjervárra, Szászsebesre, Szebenbe és ott hagyja feleségét a Brucental házaiba, Vaskapuhoz, Volkán, Verestorony, Szebenbe, Brassó, Háromszék. sat. Szebenbe s onnan Szászváros, Déva felé a Bánátba. E marcheroutot ird meg Anyámnak, mihelyt levelem veénded. Úgyszintén leveletem is, melly felette siető.

Febr. 20 án jöttem el Déváról, 24 én Szászvárosról, Máj 10 én Marosvásárhelyről. S én szeretett barátomtól csak két levelet kaphattam. A nagy hazafi tudós Döbrenteitől 3 levelet volt szerencsém nyerni két levelemre, Danimtól kettőt három levelemre. S pedig merek magamnak hízelnedni, hogy nem volt volna kárára; nálam Csomónként áll a sok írni való, füzetenként a sok jegyzés. Én csakugyan nem haragszom, jele e szíves levél, melly csókaimmal megrakva megyen Szászvárosra

Van valami panaszod? hagyd tudnom. Csudálkoznám, ha egy meleg vérű poéta, mint magad, fáznál —, de hagyjuk ezeket másszorra.

Küldöttem valamit Marosvásárhelyről T. Döbrentei úrnak. Ezt írta róla: *Örömmel vettem a régiséget.*

Enyedről két mértföldnyire vagyok; ha az öcsém betegsége miatt fel nem jöhet, én Enyedre nem menédek. Jó szívvel látlak tégedet hozzá, az Udvarbíró Turi Jobbágy Kelemen, ismerd tésis hírébe e jó embert, ki szívesen látja az érdemeket. Egy csendes falu, kies erdők, szép kert, benne folyósók, hasznos könyvek vannak itten. A jószág jövedelmes, mindennap 8 veder tejet látok fejni.

Szászok, magyarok, de kevesen, oláhok, Czigányok lakják e falut, melly a kis Küküllő balpartán van, ott hol a jobb partán Küküllővár fekszik. Én Septemberig leszek itt.

Marosvásárhelyre ezen falukon mehetni bé: Királyfalva, Dombó, Szentmárton, Pócsfalva, Csütötélke, Abácsfalva, Mikefalva, Nagycserged, Nagytereme, Lukafalva, Lőrinczfalva, ettől balra van Csittszentiván, hol Abeled jutott eszembe.

Írj levelet s ne sajnáld sem a papirost, sem az írást.

Szászvevesszős Jun. 16. 1817.

XII.

Szászvevesszős Dec. 4 d. 1817.

Danimhoz.

Hem, s rososz a *hordalompénz*. Terra malos homines nunc educat atque pusillos. Juv. XV. sat. 70 v. Ciceroban fordítják a *rusticantur* *salusiskodnak*, s e jó. Hu, sanda bölcsesség. Mindég gáncsoskodni, semmit sem teremteni, könnyü s mégis hibázni, neveltség. De ki gondja ügyelni reájok, midőn szólnak. Hoc, puto, non iussum est, illud male, rectius illud. Pers. IV. sat. 9 v. Tudom én ezt, ut nemo in sese tentat descendere, nemo: sed praecedenti spectatur mantica tergo. Pers. IV. sat. 23, 24 v. Eszembe jut ez alkalommal az Esop meséje is, melly így kezdődik: Peras etc. Magyarországon a nagy Kazinczy, Erdélyben a derék Döbrentey új szavakat alkottak; s hogy én veled némelly homályos mondásokat felvilágosítánk, ránk az irigy száj támadt.

Tudós correspondentia. Pindusmászás. Hagymázban nyavalygó gondolatok német nadrágban, frakkban, stíblivel járnak némellyek s még sem mentek messze a német finomiségben; a nem költő Vitézt olvassák Csikóbőrösiért s nem tisztelik a meghaltat a *Reményhez* írott szép daláért. Érezni kell a szépet, kapkodni utána. De mikor érem meg ezt? Az iskolákban példával menjen elől a Tanító, buzdítson, dolgozzon; így, így látja meg a maradék, a mit még most csak reménylhetni is félek. De hol állunk még most mi? A tanító veri le az ifjut a nemes tettekre vágyodástól s a szép után lángholó Dani az félelmes, nyugalomvadászó kezd lenni. Holtomig átkozom *azt* ezért, mert: omne animi vitium tanto conspectius in se crimen habet, quanto maior, qui peccat, habetur. Juv. sat. VIII. V. 140, 141. Minden bizonytalanság mellett annyi bizonyost tudhatni, hogy az ember szabad valóság, erre mutat az *Elmész* (genius) egekbe röpkülő s melységbe lejtő láng esze, erre szabadon folyó minden cselekedeteink. S te kinek tehetséged szép, lelked nagy, szived jó, egy nem tudom kitől függenél? Bocsássd lelkedet szárnyaini, magas vágyaidat enyhítsd meg, lelkelem másfete! Élj a maradék javára, barátoddal menvén a dicsőség után. Legszebb jutalma az érdemnek magában van. Az a szemet csaló fény, mellyel az emberek egymást megtisztelik, csak jele annak, hogy az érdem magával meg van elégedve. Értesz te engemet; s új lángokra gyúladsz s sajnálva futod a maradi pulyákat, kiknek hírek halálokkor, vagy még tán az előtt elenyészik

Dani, becületed náfam zálogba hagyád s bizonyosan reád nézve a néhai Kerekes többet érdemel, mintsem azt elvesztenéd. Azt mondja Cicero: Vita mortuorum in memoria vivorum posita est, s egy jó Tanító,

derék hazafitárs, munkás író ne érdemelne megemlítést? Csudálkoznám. A ki mihez önkéntesen hozzáfogott, elkészítette, nekem általadta, Kazinczynak béjelentette, azt kérésemre, a közjó javára, a meghaltnak élő emlékezetére, a Nemzeti Literatura gyarapodására sajtó alá ne bocsátaná? Talán a *nonus annus*, talán a *nescit vox missa reverti* — félnékít. Bát-
ran egy jó barát kezébe, bátran a *nagy hazafi* eleibe. Szívet, lelket Danim; a merész az egekbe tör magának vívásával utat s a maradék, a meg nem vesztegetett maradék áldja érette egykor.¹

Jegyzéssimtel körülvevett életírás is jöjjen kezembe, hogy a munka annál bővebb lehessen.

Nagyon beteg vagyok, megteltem náthával, engelemmel legyen írva, fáj fejem, torkom, oldalam nyillalík, de szívem, de lelkem ép, s adják az Istenek, hogy mindég megmaradjon! Írásom görbe s csúf, mivel lefekve írtam.

E hó 13^{kán} menyek el innen végképen Marosvásárhelyre, minek-utánna t. i. itt létem 7 ik hója bételik. Adja az Isten, hogy minden szegény ifju egy jó lelkü Székely Mihályra akadjon.

Küldök 4 Rfrtot, a nadrágért csak 3 Rfrt 45 x kell, mivel kardtokot nem csináltak, a fertály posztóm jöjjen épen vissza.

Mostanában levelemre pontról pontra válaszolj. Marosvásárhelyre pedig gyakran küldj. Én szorgalmas leszek írni. *Kazinczynak* levelet írtam kérve őtet valamire s azt is megjelentettem, hogy te Karácsonyra kikülded a n. Sipos munkáit. Ne felelsd ezt teljesíteni, inkább én adom meg a postaszékér előljáróinak a hordalompenzt.

Tud *Ó* németül s nem fordít; érti a magyar nyelvet s Kazinczyt nem, de mégis becsméri, hogyan esik? Ugy érez é, a hogy beszél, vagy úgy beszél, a hogy mások éreznek? Vak buzgalom. Láttad-e versemet a Múzeumban? S ha igen, mik a reflexióid rólak, melyeket mind a két nemben örömmel veszek tőled.

Rosszul létem mellett is téged szeretlek s sok fecsegéssel járulok elődbe, Tán magam is érzem e verset mostan: *Occidit miseros crambe repetita magistros. Iuv. Sat. VII. v. 154. De, vágyom látni a Biographiát*

Életem főgyönyörje veled barátkozni, levelezni; kérek szeressed barátodat, a ki téged becsül és forrón szeret.

Ponori Török József.

XIII.

Kedves Barátom Dani,

A sok munkabeli foglalatosság még annyi időt sem engede, hogy az írt leveleket nektek elküldhessem. Benedekfynek most újlag nem írok, legyen bizonyosága e néhány betűm, hogy el nem felejttem.

Mához egy hét Enyeden leszek, s ez még inkább siettetí a kis

¹ A Kerekes Ábel szászvárosi tanár és buzgó történetíró (Janus Pannoni-
nius első életírója) életrajzát végre is maga Török írta meg *Csikszentiványi
Kerekes Ábel életképe* cz. Pest. Január 1821; Szinyeinél hibásan 1824.

czédolában kértet, legyél jó s ne engedd hiába elmulni kívánságomat.
A szükség nagy. Mindenesetre választ várok s csókollak

Barátod

Ponori Török József.

(Utólagos folytatás). Nagyenyeden sok bajunk igazítjuk el együtt,
most nem rég kaptam egy levélkét — igen kedves kis levélke.

Óság! volt itten egy sánta facsart lábu, híresztelték nagy poetának
— mondták némelly verseit — de mellyeket nem sugott a magyar
Múza, Etelyke.

Ujság! most nem rég hevesen szeretett egy — nét s vele elszökött,
mi dolog? mondék, még a vershornyolók is elszöknek, igen, mert nyilván
nem volt becsülete, felele egy valaki, ki az újat hozá meg, Corvos
poetas cantare credas Pegas . . . A Múza kényes lány, ellöki a szem-
telent s a ki nem nemes arany, csak aranyka. Scis bene, cui dicam
positis pro nonime signis. Ovid. De ne a papra értsd. Tréfa, mi tréfa,
nekem sok a dolgom s mégis bohóskodok. Élj frissen s örvendeztesz
meg. Ne fitogassd leveleim. Benedekfy láthatja, némellykor az is megárt,
mi csak csupa ártatlan esztelenség.

XIV.

Fogarasi Lészay Dánielnek szíves idvezletét Ponori Török József.

Eltelnek a napok észrevehetetlen. Mi csak távolról nézzük egymást
egy sűrű ködön által. Ha! így tesz velünk a világ forgása Míkor Nagy-
enyeden — vagyunk.

Primóczi Szentmiklósy Aloiztól, a lánglelkűtől egy szép levelet
September 19 ról, tóled egyet sem. Mert a mi nem emeli a lelket, az
nem derékség. Csak elfemuttatásért nem vágyódom. A valót szerette lel-
kem mindég s a barátságot.

Kebledben tiszta szívet, buzgót is találtam egykor, de most az
utolsó hüledezni kezdett. A tisztát ne enged megzavaródní, mikor újra
kiengedsz.

Buczy Emilre.

Mint mikor a nagy Zeüs villám szemivel hunyorítván,

Megtisztult s kedves hangot adott az Olimp,
Fenregésével fejfényed elúzte homályunk!

S Muzai kar zeng már Dacia völgyeiben.

Buzgón tömjénez Néked e kor, s a maradékba

Oltja, hogy üljön sok századi Innepek.

Gróf Gyulay Lajosra.

Hív nevelőd, az Arisztotelészként, fennre vezérelt

S titkos szép vágyást kis kebeledbe sugallt.

Fussd nemesen pályád, sokat ígérő fiatal s válj

Példányá Honnyunk Ifjai közt eleve.

Csendes időnkbe szeressd szivedből a magyar ízlést

S mint Sándor nagy légy a csata sikmezején.

Vitkovics Mihályra.

Majd az igazságért vívsz lármás Verbőczy mellett,
 Majd a Múzának vig kebeleköe simulsz.
 Érdemidért soha meg nem halsz. Mert él örökön, ki
 A széppel hasznost Honnya javára vegyit.

*Felsőszálláspataki Kenderessy Mihály
 Kormányászéki tanácsosra.*

Bár az igazság szálla le Hozzád, bár te menél fel
 Hozzá, Erdély ép vállaidon nyugoszik.

Ird meg mint tetszenek ez Homlokversek? Láttad-e a VIII. füzeten kijöttöket. Most újra adtam bé néhányakat. Ha kedved volna venni a VII, VIII. IX és X füzeteit hét Rftal, ird meg, én most küldöm a IX ket, a többit is megküldem, vagy elviszem husvétkor, a 7 Rfrtra most van szükség, hogy a szép lelkű kiadónak beadjam; ha azért a könyvet magadnál megtartándod, a pénzt küld el most.

Decsey János jó versezővel ismeretem van. Nálunk az ifjak igyekeznek Írók lenni, miért nem ti is? Kerekesre több jegyzést küldj; most rendet nem tartok írásomban, ambár a sistemás falak közt írtam is.

Félenkséged nem becülöm. Ird meg mikor lett a N. Derék Sipos Tordoson pap? Ne oktass te engem hallgatásoddal némává lenni, én nem úgy tanultam ezt az Ujak iskolájában. Nagyok nem lehetünk mindnyáján, azt én jól tudom, de azt is igen, hogy melly kedves édes Nemzetemnek a buzgó ifjak áldozata. Nem bölcsesség a henye élet, mint Nero alatt. Lássd Tacitus Agricoláját.

Mi az? csak azt tudni, mit tanítanak, miért nem igyekszünk mi is? félünk? Nem. Bölcsék vagyunk? azok, de millyenek? iskolaiak. Lássd a Múzeum IX füzetében a Halottak beszélgetését.

Buzogj s fussd pályád a szép ízlés kedves körében, Élj barátod örömére, sok dolgom rövidde tette levelem. Marosvásárhely 1818 Febr. 21 d. Levelem ne lássa idegen szem. Meglehet statusba lépek rövid idő mulva, ha a *Fő* kedvezend . .

XV.

Fogarasi Lészay Dánielnek szives idvezletét Ponori Török József.

Hozzád siettem veled lenni! ömlengő hevem tovább nyugalmat nem enged. Elindultam, de meggátla némelly bal környülmény. Engedj meg!

Fáradtan most pihenek barátom ölébe Csapón. Itt a durva darócok lágyabbak, mint másutt a párnák, a szántóvető édes enyhet lel Máj. szellője lengésével s távol futja a lármás Várost. Békés szivvel nézelljük a változékony világot, ha Barátink állandók.

Rególta óhajtám látni leveled, de hiába. Én Mvásárhelyen keveset voltam. Mi kik legbuzgóbban szeretjük egymást, most legritkábban levelezünk. Hogy esik, megfejtetlen. Te a szépézés karjain édes álmodozásban merültél, én a világ bajaiba elegyülve, messzesítjük a közel tárgyakat. Kedves öszhangu barátságunk zengjen vígan s legyen egyedül

példány a fajult világnak. A tavasz gyönyörűen újítja a kopár helyet, vágyó képzetében boldog lelkem, leveled, kedves édes, egy leveled által is felderülne.

Nem rég végeztem bé egy munkámat, veled közölni szeretném. Fáj a munkásnak, ha dolgozásait barátainak meg nem mutathatja.

Sajnálom, hogy te mostanában engemet nem viditasz vidor természetű lángai villámásaival. Ha kell, tudsz magosan repülni s megint olvadólag szólani, ha kell.

Fussd nemesen pályád sokat ígérő Fialat s válj Példányá Honnyunk ifjai között!!

A meleg érzésű Szigethy Mózes, leendő Didaktikus író tanult ismerni ez alkalmatossággal. Ő mostanáig meséket költött, van is egy csomóban 100, mostanában dolgozza a következő kelmét a *Kleist* tavasza formájára: *Az első szerelem érzés.* Ő az én késztesemre neked levelet írt, fogadd el tőle barátságosan. Ő úgy szeret téged ismeretlen, mint én, hogy ismerlek. Ő írász a M. Pávai Vajna Elek úr mellett.

Csatold magad szorosán hozzánk s örvendj midőn Csapói Réz Sámuel, Szigeti Szigethy Mózes, én és te egyek lehetünk. Mi négyen dolgozással szolgálhatunk nemzetünknek. Én, Réz és Szigethy küldünk M. országra nem soká, add hozzánk magadat.

Tudósíts, kiküldötted é K. Kazinczy Ferenczhez a n. Sipos munkáját?

Énnekem sok írásom s dolgom levén, rendetlen írásom, levelem. Szívem rendes. 18 nap mulva meglátlak, Csapó Máj 14 d. 1818.

Homlokvers

Feledékenység és emlékezet

Légy idvez feledékenység! emlékezet idvez
Légy e földön! amaz búban, örömben emez.

A szászvesszősi sírboltra.

Látta szemem sírboltotokat Nemesek! s düledékin
Lelkem legszentebb andalodásba merült.
Benn a sírköveken lengő Védangyalok édes
Öszhangok vont el Mennyei bájaival.

Elekre.

Kétszínű vagy Elek! Szíved, szemeid bizonyítják
Most vigyorogsz szépen, majd gonoszul törekedsz.
Légy egy színű. Vagy használd szíved nevetésre,
S a hozzád sietőt két szememmel ijeszti.

Tavaszi érzések.

Idvez légy kinyílt természet!
Mejszózatom zengedez,
Itt hol zöld lomb árnyékot vet
És friss csermely csörgedez,
Hol pázsitra virágot hint
Flora hímes kezéből

S Philomela dudol megint
A liget kebléből.
A nap nyájas arczulattal
Festengeti az eget
Zefir langyos fuvalattal
Terjeszti a meleget satt.

XVI.

Fogarasi Lészay Dánielnek szíves idvezletét Ponori Török József.

Mind azért hogy tanuló társam s barátom voltál, mind mivel tőled elszakadásom olta is szeretted, mind hogy nemes szíved elfogyhatlan buzog édes honnod fíjainak gyarapodhatásáért, teljes bizodalommal jövők elődbe, kedves barátom, sejdítvén benned leendő megörvendeztetésemet ezúttal is.

Én, minekutánna derék Buczy tanítása s derék Döbrenteivel ismerkedés által lelkemben erőt s szívemben érzést nyerhettem, kirepültem a leszorító korlátok közül s elragadtatva gyuladoztam elérhetni a Legszeb- bet s Dicsőbet. Érzéseim formába öntöttem, mellyeket néha fellengőbb, néha szelidebb hangon fejeztem ki. Ezekből már némelly válogatottab- bakat világ eleibe akarnék bocsátani, ha a végzések s barátaim segít- nek. *Pinduszi szálók* czimje munkáscskámnak, mellyben Homlokversek, eredeti mesék, lantidalok az Anakreon és Horáczt mértékeire és magyar litteraturát illető régiség lesznek foglalva. Lesz előtte egy előbeszéd, mellyet egy barátom, a kiadó írt, lesz dedicalva 3 derék barátomnak, kik közül te édes Danim egy vagy. Nem hizelkedem magamnak azzal, hogy remekeket dolgoztam, csak élni akarok azon örömmel, melly a fáradozásnak enyhülést ad jutalmul.

A munkáscskát előfizetés rendén akarom kiadni, itt már kaptam is nehányakat, kérek szerezz te is Nagyenyeden, kell fizetni 1 Rfrtot. Melly csekély bér lévén, előre hiszem, hogy olly fáradhatatlan ifju és olly meleg barát, mint te vagy, mennél többet és hova hamarább kap. Mihelyest a praenumeratiót bévégzed, tudósíts és jó alkalmattól küldd el a pénzt, ha lehet 14 nap alatt, hogy e hónapban az Exemplárokat békötve Nagyenyedre én is elküldhessem.¹

Az Isten áldjon meg, édes Danim, téged az új évben, adjon neked sok Dániel napját s adja az Isten, hogy én is sok Dániel napján köszönt- hesselek téged egy ragyogó csillagát a magyar Tudósok Egének. Légy boldog s kérjed a mennyet, hogy neked jó talentomod mellé készséget is adjon szolgáljni édes hazádat, szövétneket gyűjtani a sötétben s veled egyforma barátaidnak örömökre élhetni.

Sokat nem írhatok, mivel minden nap készülök censurara, melly ha megessend, Pestre fogok kimenni, ha szép czélotomat Zeüsz ellenzeni nem fogja.

A Charisok lebengjenek körülöd s hintsenek csókokat reád, így érez barátod az örökkévalóságig s ott is irántad

Marosvásárhely 1819 Január 3 d.

¹ A szóban levő munka nem jelent meg. Első kötete 1823-ban megjelent érzékeny játéka, a Hórvilág.

XVII.

Fogarasi Lészay Dánielnek szives idvezletét Ponori Török József.

Az ifju.

Minden mosolyg körülem,
Élet lehell mejemben,
S korom panasz gyötörje,
Mint gyöngye vénékét, kik
Mankón rebegve járnak
S a bú kiket kivégez?

Szivem nekik bocsátva
Kacsingatok szemökbe,
S kegyet nyerek magamnak
Most Rózitól ezer, majd
Száz csókot Edittől, meg
Más ezret Esztitől, úgy

Vigan napim telendők
Szépek körében, a míg
Fogok virítani: nékik
Érosz mulat szemökben
S gyöngyajkok öble mindég
Bővölködik sziruppal.

Más százat Emmitől s majd
Fizsitől ezer s megint száz
Annyit kapok Lizától.
Végtére úszva ennyi
Gyönyörben elfelejtem
Hogy mennyi csókot adtak.

Irigyeim halálként
Sárgulnak el, hogy olly nagy
Szerencse ér felettek.
Őket de én kaczagván
Boszújokért megintlen
Csókot veszek szűzektől.

A jó magyar lányka

Szívvel elmével fogom én segíteni
Honnomat. Nem kell buja módiköntös,
Sem külsőszagok csemegéje, mellyek

Hírem eloltják.

A magyar nyelvet s gyönyörű ruhákat
Hív Barátnéim seregében áldva,
Majd felébresztem henyeségeikből

Őket is élni.

A szerencsém szeretőm ölében
Jól kiválasztom, kezemet csak annak
Nyújtani vagyódván, ki magyar karaktert

Bir jeles ésszel.

Hogyha magzattal fog az ég megáldni,
Nem puhítom roszt nevelésem által,
Am törekszem jó tagot a Hazámnak

Adni javára.

Házi dolgomtól mi időm marad — fenn,
Olvasással, meg kecses énekekkel
Töltöm el, s majdan magam is hevülve

Újokat írok.

Igy le élvén szép napimat, kimúlok
Csendesesen; tudván esetem kesergik
Honosim s érdemkoszorúval ott fenn

Angyali kar vár.

Dencsi halálára.

Haltadon Ég s Föld, Szép Dencsi, könyűkre fakadtak.
Búját nyögte ki ez, sírt örömében amaz.

A mi sorsunk.

Csend s vész közt evezünk rövidültünk tengere mélyén.
Néha napunk mosolyog, néha homályba borul.
Még tisztán kékellik Egünk, mindenki barátunk,
Hogyha komor s sújtol, nincs ki törölje könyink.

Palládó és a Geniusz.

Hijában éltem napjaimat szép érzés fenségében, mivel
Vad Honosim földön csúsznak, hijában símitottam

Az avult szokás darabosságait, mert ők az újat ocsárolják s csupán a régít dicsérik. Istenek! adjatok valahára jóllátó szemeket homálylepte Hazámfjainak — sohajtá gyújtott tömjéne mellett végső esztendejében a roppant Csarnok építő művésze, Palladio. Azonban egy kellemetes Geniusz lángszárnyakon lebenge feléje s előtte megállván monda: »Szent Polgár! ez éretlen kor nyavalygásán ne tünődj s ha mikor lefolyand életed, békés szívvel szárnyalj fel az örök nyugalomba, bizonyos lévén benne, hogy a miveltebb Utóbbiak mesterműveidet tisztelni fogja.« Ezzel a felvidítottira mosolygván visszatért az Elizium boldog tájaiba. —

Anakreontismusaim, ódáim, epigrammáim és meséimből egy egy példányt küldök neked, üres óráidban olvasd meg s nekem a legegyszerűbb ítéletedet ird meg rólad. Ha kikelsz is ellenem, nem bánom, a kedves méhnek édes a fulánka is. Nekem hasznom nagy leend, botlásimat kikerülni tanulhatom. Jun. 27 ike volt az a nagy nap, mellyen mlgos Pávai Vajna Elek it. m. úr beszédet tartván intette a cancellistait, hogy kinek mi dolgozása, vagy gyűjteménye lesz, adja be Szt. Márton napkor s kijöveleteket fogja kieszközölni. Lásd Barátom, hogy az idő megért, nagyjaink szeretik a nyelvet, törekednek gyarapításán, csak mi ne ámo-lyogjunk. Kedves Barátom, én azon igyekszem, hogy Sipos és Kerekes megtiszteltessenek

XVIII.

Marosvásárhely Okt 24d. 1819.

Fogarasi Lészay Dánielnek szives idvezletét Ponori Török József.

Tudós, igen tudós leveledet sok örömeik érzése között vettem. S még most is repes lelkem hevében. Engedd meg szívesen szeretett, szép-lelkű barátom, hogy megöleljelek, engedd meg hív barátodnak szelidebb érzeményeit kifejezhetnie s ne tiltsd el soha magadtól őt, ki egész ifjúságának csillogóbb gyönyörjét társaságodban lelte s ennekutánna is veled kíván örökre élni. S épen ennek érzete önté tollába ezen Homlokverset

Lelkemet a költés újítja meg istenitallal
Hűség karjai közt szívemet élteti szív.

Te édes Dámonom fenn ragyogsz Nimbuszid fényes egében s tisztán mosolygosz le a kies tempékre, hol társaid s mindenek kik veled összezengnek, kedvesen fogadnak, érzésbe jönnek a harmóniás szárnyasok, fák, füvek, virágok reád fülelnék. Zendítsd meg a lyrát s Dácianak minden völgyei paeant riadnak neked. Hálá, hogy születésemben mindenek felett abban kedveze mostoha sorsom, hogy veled egyszerre élhetek, de Isten tudja meddig, oh ez epeszt engem, ez!

Ime újra kebelbe öntöm tavaszom némelly virágit, vizsgált meg kecsőket, illatokat st.

Az első Emberpár teremtése.

Készen állott a halhatatlan kéz remek munkája, az első emberpár, az ártatlanság mezőjén a kezdet tavasza fiatal virágai között. De első álmakból még fel nem ébredtek volt. Menny, föld sajdított, örvendettel várták felezmélésöket.

Egykor harsoga az Alkotó s a bölcseséggel felruházott Férjfi felébredt. A ki töstént mély hálákat emelt fel szíve belsejéből az ég felé önnléte érzetért. Melly jelenésre a föld rendbe szedődött s a Magasság megelegedését sugározta alá.

Újra harsoga az Alkotó s a minden kellemekekkel ékes Asszony is felkelt. Ez is, alabástrom homlokán lelobogó hajfürtei közül egy hálás szűztekintetet vete fel a fenn Olimpra nyert életét megköszönni. Kinek látásán az egész természet hodolást mosolygott, maga Prométh teremtői szeretetének hangján így szólott hozzá: »tekints fel még egyszer« s a szférák kettős idvezletet zengettek a messze távolságban!!

Egy kicsiny forráshoz.

Parányi forrás, melly körül ezer
Fűszerszagu virág leng a gyepen,
Látám mosolygni tükrödben minap
Az égi szépségü Thalia képét.
Örömmregve sülyedtem feléje,
És ah, sebessen elrepült előlem!
Magát ha még látatni fogja benned,
Oh tartsd meg olly ékes képét szilárdul (fejt)
Majd én magamra, telve hő szerelem,
Eljövök érzetem panaszlani
Ennek: mivel mikor mellette ülök,
Szívegető szemével rám tekintget,
S foly a beszéd szép ajkáról, miként
A róza gyöngyharmatja. — S nyelvem elhal.

Érősz, lepke képében.

Egy szent berekben ültem
Talival; égi mirtusz
Hajlott szerelmesen ránk
S öröm repült kerülünk.
A szépadó, irigylóm

Leve s lepke képében báj —
Lebegtetéssel állván
Előnkbe, elcsalá őt,
Szívem felét ölemből,
Hol annyi csók között volt.

N. B. *Az ifjú! Javítás.*

Keccsel napim telendők,	Egében és kalaris
Szépek körében, a még	Ajakjok öble mindég
Fogok virítani; nékik	Bövölködik sziruppal.
Érész mulat szemök kék	

Most épen egy a nyáron perágalt conscriptiót purizálok, sokat nem írhatok — derülvén csendesebb idő zajos egemre, az ötszázdarab original és copizalt leveleim elenchusát neked sub anonymo megküldem. Tudod, mért így. Én a jövő Juliusba, ha élek, menyek a Magyarországi cancellariára s onnan egyebüvé, ha Isten segít, élj boldogul s szeress. Milliószor csókollak, még az örökkévalóságban is hív barátod. Sugva mondom meg neked a Szigety bolondságát, *megházasodott*. Melly lépés igen boldogító a maga idejében, de nem akkor, midőn minden becsületes érzésű ember rossz vélekedésének kiteszi ember magát, Bánom, hogy megismerkedtem vele, ezt monda Réz Samu barátom s ez hiten vagyok én is. Isten őrizzen téged a rosztól, kedves Danim. Béninek tőlem barátságos idvezlet.

XIX.

Fogarasi Lészay Dánielnek szives idvezletét Ponori Török József m. k.

Már négy nap olta minduntalan levélírással töltöm időmet; sok kedves tárgyaim, sok kedves barátaim édesítették az alatt éltetemet, de úgy tetszik, egy sem olly érdeklő képzet, mint ez, hogy az én Danimhoz irjak; a ki mindég forrón ölelt, a ki elfogyhatlan a baráti sziveségben, s nemesnek csak azt tartja lenni, ki a Hazát szereti.

Öllelek, édesen öllelek lélekben, s mennél távolabb fogok menni tőled, annál közelebb esend szívem hozzád, Becsült Barátom!

A világi változások hánykodásai között is a Bölcs nem változik meg, a hív hívnek marad, és csak a nemember felpuffadva öndölyfétől mézi megvetéssel a szerencsevadászt. Titokban maradnak a hevült kebelnek is sohajtásai, de a mélybelátó elérte azokat; ez a sors legbecsesb ajándékainak egyike.

Az elmúltak elég reménnyel kecsgetnek a jövőre; elég tanujit látja szemem táromban a lekötelezésnek; s azért nem is félend soha szívem a megcsalattatástól. Bátran menendek bármerre is, mindenütt az a vigasztalás lelkesit, hogy sok felesek közt Dani példáson szeret engem.

De hová ránta az elandalítás, hová ömledező hevem? mindég egy, a valóban változhatlan

Gróf Desewffyre. Homlokvers;

Légy idvez, Magyarok nagy Dísze! tebened Apollon
Nyilván megmutatá, mit tehetett ereje.

Tudakozd meg, hogy az odavaló könyvkötő Lócsey¹ az idevaló testvértől hány példányt kapott az eladásra az Ifjuság Barátja 2 ik Darab-

¹ Hírneves, régi könyvkötő-család Marosvásárhelyt. Állandó s figyelemre méltó kiadványa volt a Lócsei-kalendárium, mely a Maros és Nyárad völgyében Jakó magyar nép megszokott s kedves szellemi táplálója volt.

jából? Vagy kitől kapta azon nyomtatványokat, melyek nála árultatnak? Hányat adott el eddig elő? Hány van meg még belőlek? Vagy más egyéb csinos módon járj végére kérlek, és engem a legelső postával tudósíts, Tek. Zágoni Mezey János prokator urnak adressalván a levelet, mivel én nem leszek itten. De ezen dolgot a te okosságod szerint igazítsd el, mivel erre nagy szükségem van. Meglátlak rövid időn, Juliusban indulok ki.

MV. Máj 24 e 1820.

Közli: DR. KRISTÓF GYÖRGY.

LASKAI JÁNOS VERSES LEVELE A CHARICLEÁRÓL.

A Dézsi Lajos fölfedezte és kiadta verses levelet (IK. 1908 : 352) eddig a régi görög regény egy igen rövid és vázlatos földolgozásának vagy magyar »oldalhajítás«-ának tekintették. Ifj. gróf Bethlen István úgy 1627. táján fölszólította apja hűséges deákját, hogy írja meg számára Theagenes és Chariclea történetét. Laskai a történetre azonban »úgy látszik, hogy csak homályosan emlékezett s a helyet mindenféle más szerelmi történettel töltötte ki. Elmondja a Menelaus és Cyampus, Capanaeus és Evadne stb. történetét, némelyikét bővebben, mint a Charicleáét.« Így Dézsi.

Hasonlóan az idén megjelent doktori értekezésében¹ Rajka László: »Laskai igyekezett is a kivánságnak megfelelni, de mivel magára a történetre csak igen homályosan emlékezett, mindenféle szerelmes históriával töltötte ki a költeményét.« (80 l.) Azt hiszem, ez állításnak félreértés az alapja, a mi nem is különös e nehézkes nyelvű és homályos fogalmazású vereszetnél. Szerintem Laskai nem a Chariclea történetét akarta, úgy a hogy rá emlékezett, kisebbik urának földolgozni, nem is erre kaphatott megbízást, hanem valósággal lemásolta a leveleiben említett (tudjuk, Czobor Mihály fordította) Chariclea töredéket s azt urának egy hosszabb, (465 soros) kísérő levéllel elküldötte.

Hogy Laskai veresete valóban csak kísérő levél, annak bizonyítására szolgáljanak a következő érvek:

1. Nagyságod im azért miként poronczolta
Leveliben nékem, és előmben atta,
Valamint éneke két Iffiunak tartya,
Meg irván sietvén aztot Puntrol Puntra . . .

Mi lehet a két ifjú éneke más, mint Theagenes és Chariclea története? Ezt pedig, a mint ura parancsolta levelében, *puntról puntra* leírta, tehát nem általánosságban, mindúntalan kitérésekkel, hanem az eredeti históriát (helyesebben a Czobor-féle magyar fordítást) *pontosan* lemásolta.

2. Levele elején mentegetőzik, hogy kissé megkésétt munkájával, mert »bizony modot nem lelhettem ez dologrul«. Bizonyára nem tudott

¹ *Heliodoros Aithiopiakájának feldolgozásai a magyar irodalomban*, 1917.

rögtön hozzáférni a kéziratához, mely »elébbi szolgált ura« (id. gróf Bethlen István) birtokában volt:

Az kinél ez ének nála vagyon írva...

Mihelyt azonban hozzájutott a kéziratához, rögtön munkába fogott:

Mihelyt én kezemben akatt ehez fogtam,
Dolgomat érette azért hátra hattam,
Az mint irni tudok éjel, s, napall irtam,
Almamat giakorta érte bakaftottam.

Később is újra előhozza, hogy nappali nyugalmát is feláldozva »irtón irt«. Ennyi munka és fáradság aligha vonatkozik ez alig tíz egynehány lapnyi levélre, kivált abban az időben, mikor könyvek híján sokkal többet másoltattak, mint manapság.

3. Mikor e verses levél írásához fogott, már a másolattal elkészült:

Azonnall íráshoz siettségell kezdtem,
Isten meg engette már vegbennis vittem.

Ezt még a levél elején állítja, (75. sor) tehát nem vonatkoztatja e levélre, mely még 400 sorral folytatódik tovább.

4. E bevezetésnek tekinthető 75 sor után így fog bele tulajdonképeni tárgyába:

Bizony dolog czudas hog az Teagenes,
Minden erkölczében felette igienes
Az ő mátkájához olyan Berelmetes
Az Cariclea is abban pedig edgies,
Még his nem árt nékik Amor noha merges.

Annyi bizonyos, hogy stilisztikai szempontból nem igen tudjuk elképzelni egy széphistóriának — bármilyen röviden dolgozta fel — ilyenforma kezdetét. Így csak egy jól ismert tárgyról lehet beszélni, nem egy ismeretlenről felvilágosítást adni.

5. A Zsák Adolf közölte levélben (IK. 1901:54), a melyből voltaképen Czobor Mihály szerzősége kiderült, Gyulaffi Sámuel fölsorolja mindazokat, a kiknél Czobor Mihály fordítását vagy annak részeit tudja. Ezek: Fráter Pál, a kitől a művet lemásolásra vagy legalább olvasásra kölcsön kéri, továbbá Zolyomi Dávid és *ifj. gróf Bethlen István!* — Nyilvánvaló tehát, hogy Bethlen birtokában nemcsak Laskai verses levele, hanem a Czobor-féle fordítás is megvolt, s ez nem lehetett más, mint Laskai sajátkezű másolata.

Laskai levelének nem is lehetett más célja: egy kis ajánlással kísérfni az ura számára lemásolt széphistóriát, benne rövid jellemzést adni a két főhősről, azok nagy erkölcséről, kiemelni a munka alapeszméjét, előre is kedvet szerezni hozzá az olvasónak, a változatosság kedvéért azután egy csomó ellentétes és párhuzamos példával megtűzdelni s a saját tudakosságát szerényen fitogtatni. Ennyi az egész. Ha meggondoljuk, mennyire divatos volt akkori időben az ilyen, a

mű elejére tett ajánló levél (Epistola dedicatoria), melyben a szerző megokolja munkáját, elmondja, miért és kinek kedvéért vagy parancsára fogott munkájához stb., akkor nem nehéz Laskai levelének műfaji helyét meghatározni. Gondoljunk csak Gyöngyösinek teljesen hasonló ajánló leveleire!

E levélben tehát nem kell a tárgynak egy önálló földolgozási kísérletét látni, nem »Czobor művének szerény oldalhajtsága« (Rajka, 83 l.), bár annak versmértékében van írva. A levélnek mindamellett megvan a maga jelentősége, először a Czobor költeményére vonatkozó irodalomtörténeti adatai miatt. Valóban Czobor fordítását »németből magyarra rendelte versekben,« a mint ezt Rajka László részletes és gondos összehasonlításával végképen tisztázta, holott eddig egy másik, ellentmondó adat révén abban a hiszemben voltunk, hogy deákából ültette át. Így Laskainak azt az állítását is valónak ismerhetjük el, a melyet Gyöngyösi átdolgozása is igazol, hogy Czobor munkáját »tellyességgel el nem végezhetette, ez éneknek rendit végben nem vihette,« hanem csak az első öt könyvet fordította le. Második jelentőségét abban látom Laskai levelének, hogy találó jellemzést adja Heliodoros regényének, helyesen kifejti az alap gondolatát s ezzel érdekes bizonytságot szolgáltat arra, hogy a kor miért is kedvelte annyira e régi históriát. A tiszta, kitartó szerelemnek a győzelme minden akadály, nehézség, emberi ellenállás fölött — ez az, a mit a reformáció korának mély erkölcsi érzése keresett benne. Nagy tévedése Rajka Lászlónak, hogy a regény nagy kedveltségét főként romantikus, kalandos motívumainak tulajdonítja s azt hiszi, hogy a kor benne »izgalmas lovagregényt« keresett.

Hogy Czobor fordítása nem »az első németből fordított lovagregény irodalmunkban«, az Laskai leveléből kétségtelen. De az is bizonyos, hogy e levelet törölni kell Heliodoros magyar földolgozásai sorából.

KIRÁLY GYÖRGY.

SZENTMIKLÓSSY ALAJOS ÉLETRAJZÁHOZ.

Szentmiklóssy Alajos, Kazinczy kedves költője¹, 15 éves korában Nagyszombatba kerül. Atyja, László, nógrádi assessor (később consiliarius) — a kit Kazinczy is fölkeres leveleivel² — ez időben már elváltan él feleségétől s jóllehet utóbb is melegen érdeklődik fia sorsa iránt (erre vallanak Kazinczy levelei), a költő 1807—1808 körül anyja felügyelete alatt nevelődik. Mégis meglehetősen magára van hagyva. Anyja Barakonyra vonul vissza — úgy lehet a négy ily nevű község közül abba, a mely Galánta mellett, Pozsony megyében van — fiát pedig a 32—35 km.-re fekvő Nagyszombatba adja iskolába. Nem egészen egy évet tölt itt a fiú. *A Conscriptio scholasticae iuventutis ad regium Tyrnaviense Gymna-*

¹ »Az, a' kitől én legifjabb Iróink számokban legtöbbet várok« — írja 1814-ben Kis Jánosnak. Lev. XI. 470. l.

² Lev. XI. 236. l.

sium ordinis S. Benedicti congregatae anni scholastici 1807/8 mense novembri róla szóló följegyzései¹ a következők:

Conscriptio Primi Anni Humanistarum:

Numerus: 60.

Nomen, cognomen, aetas, religio, an stipendiat: *Szentmiklóssy Alojsius annorum 15, cath.*

Conditio: *N. (nobilis).*

Natio, locus natalis: *Hungarus, Királyi, Comit. Gömör.*

Pater v. tutor, eius habitatio et conditio: *Pater Ladislaus, habitat Erdő-Tartsa, assessor Neogr. Mater in Barakony.*

Platea: *Magna.*

Nomen hospitis et domus: *Svetenay Anna in domo Hajnischiana. Dnam. Kanovitschianam.*

Animadversio peculiaris: *Dimissus acceptis testimonialibus 3. April.*

E szerint Szentmiklóssy Szvetenay Annánál lakott, a Hajnisch-féle házban. Nem vehető ki tisztán ez adatokból, hogy háziasszonya költözött-e át évközben a Kanovics-házba, vagy a fiút vitte-e édesanyja más helyre, Kanovicsékhoz — egy, Nagyszombatban ma is élő családhoz — ellátásra.

Érdekesebb az utolsó rovat adata, a mely szerint a költőt 1808 április 3-án az iskolából eltávolították. Az évközben történt lakásváltoztatás, az a körülmény, hogy a serdülő ifjú szülői közvetlen felügyelete nélkül, tehát eléggé függetlenül élt, s végül, hogy vele együtt Rádlly József és Vinitzay József osztálytársai is »dimittáltattak« — a kik közül Vinitzay együtt is lakott vele — némi világot vetnek ugyan az eltávolítás okaira, de az elkövetett csínyt nem ismerjük, róla följegyzés nem található.

Tanulmányi előmenetele az első félévben közepes volt. Az *Informatio de scholastica iuventute regii gymnasii Tyrnaviensis semestri primo anni 1807/8* a következő adatokat őrizte meg róla:

Classis morum: *primae.*

Ex doctrina religionis: *eminens 17-us.*

Classis studiorum: *primae 8-us.*

In lingua et litteratura hung.: *eminens 6-tus.*

Dies examenum: *15^a et 26^a martii.*

Nem feltűnő, hogy a magyar nyelvből és irodalomból hatodik eminens: a költő és a »nyelv géniuszá«-ért lelkesedő író hajlandóságainak nyilatkozása ez.

Az I. humanista osztály tanára ez évben Ratzkó Ferencz, az iskola igazgatója Anchely Ildefonz volt. — A félévi tanulmányi statisztikában a fentiek alapján természetesen nem az eminensek között foglal helyet, hanem a *classis primae* csoportnak nyolczadik helyén, azzal az észrevétellel, hogy »antea (tehát a IV. grammatista osztályban) *fuit I^{ae} 9.-us*«, a mi e félévben egy fokkal jelez haladást.

¹ Az alábbi adatok Hudyma Emil tanár úr szíves értesítéséből.

Mi történt vele az eltávolítás után, nem tudom. Az eddigi adatok szerint a következő évet Gyöngyösön végezte — taníttatását a nagyszombati szomorú eredmény után talán atyja vette kezébe — de a gyöngyösi iratok között neve sehol sem található.¹ Az egri lyceumban végzett évekről már Kazinczy levelei tudósítanak. 1816-ban, Szabó János mellett jurátuskodván,² az ügyvédi vizsgát Pesten kitűnő eredménnyel tette le s ugyanezen év szeptember 26-án föl is esküdt.³

GALOS REZSÓ.

GARAY JÁNOS KÉT LEVELE KOVÁCS PÁLHOZ.

Az alább betűhíven közölt két levelet Kovács Pál dr., a színművés novellairó hagyatékában találtam, a melyet leányai Győrött őriznek. Egyképen jellemzők Garayra, az újságíróra és emberre, meg Kovácsra, az idealistára. Formájuk 8-rétű levélpapír, borítékjuk elkallódott.

1.

Pest, dec. 11-ikén. 842.

Igen tisztelt Doktor Ur! Egyikét legszebb 's legszívesebb kötelességemnek teljesítem, midőn Önnek nagybecsű közleményeért ezennel szívesköszönetemet mondok, 's Önt lapunk iránt mutatott becses hajlandóságánál fogva, ennek további pártolására továbbra is fölszólítani magamnak bátorságot veszek.

Nem fogom Önt megsérteni, remélem, ha ezentüli bár mely dolgozataiért a lapunktól, eddigi mérleg szerint telhető, legnagyobb honoráriummal, t. i. ivenkénti 12 p. forintnyi tiszteletdíjjal ezentúl fáradságát némüleg visszaszolgálhatni remélem, miért is azt itt Önnek egész bizodalommal és szerénységgel ajánlani 's lekötni bátorodom, a' lapot mindenestre azon fölül reá adván. 'S ezt azért, mert tudom, hogy percei drágák, 's mert tudom, hogy Ön megvan győződve, mikép én sokkal büszkébb vagyok azon másik kapocsra, mellyről Ön, mint levelében nyilatkoztatja, hozzánk 's lapunkhozi szíves hajlandóságánál fogva, bennünket bizonyossá tön.

Az említett cikket a mai postával veszi Ön, a' censornak tetszett vagy négy sort kihúzni a' katonákról — kik különösen gyenge oldalai közé tartoznak — 's a' Rákóczi-induló helyett *magyar* indulót tenni — többet azonban, remélem, nem törlend.

Melleyek után fönnebbi szíves köszönetemet megújítván, szabadjon azt még egy példánnyal verseimből is megerősíteni, mellyet Önnek rendelésére azon uton fogok Önhez felküldeni, mellyen parancsolni fogja. 'S most tisztelvén családommal 's nőmmel. Önnek további szíves hajlandóságába ajánlva maradtam Igen tisztelt Doktor Urnak tisztelője, barátja,

Garay.

¹ Sebes Gyula tanár úr szíves értesítése.

² Kazinczy Lev. XIII. 334. l.

³ IK. XI : 204. l.

2.

Pest, nov. 19-kén 843.

Tekintetes Ur, Igen tisztelt Barátom Uram! Becses küldeményét, t. i. beszélyének első szállítmányát nagy örömmel vettem, de nem szakaszthatván azonnal magamnak időt elolvasására, egy ujságnappal később tudósítom Önt, hogy már eddig is igen sok élvezet nyújtott elolvasása, 's alig várom végét is megkaphatni; olvasóim bizonyára igen épületes olvasmányt nyerendnek a' kedélyes 's korunk és körülményeinkből kikapott 's esetelt dolgozatból. — A' kérdéses pontot a 39. oldalon sem mint magánolvasó, sem mint szerkesztő legkevésebbé sem tartom keménynek. Ott igazság, szent igazság mondatik 's az különösen Sándor szájából nem sérthet, karakteréből folyik.

Egyébiránt nagylelkű ajánlatát a' honorárium el nem fogadás iránt csak azért is hódolattal fogadom, mert abból egyszersmind Önnek nekem igen nagybecsű baráti indulatja szól, melyet ép viszonzni mindenkor törekedni fog Önnek tisztelő barátja

Garay.

(U. I.) A' beszély hátralévő részét igenis postán is küldheti Ön, legnagyobb szíveséggel váltandom ki. Vachott almanachjait már fölküldte.

Közli: PITROFF PÁL.

A BERZSENYI-KRITIKA EREDETI FOGALMAZVÁNYA.

Köztudomású dolog, még az iskolai könyvek is tanítják, hogy Kölcseynek a *Tudományos Gyűjtemény* 1817-ik évfolyamában megjelent bírálatai — a Csokonairól szóló a folyóirat II., a Berzsenyiről szóló a folyóirat VII. kötetében — sok kellemetlenséget okoztak. Amaz a bíráló ellen zúdította a már elhunyt költő tisztelőit, főként szülővárosa közönységét, emez magát Berzsenyit, a ki mérhetetlen haragra gerjedt s a bírálatban nemcsak költői babérjainak megtépdésését, hanem egyéni becsületének meggyalázását is látta. A szakközönység előtt az is ismeretes, hogy ugyanez a két bírálat már megjelenésük előtt is sok bosszúságot szerzett Kölcseynek, mert egyiknek kiadása sem ment símán. A megjelenésük körül támadt bonyodalmak szintén ismertek, de több téves adat és állítás csúszott közéjük, azért kissé részletesebben számolok be róluk.

A Csokonai-bírálatot Kölcsey az 1814-ben megindult *Erdélyi Muzéum* számára írta, egyenesen a szerkesztő, Döbrentei Gábor fölszólítására, de az a várt »csendes tónusú« bírálat helyett éleshangú, szigorú kritikát kapott, s így nem volt kedve, bátorsága közölni. Kölcsey a mellőzött kritikát a későbbben írt Kis János-bírálattal a *Tudományos Gyűjtemény*hez juttatta. A szerkesztőnek, Fejér Györgynek, nagyon tetszetek a bírálatok, szellemük és hangjuk egyaránt, s a mint Szemere Pál írja 1817 ápr. 5-én Kazinczynak, »Így kell recenseálni, így, így — sikoltozza szüntelen.«¹ A febr. 21-én tartott szerkesztőségi ülés is örömmel

¹ A levél olvasható *Kazinczy levelezésében* (ed. Váczy) XV: 143—144. l.

fogadta őket, elhatározta megjelentetésüket¹, s a szerkesztő sietett eleget tenni a határozatnak, a Kis Jánosról szólót folyóiratának mindjárt a második füzetében közreadta s a következőkben a Csokonai-kritikát.

Időközben, még márcziusban, megírta Kölcsey a harmadik kritikáját is, Berzsenyiről,² ezt azonban a *Tudományos Gyűjtemény*nél fenyegette ugyanaz a veszedelem, a mely a Csokonai-bírálatot az *Erdélyi Múzeumnál* érte: a szerkesztő-bizottság egyik tagja, Horvát István, föl-emelte ellene tiltó szavát. Horvát, Berzsenyi költészetének nagy tisztelője, nemcsak túlságosan szigorúnak találta, hanem egyes kifejezéseit a költőre nézve egyenesen sértőnek tartotta.³ Horvát ellenkezése végzetes lehetett volna, mert igen nagy befolyása volt a szerkesztésre s több rendelkezési joga volt, mint magának a szerkesztőnek, úgyannyira, hogy nemcsak külső munkatársak czikkeit utasíthatta vissza, hanem még magának a szerkesztőnek dolgozatai fölött is gyakorolt kritikát, sőt többet közülük nem engedett kinyomtatni. Mikor tehát az 1817 ápr. 23-iki szerkesztőségi ülésen fölolvasták Kölcsey bírálatát, hiába szólalt föl mellette Vitkovics Mihály és Szedliczky Imre, a többiek, Horváttal élükön,⁴ tiltakoztak ellene s csak hosszas rábeszélésre lettek hajlandók a közzétételbe belenyugodni, de csak abban az esetben, ha Kölcsey a bevezető fejtegetéseket, az egésznek $\frac{3}{8}$ részét⁵, elhagyja.⁶

Kölcsey értesülvén a gyűlés határozatáról s arról, hogy Horvát „mérges” kifakadásokkal illette bírálatát, visszakérte s csak Vitkovics sürgetésére adta újra oda a szerkesztőségnek, de minden változtatás nélkül, eredeti alakjában. Horvát haragja időközben kissé lecsendesült s

¹ Kölcsey jelenti Szemerének 1817 febr. 24-én kelt levelében. L. Kölcsey Minden munkái (1887.) IX: 259—260. l.

² E bírálat keletkezésének idejéről ellenmondó megállapítások vannak forgalomban, de egyik sem helyes. Általában azt mondják, hogy Kölcsey 1815-ben írta ezt is, Váczy azonban Berzsenyi-életrajzában (1895) 1816-ra teszi írását (333. l.), Kölcseynek egy állítólag 1816 jún. 17-én kelt levele alapján. Az a levél azonban, a melyre Váczy támaszkodik, nem 1816-ból való, hanem 1817 jún. 7-én kelt, s így Váczy állítása félreértésen alapul. A bírálat egészen kétségtelenül 1817 márcz. második felében készült, a mint ez Kölcseynek Szemeréhez intézett leveleiből határozottan megállapítható. A főt említett 1817 febr. 24-iki levélben ugyanis még nincs említés a Berzsenyi-bírálatról, csak a másik kettőről, a következő márcz. 23-ikiban pedig azt írja Kölcsey (id. kiadás 263. l.): »En Berzsenyire fogtam s már három levelet írtam róla, de vége még nincs.« A »három levél«-nyi terjedelem az egésznek, a mint a köv. lap 2. jegyzete mutatja, $\frac{3}{8}$ -ed része, s így ekkor csakugyan már csak a vége hiányzott a bírálatnak. A bírálatnak valószínűleg egészen pontos kelte tehát: 1817 márcz. 20—25.

³ L. Szemere Pálnak és Kölcseynek közös levelét Kazinczyhoz. *Kazinczy levelezése*, XV: 226. l.

⁴ Fönmaradt Fejérnek egy levele Horvát Istvánhoz (1818 aug. 7.), melyben panaszkodván, hogy Horvát több dolgozatát visszautasította, megfenyegeti, hogy ha így folytatja, nem ír többet — a saját lapjába! A levél eredetije a Nemzeti Múzeumban, közölt részletek belőle Vass Bertalan *Horvát István életrajzában* a 264. lapon.

⁵ Az egész bírálat eredeti alakjában nyolcz írott lap s a bizottság az első három lap mellőzését kívánta.

⁶ L. Vitkovics levelét Kölcseyhez 1817 ápr. 27. (Vitkovics Mihály művei, III: 4. l.)

noha ragaszkodott ahhoz a követeléséhez, hogy Kölcsey enyhítsen rajta, már csak arra kérte Kölcseyt, hogy hagyja el a sértő kifejezéseket¹ és bírálatának azt a két kapcsolatos részletét, melyekben azt fejtegeti, hogy a magyarság költészete szegényes s messze elmarad a közöttünk élő szerbek költészete mögött.²

Ez a huza-vona késleltette a kritika megjelenését, úgyhogy az a Csokonai-bírálat után csak négy hónappal, a VII. füzetben látott napvilágot, noha eleinte a IV., majd az V. füzetbe szánták. De mégis megjelent, s ebből a körülményből azt következtették, hogy Kölcsey eleget tett Horvát kívánságának, s bírálatát »nem abban az alakban jutott nyilvánosságra, a mint ő azt megírta«, hanem szelidebb formában, mérsékelve benne a Berzsenyi költészetét támadó részek hevét³; Szegedy Rezső pedig, a ki Kölcsey kritikusi működésének legrészletesebb, legmegbízhatóbb rajzát adta, azt gondolja, hogy Kölcsey, nehogy megbántsa a költőt, enyhített a sértő kifejezéseken, úgy hogy »a bírálat utolsó alakjában Horvát kifakadásaira már egyáltalán nem adott okot.«⁴

Az irodalmi köztudat szerint tehát Kölcsey két fogalmazásban írta meg a Berzsenyi-bírálatot, sőt Váczy szerint háromban. Az első az 1816-iki kidolgozás, a második az 1817 márcziusából való teljes, a harmadik az áprilisi ülés határozatai értelmében rövidített, átdolgozott, kifejezéseiben enyhített fogalmazás. Ennek a hitnek azonban ellentmond Kölcsey többször idézett (1817 jún. 7-iki) levele, melyben Horváték több ízben nyilvánított óhajára vonatkozólag, hogy enyhítsen bírálatán, határozottan kijelenti Kazinczynak: »Vitkovics nekem 's azután Trattner az egész hochlöblich Redactió nevében írtak, hogy az álmodott sértegetéseket engedném elhagyatni. *De nem, Édes Uram Bátyám, de én nem!*⁵« Ismerve Kölcsey hajthatatlanságát, meggyőződéséhez való szívós ragaszkodását, eleve sem látszott előttem valószínűnek, hogy Kölcsey mégis enyhítette vagy elhagyta azokat a kifejezéseket, melyeknek ő nem tulajdonított sértő jelleget, s újra dolgozta a szerkesztőség óhajtása szerint bírálatát. Hogy Kölcsey nem változtatott bírálatán, azt Kazinczynak 1817 okt. 12-ikén Berzsenyihez intézett leveléből is meg lehetett volna állapítani, a melyben a leginkább érdekelt felet a következő szavakkal világosítja föl Kazinczy: »Verseidnek Recensiójából a' Redactio kihagyta valamit (a *Redactio*, tehát nem a *kritikus!*), de ebben tégedet nem érdeklett. Azt monda ott, hogy a' Magyaroknak usque renatas Literas (Rajnis, Szabó, Révai, Ráday, Orczy) nem volt Zrinyin kívül Poetája, hanem csak Verselgetője, 's a' Magyar poetái szellemben kevesbet kapott, mint még a Morlách is. Ezt én ugyan így hiszem és vallom: de a' Pestiek, kik irtóztató hazafiak, 's az igazat sem akarják megvallani, ha az fényt nem

¹ Kölcsey írja Kazinczynak id. 1817 jún. 7-iki levelében (Id. 226. h. l.).

² Ugy látszik, Horvát főként ezt a két, egy lapnyi részletet kifogásolta, legalább Kazinczy már máj. 6-ikán tudott róla, hogy ez ellen gerjedt föl első sorban Horvát. (L. levelét Kis Jánoshoz, u. ott 175. l.)

³ Váczy János, *Berzsenyi Dániel életrajza* (1895) 333.

⁴ EPhK. 1897: 437.

⁵ Id. helyen. A kiemelés tőlem való.

vét reánk, meg nem emészthették.«¹ Szóval, nem Kőlcsey dolgozta újra bírálatát, hanem a szerkesztőség hagyott ki belőle egy részt, azt, a melyet Horvát a bírálat másodszeri fölküldése után ki akart Kőlcseyvel hagyatni.

Mindezt teljes mértékben igazolja s a bírálatra vonatkozó összes vitás kérdéseket tisztázza magának a bírálatnak nemrég előkerült eredeti kézírata, melyet az imént elhunyt nagyérdemű tudósunk, P. Thewrewk Emil kéziratgyűjteményéből volt szerencsém, pár hónappal halála előtt, közlésre kiválogatni. Ez a kézirat, két nagy quart alakú (28·4×21·6 cm.) egymásba tett ív, a papiros mindkét lapjára írva, tehát összesen 8 lapnyi szöveg, Kőlcsey kezeírása s nyilván az a fogalmazvány, melyről említett 1817 márcz. 23-iki levelében megemlékszük: »már három levelet írtam, de vége még nincs«. A negyedik levélen aztán bevégezte. Ez a szöveg két helyet kivéve teljesen, utolsó betűig megegyezik a *Tudományos Gyűjteményben* megjelent s a Kőlcsey-kiadásokban lenyomatott szöveggel. Az eltérés mindkét ízben rövidítésből áll. Az egyik a bírálat vége felé fordul elő s nyilván egyszerű sajtóhiba: két egyenlő kezdetű szólam közül az első átugrotta a szedő és a korrektor szeme. Így hangzik — a zárójelbe tett szavak maradtak el: »'S az a' sok *aetheri, nectár, nectáros, virány, virulmány, Iliszszusz, Sokrates, Pláto* stb. mellyek szünet nélkül elő fordulnak 's szünet nélkül [*ugyan azon forma alatt, 's ugyan*] azon ideákat 's érzeményeket hozván magokkal, fordulnak elő, bizonyosságot tesznek a Rec.' ítéletének igaz voltáról.« A mint látható, a kihagyás teljesen jelentéktelen; még ha szándékos volna is, akkor sem volna enyhítés. A másik egy nagy terjedelmű, az egésznek $\frac{1}{8}$ részére terjedő kihagyás — a kézirat szerint a nyolcz lapból egy lap és két sor — a bírálat bevezető általános fejtegetéséből. Kőlcsey bírálata, a mint a nyomtatott szövegben előttünk áll, alapvetésül előrebocsátja a magyar költészet fejlődésének rövid, magas nézőpontú, de igen szigorú szemmel megalkotott rajzát. Az egész tulajdonképen — nem számítva a megindító szólamot a tárgyi és alanyi költészetéről — három kisebb részre különül: az első Zrinyiig rajzolja a fejlődést, a második Balassát és Gyöngyösit jellemzi, a harmadik a XVIII. század költészetét. A kéziratban az első és második rész között a következő két, a nyomtatott szövegből kimaradt bekezdés olvasható:

Egy Recensens azt mondá, hogy a' zordon éghajlat alatt lakó Németnek szükség a' szépségű 's romános tájakon élő olaszok' versezteiket fordítgatni, hogy ezek által melegítessék szívök, 's phantaziájok, melly különben az északi tartományban nem lél táplálatot. Valami ilyennel menthetnök mi is magunkat. De ha meggondoljuk, hogy Német Országban Minnának oly gyöngéd érzésű éneklőji voltak, még pedig századokkal az előtt, hogy Wieland a' Weimári vidéket most Hellássá majd Ausoniává varázslotta; ha meggondoljuk, hogy a' pusztá Cale-donia 's az északi Dánia halhatatlan és saját énekeseket számlált, midőn

¹ *Kazinczy levelezése*, XV: 331. l.

még ott Rómának nevét nem ismerték; ha meggondoljuk, minden egyebet elmellőzvé, hogy ezek a' csak nem köztünk élő *serbusok*, a' mi Dunánknak, a' mi Szávánknak partjain olly poetai lebegéssel, olly makacs kedvvel, 's olly egyszerű fensséggel költik dalaikat, mint Anakreon és a' Homeridák: bizonyosan azt kell hinnünk, hogy poetai szegénységünknek oka mélyebben fekszik, mint sem azt, akar geographiai fekvésünk-ből, akar valami egyes történetből¹ kimagyarázhatnók.

A' Római nyelv tele van erővel, tele méltósággal, de nem poetai nyelv, 's épen azért nem poetai, mert nem egyéb, hanem csupa erő, csupa méltóság. Az az ezer felé² változás, hajlékonyság, könnyűség, azok a sokat egyszerre jelentő öszszetett szavak, az a' pszichologiai bőség, az a szüntelen új 's ifjodott színbe öltözhetés, melly a' görög és német nyelvnek sajátja, távol van a' deáktól. Ezért Petrarcha, Mílton, 's más nagyok, soha sem önthették azon hevet, 's magosságot deák verseikbe, mellyet saját nyelveiken készült munkájikban bámúlunk; ezért a' magyar verselők nem bírván eredeti kicsapó hévvel, mind addig, míg csak Rómának éneklőit ismérték, nem hoztak semmi figyelemre méltót magokkal. Rec. a' Debreczeni könyvház' historiai versgyűjteményében (egy kézirati 's nem kicsiny csomó, mellyben 1520 táján készült darabok is vagnak), nem találhatott jobbat, vagy több olyan jót, mint a' következő négy nyomorult sor:

Vigan lakik Túri a vitézekkel,
Köszöni a' bort réajok szeretettel,
Mondván, szemben ha leszünk ellenséggel,
Adj' Isten, hogy járjunk jó szerencsével

Eddig a kihagyott rész. Könnyű megállapítani, hogy ezeknek a mélyen járó, de nem méltányos s nagyrészt nem is találó összehasonlításoknak meg irodalomtörténet-bölcséleti fejtegetéseknek elmaradása csak hasznára vált a bírálatnak, mert beleiktatva a magyar költészet fejlődésének rajzába, kettétépte azt s nagy terjedelmével megbontotta egységét. Legérdekesebb a debreczeni kéziratos versgyűjtemény említése s a Túriról szóló ének négy sorának közlése. A magunk szempontjából azonban igen fontos ez a kihagyott részlet: kétségtelenné teszi, hogy ez a szöveg került másod ízben is a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőinek kezébe, tehát Kölcsey bírálatának nem volt két vagy három fogalmazványa, csak egy, s mikor a bírálatot másod ízben küldte a szerkesztőséghez, nem tett rajta egy tollvonásnyi igazítást sem, nem enyhített a kifejezéseken, szóval a szelidebbnek tartott, ú. n. végleges szövegezés előtt nem volt egy állítólagos szigorúbb fogalmazású bírálat. Kölcsey tehát csak egy fogalmazásban írta s bocsátotta a *Tudományos Gyűjtemény* rendelkezésére bírálatát, ebben a Thewrewk-féle kéziratban, mindössze azt engedte meg, hogy bírálatának egy hosszabb, de nem Berzsenyire vonatkozó részletét, a szerkesztőség a közlés alkalmával elhagyja. Talán maga is belátta, hogy

¹ T. i. véletlenből, eselleges körülményekből.

² Tollhiba; helyesen: féle.

nem volna helyes irodalmunk értékének ez a kisebbitése, vagy — s ez a valóbbszínű — ha nem, legalább elismerte Horvát álláspontjának jogosultságát, hogy e könnyen félremagyarázható fejtegetéssel »módot nyujt nemzetünk elleneinek ellene kikelni.«¹

A kéziratra tulajdonosa a maga jól ismert, határozott vonásaival ráírta: »Édes atyámtól örököltem.« A kézirat vándorútját tovább vissza nem ismerjük, de könnyen megállapíthatjuk. P. Thewrewk Emil atyja, József, nagy tisztelője volt Horvát Istvánnak, több ízben tett neki irodalmi téren szolgálatot: valószínű, hogy mint szenvedélyes gyűjtőt — főként képeket, könyveket, kéziratokat gyűjtött — ezzel a becses ereklyével jutalmazta meg Horvát, talán akkor, midőn P. Thewrewk 1833-ban kiadta újra barátjának nagy híré munkáját (*Nagy Lajos és Hunyadi Mátyás védelmeztetések*). Az atyának és fiának kegyelete megőrizte számunkra a kéziratot s lehetővé tette egy irodalomtörténeti legenda elosztatását.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

AMADE LÁSZLÓ EGY ISMERETLEN LATIN VERSE.

Az alább közölt latin vers eredeti kéziratát egy balatonvidéki földbirtokos barátomtól kaptam. Címe magyarul *Amade László sóhaja* lehetne, s formája szerint párvers, két külön darab: az egyik a költő fohásza Szent Peregrinushoz, a másik a szent felelete; a kettő úgy van egygyé fonva, mint Faludinak szintén e korszakból való *Készítő* és *Felelő éneke*, azaz a második vers egyes versszakai az első vers megfelelő versszakaira válaszolnak. Tárgyuk egyszerű és jelentéktelen: a költő lábfájásban szenved s enyhülésért a szent közbenjárásához fordul, de az ridegen, durván elutasítja: az istentelen, kicsapongó bűnös nem irgalmat, hanem átkot érdemel.

Mind a két vers hangja komoly de egymásra vonatkoztatva erős komikus hangulat árad belőlük. Köznapi ugyan s nem valami szellemes, de maróan szatirikus a verspár, sőt ha meggondoljuk, hogy a költő maga-magát teszi benne gúny tárgyává, észrevehetjük, hogy hangulata a cinikus humor régiójába csap át. Ez azonban nem egészen kétségtelen. A kézirat ugyan határozottan Amadé — nyilván fölismerszenek az ő határozott, férfias, de kissé cifrázott betűi és biztos kézvonásai — azonban nem lehetetlen, hogy csak lemásolta magának valamelyik jókedvű barátjának róla írt versét. Ismerve mégis az ő szenvedélyes verscsináló hajlamát s nagy készségét még latin versek írásában is, megkönynyelme, cinikus természetét, igen valószínű, hogy szatirójának élet maga ellen fordította. Hogy másokat megnevettessen, Amade szívesen élczelt még a maga rovására is — hiszen mikor a házaseletet persifálta, akkor is a maga második házasságának fordulatait, körülményeit öntötte versebe. A *Suspiriának* formája és ritmusa különben is teljesen egyezik a Négyesy

¹ Vitkovics idézett levele, id. h.

kiadásában olvasható II. számú latin versével.¹ A poema nemcsak újabb bizonyítéka Amade ügyességének a latin verselésben, hanem jellemző adalék is Amade egyéniségéhez: színes vonásaival kiegészíti és határozottabbá teszi a költőről az irodalmi köztudatban élő képet. S ezen még az a körülmény sem változtatna, ha kiderülne — de ez nem valószínű — hogy nem Amade műve, mert az által, hogy lemásolta, ráütötte a megbízhatóság pecsétjét.

A vers egy teljes ív első és második lapját foglalja el s két-hasábosan van írva, mint itt a nyomtatásban. A kézirat vándorútja ismeretlen, de valószínűleg Véghely Dezső gyűjteményéből való, s egyike az ott említett, de kiadatlan latin verseknek.² Barátom édesatyja ugyanis Veszprém vármegyei nagybirtokos volt s Véghelyvel, mint a vármegye alispánjával, bizalmas viszonyban állt, úgyhogy tőle kerülhetett birtokába a kézirat.

Suspiria

Baronis Ladislai Amade in doloribus pedum constituti

Ad Sanctum Peregrinum

Preces vincunt invincibilem et ligant Omnipotentem

Responsum S^ti Peregrini

<p>1° En viator Peregrinus
Ad Te Sancte Peregrinus
vota mea immolo
Ad Te clamo, clemens audi
Vota supplicantis claudi
Numen Tuum recolo
DEUM et Mariam ora,
Serve Mariae exora,
Adsint mihi misero!</p>	<p>1° Peregrinus viatori
Maximo blasphematori
De caelo hoc solium
Ut ne mihi sis molestus
de quo dignos promo questus
Epicuri dolium
Cupis JESUM ut implorem
et pro Te Mariam orem,
foedum Mundi lolium!</p>
<p>2° Tu scis quanta iam sim passus,
Vides quam sim totus lassus,
quot jam annis patior?
Tot jam Fractus medicinis
Mirum, quod jam non sim cinis,
Tot expensis crucior
Omnem opem jam despero,
In Te Dive solo spero
Nullus mihi certior.</p>	<p>2° Ejulas te tanta passum
tanta sufferendo lassum
Nequam serve Veneris
Ipse te sic afflixisti
Nam ut helluo vixisti
iam ab Annis teneris
Tu seductor permultorum
Juvenum et adulatorum
Probrum Tui generis.</p>
<p>3° Tantae Dominae es servus
Ad Te curro tamquam cervus
Corde sed non pedibus.
Miraculis clarus vir es,
da langventi pedi vires
Divinis affectibus.
Jacens miser vix jam spiro
Te voco, ad Te suspiro
intimis affectibus.</p>	<p>3. Ploras tuam paupertatem
postquam praeter libertatem
cuncta dissipaveras
Pedum quereris dolores
quos ob tuos spurcos mores
ipse procurarevas
Opem meam Tu inclamas
qui nunc quoque scorta amas
usque quae amaveras.</p>

¹ *Várkonyi Amade László versei* (1892) 525—528. 1.

² V. ö. Pintér Kálmán jelentését a Véghely-kéziratokról, Figyelő XV : 312. l.

- 40 Septem lustris non sedisti
vel flexisti vel stetisti
qvanta patientia!
In tormentis heu fuisti,
Pedis cauerenam tulisti
vix ulli credentia
Pes debebat amputari
cum non poterat sanari
ullâ jam medicinâ.
- 5 Ast crucifixus Salvator!
fuit momentô sanator
desperati vulneris
Nam ipse ad te tetendit
Sacrum brachium extendit
vindicator funeris
Claudicanti pedes rexit,
Sacra voce te erexit,
etsi funus fueris.
- 46 Qvi es DEO tantum charus
inter Sanctos clarus, rarus,
pro me qvoque supplex sis!
Caeco lumen, p[er]de]s claudio,
Te invoco Patrem laudo
sana me potes si vis.
Miserere, miserere!
Miser pede, miser aere
Cesset tandem morbi vis.
7. In Te unicè confido
Adsis clienti tam fido
Patientem respice
Da Medelam supplicanti
Tua merita sunt tanti
langvidum ne despice
Per DEI Matris Amorem
Ah seda pedis tumorem
desperantem refice!
- 48 Ero Tibi semper gratus
vivam posthac timoratus
DEO dabo gloriam
Ejus sanctae Genitricis
Afflictorum solatricis
exaltato gratiam,
Ut sic pede, mente sanus
possim ire senex canus
Ad aeternam Patriam!
4. Lustris septem non sedebam
stans vel flectens vix edebam
Summâ patientiâ.
Detestabili exemplô
non oras rides in templo
Jesu in praesentia
Vertis Te ad has et istas
turbas ad Altare mystas
solitâ dementiâ.
- 5 DEUS venit solaturus
pedes meos sanaturus
editô miraculô
Qvi illum aeger et sanus
Puer Juvenis et Canus
Non laesi piaculô,
Nullam interponens moram
Illum ad hanc usque horam
Tu transfigis jaculô.
- 6 Inter sanctos eram clarus
Mihî semper erat charus
Miser subditorum Grex
Tu in illum ut Tyrannus
injicis vi saepe manus
vis, ut cesset omnis Lex.
Praeter furias nil sapis
Florem puellarum rapis
ah nefande carnifex.
7. Confugis ad DEI Matrem
Qvi non habes DEUM Patrem
Sed pro DEO sabulum
Illam venturam non spera
de sanitate despera
Culpis scatens stabulum,
Qvae res Mariam veniret
ut illa ad Te veniret,
Certum Orci pabulum!
- 8 Ergo ne fac JESU Christe
Ut sanetur lurco iste
pedum a tumoribus
Pro criminibus obscaenis
plete illum dignis pœnis
Morbis et doloribus
Ni pœniteat hoc adde:
Tum totum quantum trade
Stygijs tortoribus!

Közli: CSÁSZÁR ELEMÉR.

INSTITORIS GÁBOR EGY LEVELE.

A mossóczi Institorisok derék munkásai voltak a magyar köz-
műveltségnek. A család leszármazottai közül Szinnyei *Magyar Írókja*
hétnek az életrajzát közli, de úgy látszik, voltak mások is közöttük,

a kik becsültté tették nevüket a magyar művelődés körüli fáradozásukkal. Az egyikről, a kit Szinnyei nem említ, Pápay Sámuel így ír *A Magyar Literatura Esméretében* (1808. I. 480 l.): »... megérdemli *Mossótzai Institoris Gábor* pesti könyváros, a ki 1792-ben magyar olvasóboltot nyitott, hogy ezen hazafiúi szép igyekezteért, a neve jó emlékezetben legyen a magyar literatúrában.¹« Egy másik Institoris Gábor (1732 — 1789), a ki ág. ev. lelkes volt, írta az alábbi levelet abból az alkalomból, hogy a *Halál és utolsó ítélet napján gondolható rettegések ellen vigasztalások* (Pozsony, 1769. 71 l.) című munkáját a Barcsayval, Bessenyeyekkel, Kazinczy Ferenczcel stb. való irodalmi összeköttetéseiről nevezetes pártfogójának, Radvánszky III. Jánosnak, tisztelete jeléül megküldötte. A rendkívül hálálkodó hangot megérteti az a körülmény, a melyet Szinnyei *Magyar Írókja* is említ, hogy Institoris »atyja korán elhalván, a Radvánszkyak házához került mint házitanító, kik nevelteséről is gondoskodtak«. (A levél eredetije a br. Radvánszky-család zólyomradványi levéltárában található.)

Tekintetes Úr!

Nékem Jó Kegyelmes Patronus Uram!

Ha meggondolom a Tekintetes Úr úri szüleinek gyenge ifjúságtól fogva hozzám bőven kimutatott kegyességeket és eszembe juttatom, hogy a Tekintetes Úr is szinte úgy édes atyja urának nyomdokít egyenes lábbal minden tántorgás nélkül járja, hogy semmi kedvesebb, gyönyörűsegebb és kecsgetőbb nem forog szemei előtt, mint mikor hallja és látja, hogy a Magyar Sion újabb s újabb munkákkal díszesítetik, melyeknek olvasásával az örök életre való el s bémenetelünk elősegéttetik, tehát semmit sem hibázom, hogy ezen csekély munkámnak első zsengejét, melynek titulusa: *Halál és utolsó ítélet napján gondolható rettegések ellen vigasztalások*,² — a Tekintetes Úrnak ajánlván ajánlom. A tudós embereknek mindenkor és minden időben szokása vala, hogy a magok munkáit más érdemes férfiagnak ajánlják. Maga Szent-Lukács, mind az Evangyeliomos könyvét, mind pedig az Apostolok cselekedeteiről írott munkáját Teofilusnak ajánlotta. Én hogyha a Tekintetes szekulumoktól virágozó Radvánszky familiának emlékezetét elhallgattam volna, vagy hálaadatlanak ítéltetethettem volna, mivel ugyan az alsó kastélyból Istenbe boldogult Radvánszky László Úrnak tudományos vete-ményes kertjéből származott növés vagyok; vagy pedig másoknál azt a gyanós balvélekedést indíthattam volna, hogy az öreg urakkal az evangyeliomi valláshoz való buzgóság, tudós embereket ölelő szeretet kihőlt, melyet csak meggondolni is nemcsak nagy képtelenség, de valósággal az ember szinte olyan magaviseleése által kegyes graciajokhoz magát méltatlanná tenné. Legjobb vólt tehát az egyenes úton menni és kinek

¹ V. ö. Institoris G.: Könyvek lajstroma, melyek Pesten a Ketskeméti uttzában lévő arany ökörnél Nro 409. M. I. G. ujdon állított magyar olvasókabinetjában találtatnak. 1793. 20 l. Fűskúti Lander Mihály bet. — Továbbá u. a.: A könyv-lajstrom eránt rövid tudósítás. 1796. 35. l.

² Megjelent Pozsonyban, 1769.

buzgóságos indulatját az Isten háza után még gyermek korában¹ és kinek életéért naponként áhítozom, hogy számos, sok kívánatos esztendőkre terjedjen, immár nyilvánosságosan bizonyossá tegyem, hogy nagy Maecenasaim közé helyeztetem. Jól tudván a Tekintetes Úrnak minden tisztelőihez kegyességét, reménlem, hogy jó neven fogja venni és ugyan ez által is megbizonyosodik, hogy sok esztendőknek forgása után is mióta kastélyától eltávoztam még sem szűnök úri nevének emlékeztetésének maradékink után való terjesztésébe is buzogni és szorgalmatoskodni. Az Úr Isten engedje, hogy a minémű tiszta indulattal ezen munkának kiadásában serénykedtem, szinte úgy a Tekintetes Úrnak szemei előtt kedvességet találjon, hogy úri gráciájának ragyogó sugárinak fényessége újabb tündökletességgel nálam és hozzám tartozandóimmal mostani lakó földembe is világozkodjon.

Tudósítom a Tekintetes urat, hogy e folyó esztendőnek januárius havának 25-dik napján Nemes-Pusztá-Födimesre Pozsony vármegyébe magyar és tót predikátornak hivattattam Kassáról és 15-dik márcziustól Pusztá-Födimesen lakozom, mely helység Nagy-Szombathoz egy *mély föld* és Királyfalvához is egy mély föld s vele határos, artikularis szabadságú. Mostanság küldök az Úrnak azon munkából egy párt békötve és tizenkét darabot kötetlenül, melyet kedvesen hogy méltóztassék felvenni alázatosan kérem. Ha a Tekintetes Úr többeket kívánand, méltóztassék parancsolni, szívesen akarok szolgálni.

Ezzel magamat tapasztalt úri gráciájába ajánlván, maradok a Tettes Úrnak alázatos szolgálja

Mössöczy Institoris Gábor.

Iráom Nemes-Pusztá-Födimesen,
1769. 7-br. havának 12-dik napján.

Közli: BAROS GYULA.

¹ Itt valószínűleg kimaradt: ismerem.

KÖNYVISMERTETÉS.

Magyar irodalomtörténeti tárgyú doktori értekezések 1916-ban.

4. Juhász Vincze: *Desericzky Incze élete és művei.* (Művelődéstörténeti értekezések. 69.) Budapest, 1915. 8-r. 54 l.

A XVIII. századi kiváló, de hamar elfelejtett piarista történetíró életét és munkásságát állítja elénk Juhász széleskörű és megbízható forráskutatások alapján. Bennünket azonban nem a történetíró érdekel, kinek az a főérdeme, hogy már Pray előtt hirdette a történeti kútfők közvetlen tanulmányozásának szükségét, hanem csak egy művére kell figyelemmel lennünk, mely némi irodalomtörténeti jelentőséggel bír. Ez 1743-ban Rómában jelent meg, *Pro cultu litterarum in Hungaria* etc. címmel. A védőiratot ugyanazon lelki indíték hozta létre, a melynek Czwittinger *Specimenjét* köszönhetjük. Meg akarta védeni benne a magyar műveltséget az idegen lenézés és kicsinybevévés ellen. Cechetti Rajmund olasz pap Harrach János nyitrai püspök halálára írott emlékbeszédében élesen kikelt a hiányos magyar irodalmi és iskolai viszonyok ellen. Desericzkyben azonban méltó ellenfélre akadt; ez az olaszszal alaposan elbánt és igazi képét adja kivált az akkori magyar történetírás és latin nyelvű tudományosság fejlettségének. Részletesen ismerteti az akkori magyar iskolázást, s a magyarság minden társadalmi osztályában elterjedt latin műveltség kissé túlzott hangsúlyozása mellett nem feledkezik meg a magyar nyelv jelentőségéről sem. — A munka ugyan nem ér föl Czwittingerével, de Juhásznak sikerült akként jelentőségébe állítani, hogy Rotarides és Wallaszky elfogult ítéletével szemben teljes igazságot szolgáltat neki.

5. Bayer Alice: *Marmontel halása Magyarországon.* Budapest, Korvin Testv. ny. 1916. 8-r. 37 l.

Bayer Alice értekezésének egyetlen érdeme, hogy ügyesen és áttekinthető alakban elmondja mindazt, a mit tárgyáról össze-vissza-olvasott. Azonban épen főforrását Weszely Ödön alapvető értekezését (*Marmontel és négy magyar író*, EPhK. 1890.) elfelejti megemlíteni. Egyáltalában nem helyeselhetjük azt az eljárást, hogy forrásait csak munkája végén sorolja föl, fejtegetései közben pedig semmiféle alapjai jegyzet nem tájékoztat arról, honnan meríti adatait. Az ilyen

eljárásnak csak teljesen önálló, essayszerű összefoglalásban van helye. Pedig helyenként nem nehéz hol Beöthy Zsolt, hol Weszely hangjára ráismernünk. Eredetiségnek semmi nyoma. Legföljebb abban, hogy az irodalomtörténeti adatokon kívül az irodalmi alkotásokat is megnézte, föllapozgatta Báróti, Kónyi, Kazinczy stb. kiadásait, kicsit össze is hasonlítja őket az eredetivel, elolvasta a bevezetéseket s minderről híven beszámol, a legkisebb adatra kiterjeszkedve, arra is, van-e a kiadásban rézmetszet vagy nincs. Ez mindenestre érdem sok olyan doktori értekezés mellett, mely a pusztá compiláczió túl nem jut. Pedig ilyen monographiának első célja az adatgyűjtés volna: egy-egy idegen író hatásának minél teljesebb és részletesebb képi megrajzolni s ennek alapján jelentőségét mérlegelni. De Bayer Alice a maga módján sem oldja meg tökéletesen föladatát: Marmontel hatását ígéri a címben, de csak fordításairól szól, pedig ez a hatásnak csak egyik része s nem épen a legjelentősebb: az igazi hatás tulajdonkép ott kezdődik, a hol az író szellemi iránya, tárgyai, motívumai átszűrődnek az eredeti magyar irodalomba s ott megtermékenyítő vagy rontó befolyást gyakorolnak. Azt hiszem, Marmontelből kitelik még egy doktori értekezés.

6. *Borz Gyula: Kazinczy írói összekötetése fogsága idejéig.* Esztergom, Laiszky J. ny. 1916. 8-r. 104 l.

E munka hasonló típusú, mint az előbbi, de annál mégis önállóbb s föladatát a maga szempontjából a lehetőségig teljesen igyekszik megoldani. Kazinczy levelezésének első két kötetét dolgozza fel, s célja »a XVIII. sz. öntudatra ébredt irodalmának munkásait azon viszony szempontjából bemutatni, melybe az előkészületek iskoláját járó Kazinczyval kerültek«. Az eredmény azonban épen az ellenkező: Kazinczyt mutatja be azon viszonyaiban, a melybe a XVIII. század néhány nevezetesebb írójával került, s ez így helyesebb. Bennünket Ráday, Földi, Horváth Ádám stb. pusztán abból a szempontból, hogy milyen összekötetésben állottak a fiatal Kazinczyval, kevésbé érdekelnek. Ellenben annál fontosabb a pályakezdő Kazinczy írói fejlődésének képe. Ezt Borz meg is rajzolja annyiban, hogy híven elmondja a levelezés alapján a viszony történetét, a hiányos adatokat kiegészítve — nagyrészt csak a *Pályám emlékezete* alapján. Önálló levéltári vagy kéziratári kutatásról természetesen nincs szó. Ennélfogva új eredményt vajmi keveset találunk, nagyrészt az irodalomtörténet közismert adatait kapjuk egy elég külső szempontból csoportosítva. Pedig önként kínálkozott volna egy termékeny elv: megrajzolni ez adatok alapján, mily hatásokból alakult ki Kazinczy írói egyénisége, mint küzdötte le egyenként e befolyásokat, hogyan kerekedett lassan az eddig őt gyámolító idősebb kortársak fölé, egyszóval tanítványból mint lett rövid időn belül mester, az irodalom vezére. Az adatokat egybegyűjtötte Borz, de a következtetéseket magunknak kell levonnunk. — A csúnya papíron szép betűkkel kiállított könyvet számos sajtóhiba ékteleníti el.

7. *Antalffy Gizella: Lessing a magyar színpadon.* Budapest, Pallas ny. 1916. 8-r. 49 l.

A szép készültséget tanusító értekezés cziménél többet nyújt. Nemcsak Lessing sorsát kutatja a magyar színpadon, hanem a mi vele szorosán összefügg, drámái fordításairól is behatóan szól. Különösen nagy gondot fordít Kazinczy törekvéseinek és nagy Lessing-tiszteletének vázolására, alaposan fölhasználva az Akadémia kiadását, de egyéb korbeli dokumentumokat is. Röviden érinti Lessing kritikáinak hatását, kivált Szemere és Bajza munkásságában. Lessing színpadi hatását három korszakra osztja: 1. a *Minna-cultus* a XVIII. század 90-es éveiben, ez a *Katonaszerecsse* 1792. pesti előadásával kezdődik. (Itt kifogásunk van a czim ellen: hogyan beszélhetünk *Minna-cultusról*, mikor mindössze négy előadásról van tudomásunk; különben a szerző maga magyarázza, hogy a darab németországi nagy sikereinek föltételei: a tárgy folytonos, el nem évülő alkalomszerűsége, a hamisítatlan német szellem, a nemzeti összetartozás gondolata, a tősgyökeres germán jellemek — mindmegannyi hatóeszköz, melyek a külföldön elvesztik varázsukat.) 2. Az *Emilia-cultus*, mely az 1804-iki kolozsvári előadással indul meg és 1854-ig tart. 3. A *Nathan-cultust* az 1879-iki miskolci előadás iraugurálja, majd a Nemzeti Színház 1888-iki előadásától kezdve napjainkig vagy huszonöt-ször került színre a darab. Bár a Náthán-fordítások és előadási törekvések összeállításában megkönnyítette munkáját Hermann Antal adatokkal gazdag értekezése (Lessing Nathanja Magyarországon, 1883. Fehértemplom), mégis dicsérnünk kell a szerzőt önálló kutatásokra való törekvéseiért: adataiért végiglapozgatta az egykorú folyóiratokat, napilapokat, átnézte a színházak könyv- és kéziratárait.

8. *Gyöngyösi Nándor: Gróf Széchenyi István szentenciái.* Budapest, é. n. Rovó Aladár. 8-r. 32 l.

Könnyebb áttekintés kedvéért osszszuk föl Gyöngyösi értekezését hat részre. 1. Megállapítja, hogy a sententia igazi ideje a XVIII. és XIX. század, nem Pascal és La Rochefoucauld kora. 2. Meghatározza a sententiát: »A szentencia tartalmában philosophia, formájában költészet.« Azután három »egységére« bontja a philosophiát: »ontologia, dialektika és metaphisika.« E meghatározás és fölosztás alapján a sententiáknak többféle fajtát különbözteti meg: »axioma és thesis, gnóma és glossa, paradoxon, maxima, parerga és parainesis, aforisma és idea.« (Ragaszkodom Gyöngyösi helyesírásának következetességéhez.) 3. Széchenyi eszmevilágát oly gazdagnak tartja, hogy mindegyik műfajra találhatunk benne példát. 4. Tartalmi szempontból vizsgálva Széchenyi sententiáit, úgy találja, hogy főképp »a nemzetgazdaság és a társadalomtudomány« köréből valók (vajon ismerete Széchenyi Comte Ágostont?) s az »empirismus, utilitarismus és progressivitas« eszméit szolgálják. 5. Széchenyi egyéniségét akarja megvilágítani a sententiákból: kiviláglik főként »a józan ész«, mely szerinte egyenlő »az intuitió«-val, »a pathos, ironia, emberismeret, skepsis, optimismus, megjelenítő phantasia«. 6. Végül összehasonlítja Széchenyi sententiáit Montesquieu, Voltaire, Rousseau, Fáy és

Eötvös hasonló gondolataival. (Hol marad Széchenyi kedves philosophusa, a mindenben tamaskodó Montaigne, kedves költője, a sententiosus Schiller, és kedves nemzetgazdája, az ötletes Bentham?) E fejtegetések azonban a két ívnyi dolgozatnak csak kisebb részét töltik ki, a legnagyobb részét az a szerinte »több mint kétszáz« szentencia (én csak 156-ot tudtam összeolvasni), melyet Széchenyi műveiből összegyűjtött. E munkára fordított tehetségről szívesen elismernők, hogy fölér egy intelligens bélyeggyűjtőével, ha nem éktelenítenék el írását az ilyen galimatiasok, melyekkel akaratlanul is ítéletet mond saját munkájáról: »Miután vizsgálódásunk során kimutattuk a szentenciáknak úgy formai, mint tartalmi gazdagságát, az elért eredményeket egy *zárt egészszé fogja kiegészíteni*, ha azokat a szentenciákat is beállítjuk szemlélődésünk körében, melyek Sz.-nek subjectivitását, az ő nagy egyéniségének *képét egészítik ki complementaire színekkel.*« Mik ezek a kiegészítő színek, mely egymást zárt egészszé egészítik ki? Tudvalevően a complementaire színek egymást fehérre vagy szürkére egészítik ki! Valóban az a kép, a mit itt Széchenyi egyéniségéről kapnak, nagyon halványan és szürkén egészül ki.

9. *Ujhely Gizella: Kossuth Lajos a magyar művelődéstörténelemben.* Budapest, 1913. Büchler Henrik. 8-r. 35 l.

Kossuth pályáját szerették pusztán politikai természetűnek jellemezni, sokszor épen Széchenyivel való ellentétének kiemelésére. Ujhely Gizellának az a célja, hogy Kossuth közigazdasági tevékenységét is megrajzolja s ipari, kereskedelmi, pénzügyi, közlekedésügyi meg egyéb közművelődési törekvéséről számot adjon — természetesen csak igen vázlatosan. Bennünket közelebről a *Kossuth mint újságíró cz.* fejezet érdekelné; sajnos, itt nem jut tovább, mint Kossuth hirlapírói pályájának közismert adatok alapján való vázolásához. Helyesen emeli ki, hogy Kossuth az első hívatásos újságíró, s a *Pesti Hirlappal* indul meg valójában a magyar hírlapirodalom, de elfelejt rámutatni arra, hogy Kossuth a sajtót csak a politikai agitatio eszközének tartotta s megfeledezett arról, hogy az újságírásnak a nyelv és irodalom ápolása is fontos föladata — mint politikai tevékenységében is megfeledezett arról, hogy »a nemzetiség emelésében« az irodalomnak van akkora szerepe, mint az alkotmányos törvényhozás, a belső autonomia és a polgári élet megteremtésének. Széchenyi sokkal mélyebbre látott, s nem csodálni való, ha első nyilvános föléptét oly tettel avatta nevezetessé, mely örökké emlékezetes marad a magyar nyelv és irodalom történetében.

10. *Hettesheimer Ernő: Arany uralomrajutása az irodalomban.* Debreczen, 1914. Városi nyomda, 8-r. 63 l.

Hettesheimernek nyilván Horváth János tanulmánya (*Petőfi fogadtatása az irodalomban*, BpSz. 153. k. 1913.) lebegett a szeme előtt, mikor munkájához fogott. Föladatát azonban nagyobb arányokra tervezte s meg akarta rajzolni az egész XIX. századi irodalom szellemi áramlatainak irányait, a meddig Aranyhoz nem vezetnek — főként abból a szem-

pontból, mely az egyes generációk váltakozásával hozza összefüggésbe az egymást fölváltó irodalmi irányok kisebb-nagyobb ellentéteit s egymással vívott küzdelmeit. (Dilthey.) Így azonban tulajdonképeni céljához nem jut s munkájának csak az első részét végezte el: magával Aranyval, az ő fogadtatásával az irodalomban s tulajdonképeni uralomra jutásával nem foglalkozik. Munkájához gondos és széleskörű tanulmányok alapján fogott, nemcsak magából az irodalomból hüvelykezte ki annak főbb jellemző vonásait, hanem ismerteti az írók fölfogását saját műveikről és céljaikról, nézetüket kortársaikról s az irodalom haladásáról — végül folyton szemmel kíséri az egykorú kritikát és irodalmi elméletet. Mégis sokszor elárulja, hogy az ilyen általános, összefoglaló munkához még nagyobb olvasottság és még mélyebbreható tanulmányok kellettek volna. Így már az elején félrevezetve magát a Henszlmann—Pulszky-féle elmélettől, úgy tűnteti föl a nemzeti irányt, mint a mely a Kölcsey és Bajza eszmeiségével ellentétes, s azt győzelmesen háttérbe szorította. Az a baj, hogy az eszmeiséget egyszerűen összezavarja a Kazinczy hirdette általános emberivel (rein menschlich). Igaz ugyan, hogy tisztán fogalmi szempontból rokonságba, sőt a subordinatio viszonyába is hozhatók, de épen a magyar irodalom gyakorlata mutatja, hogy széjjel kellett volna őket egymástól tartani. Az eszmeiséget nem a nemzetiség, hanem a realizmus váltotta föl, míg a nemzetiség maga, az ált. emberi helyébe lépett. Hogy az idealismus a nemzeti irányval nem ellentétes, azt különben maga is kénytelen elismerni, mikor a nemzeti iránynak a múlt dicsőségeért rajongó képviselőiről beszél. Valóban a nemzeti iránynak két korszaka volt, egy ideális és egy realis: az egyik a dicső múlt cultusát űző eszmeiséggel eltelt időszak, mely 1830-ig tart, a másik a Széchenyi hatását éreztető realisabb időszak, melyben a múlttól elfordulva a jelen életének, törekvéseinek, küzdelmeinek szentelik az írók tollukat. Kár, hogy Hettesheimer nem ismeri vagy legalább itt nem használta föl Beöthy Zsolt tanulmányát (*Széchenyi és a magyar költészet*), mely a különben is elsiertett, nemzetiségről szóló fejezetét sok értékes adattal gazdagította volna. Csak a népies irány volt az, a mely egyesítve magában a nemzetiség és életszerűség eszméit, véget vetett egyaránt az ált. emberi és az eszmeiség cultusának. Innen a nagy ellenszenv magyarázata, melylyel Császár Ferenczék és a *Honderü* kritikuskai fogadták. — A népies irány jellemzésében nem látjuk eléggé kidomborítva azt a nagy ellentétet, mely a népiesség régibb művelői és Petőfi közt fennállott. Itt nagy hasznát vehette volna szerzőnk Salamon Ferencz *Csokonai* tanulmánya mélyenszántó és alapvető fejtegetéseinek. Az egyéniség, majd a személyiség (vagy élményiség) tárgyalásánál lírai költészetünk fejlődésében főként Horváth János fönt említett dolgozatára támaszkodik. Az életszerűség elfajulását vázolja Petőfi utánzóinál, nem látom, hogy fölhasználta volna Alszeghy Zsolt összefoglaló tanulmányát (*Petőfi és az ötvenes évek magyar lírája*, Kisf. T. Évl. 48. k.). Fejtegetéseit egészen az 1853-ik évig viszi, a mikor legkiválóbb kritikuskaink egyértelműen Aranyban látják azt a férfit, a ki a realizmus nyerségeit egy művészibb és eszmeibb élethűséggel fölváltva a magyar költészetnek új

irányt és fejlődést ígér. Ezek után csak azt kívánjuk, hogy Hettesheimer hasonló gonddal és alapossággal írja meg dolgozata befejező részét s tulajdonképeni tárgyát: Arany uralomrajutását irodalmunkban.

11. *Petrovan Oszkár: Arany János kisebb epikai töredékei.* Szakolcza, 1916. Teslik József. 8-r. 38 l.

Nagy hibája ennek a különben elég igyekvéssel készült és néhány talpraesett megjegyzést tartalmazó dolgozatnak, hogy sem Aranyt nem ismeri eléggé, sem a műveikhez fűződő irodalmat. Állításomat csak két jellemző példával akarom igazolni: 1. *Mátyás dalünnepének* a bécsi fényes bevonulásról szóló stanzái, tudjuk Arany nyilatkozatából, »bizonyos efféle látványosság által gerjesztve« jöttek létre. Ez nem volt más, mint Ferencz József császár fényes magyarországi fogadtatása 1855-ben. Petrován szerint ennek »költőnk is elragadott szemlélője volt,« majd »a látványosságtól fölhevülve, mondhatnám: első fölbuzdulásában költötte« e szép stanzákat. Vajon? Az az Arany, a ki a császárt dicsőítő óda helyett *A walesi bárdokat* írta? Talán az absolutismus ez első Potemkin-diadala tölthette el akkora lelkesedéssel? Nem épen az ellenkezője látszik-e igaznak? A költőt mély elkeseredéssel tölthette el e sok hazug pompának káprázata; a sivár ragyogástól undorodva hő lelke a múlthoz fordult, eszébe jutott egy másik nagyszerű bevonulás, mikor egy magyar király ünnepelte fényes győzelmét az osztrák fölött, Bécsnek büszke várában! 2. A kis értekezésnek legnagyobb fejezete *Az utolsó magyarról* szól, bőven elemzi, fejtegeti létrejötté körülményeit, elmondja tartalmát és fölveti a hozzá kapcsolódó problémákat. Csak fölveti, de megoldani nem tudja. Ezt csak a töredék »forrásának földerítése fogja eldönteni«. Erre a maga részéről ígéretet is tesz: »Ez úttal adósnak kell maradnom a forrásnak pontosabb megállapításával; mihelyt kedvezőbbre válnak körülményeim, lerovom tartozásomat.« Megkímélem Petrovánt a fölösleges fáradságtól: a forrásokat rég kimutatta, sokkal alaposabb és szélesebb látókörű értekezésében Kéky Lajos (Irodalomtörténet, 1912.).

12. *Valler Vilmos: A magyar népdal kezdőképe.* Bpest, 1916. May János. 8-r. 159 l.

Vannak nagy szorgalommal és igyekvéssel készült, széleskörű olvasottságon és anyaggyűjtésen alapuló munkák, melyek mégsem viszik tovább tárgyukat egy lépéssel sem, mert hiányzik belőlük a kellő módszer. Hiába használta föl Valter a magyar és külföldi népköltési gyűjtemények gazdag anyagát, hiába ismeri a magyar népdal kezdőképéről szóló irodalmat, ha nincsenek meg a szükséges lélektani, szorosabban néplélektani ismeretei. Mert hogy a kérdés alapjában véve az associatio körébe tartozik s így legbiztosabban Wundt módszerével oldható meg, az kétségtelen. Erre a szerző maga is rájöhetett volna, hiszen ismerteti, sőt saját tárgyalásában követi is Riedl értekezését (*Az initialis a népdalban és Petőfi költészetében*), mely először alkalmazza Hume képzetkapcsolási törvényeit erre a problémára. Csakhogy azóta az associatiónál nem a Hume-féle logikai csoportosítás szerint járunk el, hanem Wundt

télektani eredményeit veszszük alapul. Ezek segítségével elkerülte volna osztályozásában azt a naiv, tisztára külső szempontot, melyet használ. Elsősorban éles különbséget kellett volna tennie, mint ezt Riedl teszi. még élő képzetkapcsolaton alapuló kezdőképek és olyanok között, hol ez már holt, olyasféle hagyományos formai csökevény (survival), melyhez hasonló példát szolgáltatnak a már nem eleven nyelvi metaphorák. A ki először használta ezt a kifejezést *agyonhallgat*, bizonyára nem gondolt az *agy* eredeti jelentésére, benne ez nem élt oly élenken, mint a ki az *agyonver*, *agyonüt* szavakban megalkotta. Ez az *agyonhallgat* ép olyan képtelen associatio, mint ez a kezdőkép: kék a kőkény, zöld a petrezselyem — a rózsában meghült a szerelem. Valaha a kőkény vagy akár a petrezselyem, teljesen érthető és megmagyarázható associatióval kerülhetett a népdalba (kőkény — a kedves kék szeme), a későbbi népdalköltőben azonban nem élt már a közvetlen alkotás friss associatioja, ő csak átvette s helytelenül alkalmazta, ő már kész requisitumként használta abban a hiszemben, hogy az ilyen kezdőkép hozzátartozik a népdal természetéhez. Legjellemzőbben van ez meg az oláh népköltészetben, hol a legtöbb dal ezzel a stereotyp kifejezéssel indul meg: *frunza verde*. Ezzel csak egy példát akartam szolgáltatni arra, hogy mennyire ugyanazon lelki erők működnek a nyelvi és költészeti formák létrejötténél.

KIRÁLY GYÖRGY.

Schöpfung Aladár: Magyar írók. Irodalmi arcképek és tollrajzok. Budapest, 1917. A Nyugat kiadása. 8-r. 236 l. Ára 4 K.

Egy csomó régi és új íróról szóló essayszerű kritikáját gyűjtötte egybe fönti czímen Schöpfung Aladár. Azért essayszerűek, mert ha többnyire egy-egy mű megjelenése alkalmából készültek is, mégis szerzőjük arra törekedett, hogy lehetőleg az egész íróról és működéséről összefüggő, teljes képet adjon. Sőt eredetileg még nagyobb szabású terv lebegett szeme előtt: »összefoglalóan tárgyalni a magyar irodalom újabb és legújabb jelenségeit, azoknak a múlttal való kapcsolatát s a magyar élet újabb fejleményeihez való viszonyát«. Ha ez a terve nem valósulhatott is meg, mégis az említett szempontoknak következetes érvényesítése a legtöbb cikkében föléje emeli munkáját az alkalmi kritikák ephemer színvonalának s érdemessé teszi, hogy foglalkozzunk vele. Itt azonban rögtön rá kell mutatnunk két ebből eredő szervi hibájára. Hiába, múltat és jelent nem lehet egyformán elfogulatlan és biztos szemmel nézni! Egyiknél vagy másiknál csalódnai fog a leggyakoroltabb szem is — Schöpfungé sajnos mindkettőnél. A régi írókat nagyon távolról látja s így nagyon rosszul ismeri, az újabbakat nagyon is közelről, s így hiányzik minden perspektívája. A második hiba, annak a szempontnak az erőltetése, hogy a legújabb irodalmat mindenáron hozzá akarja kapcsolni a múlthoz, s a tudatos forradalmárként föllépett íróknak ősokelet és tradíciókat kíván szerezni. Ebből a legnagyobb egyoldalúság származik, mely mindkét irodalomról hamis képet nyújt. Szinte ugratásszerűen hat a Vargha Gyuláról szóló cikknek az a része, a hol Vargha hazafias

költészetét Adyéval állítja párhuzamba! Hogy Vargha Gyula nem köszöni meg, az bizonyos, s ezt talán Schöpflin se bánja, de nem tudom, mit szól hozzá Ady Endre, hogy őt, Balassi, Csokonai és »a forradalmár Petőfi« egyenes leszármazottját egy »epigónnal« helyezik egy sorba!

Kritikáiban különben, a mint előszavában nyomatékosan rámutat, azt a magasabb célzt tűzi ki maga elé Schöpflin, hogy az újabb irodalmi jelenségeknek mind társadalmi, mind egyéni lélektani tényezőit felkutassa. Sajnos, csak az első sikerült valamennyire.

Az új irodalomnak, kivált a regényirodalomnak, a hatvanhét óta bekövetkezett nagy gazdasági és társadalmi átalakulásokkal összefüggő fejlődése Schöpflin könyvének legértékesebb részei közé tartozik. A Mikszáthról, Móriczról, Kaffkáról, Peteleiről, Lovikról szóló fejezetekben e kor irodalomtörténetirója több hasznavehető adatot fog találni. Le kell számítani azonban a sok alkalmoszerű közhelyet, fölületes általánosítást és dogmatikus erősködést, a mi Schöpflinnek s általában a »modern« irodalmi kritikának közös hibája.

Kevésbé sikerültek az írói egyéniséget, a költői alkotást elemző kísérletei. Helyesebben, itt elemzésről, finomabb bonczolgatásról alig lehet szó, a legtöbb esetben csak leírást, többé-kevésbé részletes »tollrajzot« kapunk, de »írói arckép«-től még messze vagyunk. Egyrészt esztétikai szempontjai nagyon szűkkörűek, sokszor iskolásan korlátozottak, igen gyakran ismétlésekbe esik (l. Mikszáth 47. l. ~ Móricz 85. l., Petelei 51. l. ~ Sebők 182. l.), majd ugyanazon szavakkal jellemez különböző egyéniségeket, másrészt említett dogmatizáló hajlandósága itt is sokszor szinte a komikum határáig viszi, mikor egy-egy megfigyelését vagy ötletét rögtön lélektani törvényként mondja ki. Kivált a lírikusokat (Ady, Babits, Vajda János) ítéli meg egyoldalúan és tévesen. Vajda egyéniségét, részben személyes megfigyelés révén, elég találon rajzolja meg, de költészetét, kivált természetérzékét rendkívül ferdén állítja be.

Bennünket leginkább a régiebb írókról (Vörösmarty, Arany, Petőfi, Eötvös, Gyulai) szóló elmefuttatásai érdekelnének, ezek azonban a legszomorúbb képet nyújtják. A hány irodalomtörténeti fejtegetés vagy csak czélzás, annyi tévedés. Szinte ráhibázásszámba megy egy-egy helyes megjegyzése. Legfurcsább azonban a Vörösmarty-czikk: mintha Schöpflin valami különös félreértésnek esett volna áldozatul. Ha nevek és címek nélkül olvasnók egyes fejtegetéseit, azt kellene hinnünk, hogy nem is Vörösmartyról, hanem Berzsenyiről van szó, mintha csak valamelyik irodalomtörténeti kézikönyvben félrelapozott volna: mértéktartás, óvatos higgadság, temperált érzések, érzelmi tartózkodás — mintha sohasem hallott volna a romantikus Vörösmarty egetverő féltelenségeiről, nyelvi phantasiája szenvedélyes tüzeről, a mely klasszikus elődeit annyira megdöbentette. Bár a fejezet címe: *A két Vörösmarty*, ezt a harmadik Vörösmartyt, úgy látszik, nem ismeri.

De nem folytatjuk tovább. Nekünk utóvégre nem fontos, sem irányadó, hogy mit tart Schöpflin Vörösmartyról vagy Aranyról. Csak attól félünk, hogy a kiket inkább Ady és Móricz érdekel, azok is csaldógtan fogják letenni a könyvet.

Még egy stilisztikai megjegyzés. Föltűnő, hogy Schöpflin mennyire kerül az *ifjú* és *ifjúság* szavakat. Bár igen sokszor volna alkalma rá, mégis minduntalan a *fiatalembert* használja helyette. Talán azért, mert *A Hét* egyszer kiszerveztette az *ifjú* szóról, hogy kissé megöregedett? Így lesz majd a *negyvennyolczas ifjabból* — a *negyvennyolczas fiatal emberek* és az *Ifjú Magyarországból* — a *Fiatal Magyarország!*

SZATHMÁRY IMRE.

Firtos Ferencz: *A Debreczeni Disputa*. Hitvitázó dráma a XVI. századból. Az eddig ismeretes legrégebb és legújabb szövegek alapján kiadta és bevezetéssel ellátta — I. Szászváros, 1917. (A belső címlapon: 1915.) Szászvárosi Könyvnyomda. 8-r. 115. l.

A Debreczeni Disputát 1879 óta ismeri irodalomtörténetírásunk, a mióta az inkább szépirodalmi jellegű *Koszorúban* Jakab Elek közzétette. Mivel még lelőhelyének, a Kénosi-Uzóni-Kozma-féle kéziratos egyháztörténetnek, sem ismertük e darabra vonatkozó minden adatát, a keletkezés körülményeinek kérdése önálló tanulmányra várt. Ezt a munkát vállalta magára Firtos Ferencz. Előbb a székelykeresztúri kéziratot vizsgálta át és az egyháztörténet alapján a másolat korát próbálta meghatározni (Irodalomtört. 1912. 353. sk. 1k.), azután egy eddig ismeretlen másolatról adott — Pálfi Márton levele alapján — hírt (Uo. 1913. 319. l.); végül részletes bevezetés kíséretében pontos szövegét akarta közzétenni — sajnos ebben örökre megakadályozta hősi halála. A darabnak ma három másolatáról tudunk: a budapesti Balassa József értékes könyvtárából került elő egy csomó unitárius hitvita között; maga Balassa adott róla hírt és tájékoztató leírást; értékeléséhez Borbély István szólott hozzá, maga is új kézirat történetéről számolván be, a Firtos említette kolozsváriról. Pontosabban ismerteti e kolozsvári kéziratot most Firtos könyve; az értékelésben eltér Borbélytól és Pálfitól, a kor alapján ennek adván az elsőséget. E sorok írója is a dátumra hivatkozva épen a kolozsvári szöveg szerint tette közzé a *Disputát* a *Kisfaludy Társaság Nemzeti Könyvtárában* (IX. köt., 99—129. l.),¹ teljesen elfogadván Kovács Dezső értékelését, a kinek lekötelező szivessége és gondossága a közzétételt lehetővé tette. A budapesti kézirat szövegének a többi másolathoz való viszonya talán Firtos ígért kiadásának jegyzeteiből tűnt volna majd ki — ennek a reményünknek sincs többé alapja! A székelykeresztúri egyháztörténetre vonatkozólag Firtos könyve lényegesen új megállapításokat ad: az egyháztörténetnek négy példányáról tud és összevetésük alapján a székelykeresztúri példány családfáját elfogadható valószínűséggel állapítja meg; kideríti, hogy e példány a negyedik hajtás; írója, darabunknak is másolója, Kozma János. Megtalálja a kéziratra vonatkozó évszámbejegyzést is (1813), a mit — nem teljesen elfogadhatóan —

¹ Annak, hogy Firtos a Nemzeti Könyvtár szövegközléséről teljesen hallgat, s a források közt, noha még az összefoglaló irodalomtörténetek pár szónyi megjegyzéseit fölemlíti, e kiadást nem említi, az lehet az oka, hogy e könyv 1914 előtt már készen volt.

a darab másolására is vonatkoztat. Az minden esetre bizonyos, hogy az első kötet 1813-ban készen volt.

A másik kérdés, mely hozzávetésekre okot szolgáltatott, a dráma alapjául szolgáló disputának kérdése. Annyi volt eddig csupán bizonyos, hogy e dráma a disputára el nem ment unitáriusok gúnyos megnyilatkozása. Firtos kimutatja, hogy 1567. decz. 4-én (ezt az évszámot kötöttük darabunkhoz) Melius zsinatösszehívót ad ki egy debreczeni vitára, 1568. jan. 20-án Dávid Ferencz visszautasítja e meghívást; 1568. febr. 2. — ezt azonban jegyzeteiben hivatkozással nem támogatja — az unitáriusok vonakodása miatt meg nem tartott Debreczeni Disputa napja; 1568. márcz. 8—18. és 1569. okt. 20—25. diadalmas unitárius hitviták napjai. Ezekből és Melius életadataiból, továbbá abból, hogy a darab a Basiliust kísérő erdélyi ifjakról is tud (1570), Melius pedig 1572-ben halt meg, Firtos arra jut, hogy darabunk »teljesen elkészülve« 1571 utolsó negyedében volt. Az okoskodásnak terminus post-ja valószínű, terminus ante-ja azonban még támogatásra szorulna. Az előadás dátumát (1542) kijavítja 1572-re. Nem veszi azonban bonyodalomnak a végső jelzés (Haec disputatio peracta est in Anno 1542. Die vero 13a Aprilis *Debreczini*) és a »dubia traditio« Választon való előadás-adata között a helymegnevezés eltérését. Annyi bizonyos, hogy a »vernacula Disputatio Debreczinensis«-ről mondtak a mi darabunkra is illenek. Lehet egyébiránt, hogy a többek kezén forgó *Debreczeni Disputa* azonos a kézirat *Mimesis*ével, mert hiszen az nyilvánvaló, hogy Kozma János csak az egyiket ismerte. A *Nemzeti Könyvtár* ezért illesztette a disputa elé az egyháztörténetben levő teljesebb magyar címet. Az évszámot még sem merném az előadás évének venni: én Firtosnál ennek semmi megokolását nem látom. Nem tartom teljesen valószínűtlennek azt a hypothesisemet, hogy költött disputa költött dátumával van dolgunk. Az 1542-es évszámot azonban helyesen javítja Firtos.

Ezekhez az érdekes irodalomtörténeti megállapításokhoz, a melyek a *Debreczeni Disputa* kérdéseit föltétlenül lényegesen előbbrevítették, Firtos három dolgot fűz. Értékes azoknak az adatoknak az összeállítása, a melyek darabunkban az előadás mellett szólnak. Vázlatosabb és elnagyoltabb a másik két rész: a drámafejlődés általános menete és a magyar dráma fejlődése. Ezek afféle ujságírói aesthetisálások, inkább az újra, mint a bebizonyíthatóra ügyelők. Az ilyen szellemeskedő okoskodásoknak a második rész konkrét érvelései mellett visszás a helyük. A gondolatmenet különösségének és ingatag voltának szemléltetésére íme a váz: a hazugság minden művészet anyja, köztük a drámáé; erre a hazudozásra elsősorban a papot kényszeríti hivatása: innen a dráma kifejlődésében az egyház szerepe! A magyar dráma fejlődésének nem veszi figyelembe minden adatát; a jezsuita dráma interludiumairól, a magyar előadások kezdetéről, a latin iskolai Plautusnak jellegéről, az iskolai vígjáték és tragédia szereplőinek társadalmi ellentétéről nem vesz tudomást. Azt hiszi pl., hogy a német hitvitának nem volt drámai formája. Megmagyarázhatatlan megválogatással szerepelteti vázlatában a fejlődő magyar dráma hajtásait: egész sereget elhagy, a protestáns iskolák XVIII. század végéről maradt drámáit teljesen mellőzi, csak a gratulatoriákról szól, viszont a katolikus inté-

zetek dramationjait és exercitia rhetorica-ját elhallgatja. Így azután általánosításai mind döcögnek: nincs kellő alapjuk. Pedig a fejlődés tényezőinek megállapításától az ötletességet nem tagadhatjuk meg, ha a helyességét nem is lehet elismernünk. Ennek a résznek a kidolgozása már bizonyára a háború idejére esett, innen van a nagy érték-eltérés a könyv két fele között. A szoros témát azonban derekasan átkutatta.¹

ALSZEGHY ZSOLT.

A sárospataki kéziratos népmese-gyűjtemény. Írta Gulyás József. Sárospatak, a főiskola nyomdája, 1917. K. 8-r. 20 l. Ára 50 f.

Gulyás József e kis füzetben a sárospataki főiskola kézirattárának egy érdekes, eddig ismeretlen kéziratát ismerteti. Az egy kézzel, de különböző tintával írt, tehát több korból való füzet tizenhárom történetet foglal magában, közülük kettő befejezetlen. A sorban első nyolcz népmese, a népmesék szokott indítékából összeszöve, a többi öt regés történet, részben népmesei vonásokkal. Összeírójuk Gulyás valószínű föltevése szerint Szilcz István szabolcsi földbirtokos; a meséket 1789-ben írhatta le, nyilván gyermekeire való tekintettel, a négy utolsó történetet azonban csak 1800 után, mert ezek fordítások Gleich József Alajos ez évben megjelent regegyűjteményéből, *Sagen der ungarischen Vorzeit*. A mesék is kétségkívül fordítások németből; erre vallanak germanizmusaik és egyes német kifejezéseik.

A gyűjteménynek sem irodalmi, sem folklorisztikai értéke nincs, a benne foglalt elbeszélések nem egyebek, mint egy jóérzékű úri embernek a maga használatára készített fordításai, s az által, hogy a gyűjtemény nem jelent meg — összeírója nem is gondolt kiadására — műveltség-történeti jelentősége is csak annyiban van, hogy tanúságot tesz, milyen érdeklődéssel fordultak egyes műveltebb laikusok a népköltés termékei felé már a XVIII. század végén, mikor a népmesészerű elbeszélések hivatásos íróink legnagyobb részétől megvetve egészen a ponyvára szorultak. Gulyás egy lépéssel tovább megy, s az első nyolcz elbeszélésben keresi a legrégebb magyar népmeséket. Ez az állítás így könnyen félreérthető s némi igazításra szorul. Való, hogy a Szilcztől lejegyzett mesék régiebbek, mint az eddig ismert legrégebb magyar népmesék (a Virág Páltól 1797-ben lejegyzett s a Csokonai *Tempesőjében* foglalt czigánymese a vadászó királyfiról), de sem nem magyar mesék, sem nem a nép ajkáról lejegyzett mesék. Szabatosan meghatározva azt kell mondanunk, hogy ezek a legelső magyar nyelven írt népmesék. Így is van bizonyos érdekük s történeti jelentőségük, de a magyar népmese-kincset époly kevéssé gazdagítják, mint a hogyan nem szolgáltatók adalékokat a magyar népszellem ismeretéhez.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

¹ Felvinczy *Comico-tragoediáját* a 35. lapon helytelenül mondja töredékek (vö. Nemzeti kv. IX. 267. l.); Sztárai darabjának nem lehet az *egyellen* példánya Apponyi Sándor tulajdona, mert az Akadémia Ráth-könyvtára is őrzi (vö. uo. 472. l.).

KÖNYVÉSZET.

Új könyvek és füzetek.¹

Baksay Sándor összegyűjtött irodalmi dolgozatai. I—III. k. Franklin. 470, 460, 370 l. A 3 kötet ára 24 K. — E gyűjtemény — sajtó alá Kéký Lajos rendezte — az elhunyt írónak könyvalakban meg nem jelent műveit foglalja magában, még pedig az I. kötet az elbeszéléseket és rajzokat, a II. az emlékezéseket, köztük a Dömötör Jánosról tartott emlékbeszédet, egypár magyar alak rajzát, tizenhárom költeményt s az Odysseia első kilencz énekének fordítását, a III. a néprajzi dolgozatokat s a költő vallásos tárgyú dolgozataiból kettőt. Ugyanitt a Könyvészeti függelékben Kéký Lajos összeállította Baksay irodalmi munkásságának teljes jegyzékét.

Cholnoky Jenő: Földrajzi képek. »Élet« kiadása, év n. 351 l.

Császár Elemér: Arany János. Ünnepi előadás. 15 l.

Eckhardt Sándor: Az aradi közművelődési palota francia könyvei. Arad, 25 l.

Evtapjai, A Kisfaludy-Társaság —. Új folyam, L. kötet. 1916—1917. Franklin, 205 l.

Galamb Sándor: Irodalomtörténetírás és művészettörténet. (Különnyomat a Budapesti Szemle 1917. júliusi füzetéből.) 36—55 l.

Geréb József: A római kultúra legjelentősebb vonásai. Franklin, k. 8-r. 169 l. 2*80 K.

Gineverné Györy Ilona: Angolok. »Élet« kiadása, év n. 256. 5 K.

Grexa Gyula, Dr.: Arany János Csaba királyfiija. Szerző kiadása. N. 8-r. 61 l. — Az IK. folyó évfolyamának I—III. füzetében megjelent dolgozat különnyomata Anthes Györgynek ajánlva.

Gyulai Ágost: Quem Dií odere... Kihez írta Arany János »Tanári jubilaumra« című költeményét? K. 8-r. 18 l.

Harsányi István: A sárospataki Rákóczi-könyvtár és katalógusa. A sárospataki főiskola kiadása. 70 l. Ára 3 K. — Rákóczi könyvtárának katalógusa — készült valószínűleg az 1658—1660 közti időben — igen becses művelődéstörténeti szempontból, de mint irodalomtörténeti emlék is nevezetes, mert tíz olyan könyvnek címét őrizte meg, melyekből ma egy példány sem ismeretes. Emeli becsét, hogy e tíz könyv közül öt magyar nyelvű. (Halotti predicatio Prinyi Gábor fölött, Julius tsászárnak munkái magyarul, Aegidius L. Az igaz Szent Egyházzól, Nap várása Kászonyi Jánosé, Istenes elmélkedések Vámosi Gergely által.) Külön kiemelem a Julius tsászárnak munkái címűt, Julius Caesar Commentariinak legrégebb magyar fordítását.

Kardos Albert: Arany János emlékezete. (A debreczeni reál 1916/17-iki értesítőjében) Debreczen, N. 8-r. 3—7 l. — Arany költői nagyságának rövid, mélyen átértzett méltatása.

¹ A Budapesten megjelenteknél a hely, az 1917-ben megjelenteknél az idő, a 8-r.-űeknél az alak megjelölése elmaradt.

Kozma Andor: Hetedhét országból. (Üti emlékek és mesék.) Franklin, 1916. IV, 463. Ára 9 K.

Könyvtár, Magyar. Lampel, k. 8-r. Számonként 36 f.

843—844. Lengyel elbeszélők (Sienkiewicz, Stasiak, Orzeszko, Szymanski, Przerwa-Tetmajer). Ford. Bányay Károly. 101. l.

845—846. Ambrus Zoltán: Régi és új színművek. Színházi bírálatok. Második sorozat. 92 l.

847. Beöthy Zsolt: Ferencz József királyunk és Erzsébet királynénk emlékezete. 46 l.

848—849. Bársony István: Vadásztáska. 83 l.

850. Villányi Andor: A férj és egyéb elbeszélések. 51 l.

855—856. A világháború naplója. XIII. Az 1916 május-június-júliusi események.

Könyvtár, Olcsó. Franklin, k. 8-r. Számonként 30 f.

1867—1869. Tolsztoj Leo: Szergij atya. Ford. Trócsányi Zoltán. 95 l.

Lakatos László: Két regény. Franklin, 248 l. 5 K.

Loósz István: Bartók Lajos. 52 l. — A költő élete fontosabb eseményeinek közlése s a Bartók-bibliographia és repertorium után Bartók egyéniségét röviden, líráját, epikáját és drámai műveit behatóan ismerteti.

Mikszáth Kálmán: A szelistyei asszonyok. — Ne okozodj Pista. Révai, év n. 204 l. 3 K.

Mikszáth Kálmán: A tekintetes vármegye. Révai, év n. 257 l. 2·50 K.

Mikszáth Kálmán: Két választás Magyarországon. (Katángy Menyhért viszontagságos élete. — Katángy Menyhért levelei. — A körtvélyesi gyász.) Révai, év n. 305 l. 4 K.

Mikszáth Kálmán: Páva a varjuval és egyéb elbeszélések. Révai, év n. 220 l. 2·50 K.

Molnár Ferencz: Az óriás. Franklin, 235 l. Ára — K. — Elbeszélések, az Éva cz. kötet új kiadása.

Molnár Ferencz: Ismerősök. Franklin, k. 8-r., 217 l. Ára 5 K.

Petrik Géza: Magyar könyvészet 1901—1910. XI—XII. füzet. (Laban Antal — Mezey Gyula.) A M. T. Akadémia támogatásával kiadja a Magyar könyvkereskedők egyesülete, N. 8-r. 160 l. Ára 6 K. — A Magyar könyvészet második kötetének első két füzeté, kapható a szerzőnél (Budapest, II., Donáti-u. 49.).

Shaw, Bernard: Ember és felsőbb rendű ember. Komédia és filozofia. Ford. Hevesi Sándor. Révai, 1917. (Világkönyvtár) 415 l. 1·90 K.

Takáts Sándor: Régi magyar asszonyok. »Élet« kiadása, év n. 341 l. 6 K.

Tamedly Mihály: Igaz Sámuel és a Hébe. Sopron, 39 l.

Trikál József: Egység felé. »Élet« kiadása. Év n. 364 l. 6 K.

Vándor Iván: Balassa Bálint szerelmei. Athenaeum. 134 l. 3 K. — Három vékony szállal egymáshoz fűzött novella Balassi életéből. (Anna, Krisztinka, Bálint elköltözik); tárgyak a költő megismerkedése Lossonczy Annával, szerelmi viszonya Hagymássy Krisztinával és halála. A szerző tehát nem rajzolja a költő egész pályáját, hanem mozgalmas életének csak három epizódját értékesíti. Megállapíthatjuk, hogy jól ismeri a költő legújabb, legterjedelmesebb életrajzát, Erdélyi Pálét, s annak adataiból vesz át egy párat, de keveset. A mit a történetből merített, azt híven megtartja, így adatai megbízhatók, csak a Füves kertecske címébe csúszott hiba: nem »Beteg léleknek« hanem »leleknek való füves kertecske« a helyes cím.

Zollvány Irén: Arany János emlékezete. N. 8-r. 30 l. — Ez a két íves tanulmány eredetileg ünnepi beszéd volt a Szt. István-akadémia Arany-ünnepélyén, s annak szellemében főként Arany költészetének ethikai értékét vizsgálja. A költő műveinek s az irodalomnak teljes ismeretével vonzó képet ad hősről s mind választékos stílusával, mind emelkedett fölfogásával méltán illeszkedik bele az Arany emléket ünneplő dolgozatok sorába. Külön is ki kell emelnünk minden egyoldalúságtól és felekezetiiségtől ment erkölcsi álláspontját: bár katolikus pap írta s egy katolikus akadémia ülésén hangzott el, egy vonás, egy árnyalat sincs, a mi erre vallana.

Irodalomtörténeti repertorium.

- P. *Ábrahám Ernő*. Csillagok a Tiszában. — Ism. Császár Elemér. A Cél 311. l.
- Arany J. Alszeghy Zsolt**. Arany János. Nagyszombati Hetilap 9. sz. Apróságok Arany János ifju korából. M. Figyelő I. 378—381 l.
- Arany Jánosné és Széll Piroska* levelei Arany utolsó napjairól P. Napló 210. sz.
- Bartha József*. Arany János. Magy. Középisk. 66—68. l.
- Császár Elemér*. Arany János. M. Figyelő I. 321—339. l.
- Galamb Sándor*. Arany János. Huszad. Száz. 35. köt. 97—113. l.
- Gelenzey Mihályt János*. Vissza: Aranyhoz. Korponai Közl. 5. sz.
- Gondán Felicián*. Ünnepi beszéd Arany Jánosról. Pécsi Napló 113. sz.
- Gyöngyösy László*. Arany János gyermekkorából. Vasár. Ujs. 26. sz.
- Gyöngyösy László*. Arany János Nagyszalontán. Protest Szemle 215—219. l.
- Ignotus*. Arany s a népiesség. Nyugat I. 776. l.
- Járossy Andor*. Pessimista volt-e Arany? Eperjesi Lapok 22. sz.
- Kenessey Jozefina*. Arany, Tompa, Liszt trilogia. Veszpr. Hírl. 14. sz.
- Kosztolányi Dezső*. Arany, a vidéki. Délmagyarország 53. sz.
- Kovács Antal*. Arany János költői művészetéről. Zalai Közl. 35. s kv. sz.
- Raikicsné Hauzer Mária*. Emlékezés Arany Jánosra. Fehértemplom és vid. 21. sz.
- Ránzai H. Péter*. Vezérlő csillagunk. Arany János születésének száz éves fordulóján. Garamvidék 21. 22. sz.
- Ránzai H. Péter*. Három mozaik Aranyról. Garamvidék 14. 15. sz.
- Szigelthy Piroska*. Arany János. Siklós 11. sz.
- Sziltya Emil*. Arany János és a külföld. Uj Nemzedék 10. sz.
- Balázs Béla*. Trisztán hajóján. — Ism. Babits Mihály. Nyugat I. 698. l.
- Balla Ignác*. Az ő keze. — Ism. Dömötör István. M. Figyelő II. 397—399. l.
- Bárony István*. Vérvirág. — Ism. B. L. Magy. Hírl. 135. sz. — Kázmér Ernő. Hét 19. sz.
- Bielek László iff.* Emlékezés Gyóni Gézáról. Eperjesi Lapok 36. sz.
- Binder Eugen*. Géza Gyóni als Liebeslieddichter. Pest. Journ. 212. sz.
- Cholnoky László*. Cholnoky Viktor Nyugat I. 660—678. l.
- Császár Elemér*. Shakespeare és a magyar költészet. — Ism. Iy. Urania 214—216. l.
- Cserzy Mihály*. Tömörkény István kiadatlan verse. (Este.) Temesv. Hírl. 112. sz.
- Drasche Lázár A.* Tűzpróba. — Ism. Majthényi György. Zólyomvm. Hírl. 20. sz.
- Dutka Ákos*. Ismerlek Caesar. — verseskönyve. — Ism. *m-i*. Temesv. Hírl. 98. sz.
- Garády Viktor*. És mégis szép ez a világ. — Ism. B. Magy. Figyelő II. 430. l.
- Hatvany Lajos*. Szomorv Dezső. P. Napló 218. sz.
- Herczeg Ferencz*. Tűz a pusztában. — Ism. Ó. Bud. Hírl. 186. sz. — Bud. Hírl. 186. sz. — Hatvany Lajos. P. Napló 193. sz.
- Jászai Mari*. Tömörkény István. Délmagyarország 98. sz.
- Kacziány Géza*. Petőfi ezrede. Magyarország 135. sz.
- Kaffka Margit*. Hangyaboly. — Ism. Hatvany Lajos. P. Napló 168. sz.
- Kálnoky Izor*. Klárka doktor. — Ism. Ó. Bud. Hírl. 186. sz. — Góth Ernő. P. Lloyd 184 sz.
- Kálnoki Izidor*. Az áldott lelkű Márta asszony. — Ism. *án*. Az Ujság 126. sz.
- Kassák Lajos*. Új költők könyve. — Ism. Babits Mihály. Nyugat I. 700. l.
- Komáromi János*. Tilinkó. — Ism. Nagy Samu. Bud. Hírl. 183. sz.
- Kosztolányi Dezső*. Mák. — Ism. Világ 201. sz.
- Krúdy Gyula*. Az irodalom 1917-ben. Magyarország 201. sz.
- Krúdy Gyula*. Őszi utazások a vörös postakocsin. — Ism. Csatlós Máthé. Hét 23. sz.

- Lakatos László.* Két Regény. — Ism. Góth Ernő. P. Lloyd 184. sz. — Zolnai Béla. Hét 18. sz.
- Landauer Béla.* A tanár. — Ism. Mohácsi Jenő. P. Lloyd 203. sz.
- Lázár István.* A fekete grófné. — Ism. Ó. Bud. Hirl. 156. sz.
- Molnár Jenő.* Példának okáért. — Ism. *i. e.* Budapest 135. sz.
- Nadányi Zoltán.* Kerek erdő. — Ism. *b. m.* Budapest 154. sz.
- Sassy Csaba.* Frontról frontra — versei. — Ism. *k. e.* Temesv. Hirl. 124. sz.
- Schöpflin Aladár.* Magyar írók. — Ism. Hatvany Lajos. P. Napló 186. sz.
- Strasser, Josef.* Géza Gyóni. P. Lloyd 185. sz.
- Szász Károly.* A magyar dráma a politikai elnyomatás időszakában.
- Urania 109—118. l.
- Szilágyi Géza.* Az ördög nyája. — Ism. *i. e.* Budapest 135. sz. — S...i J. Pest. Journ. 198. sz.
- Tömörkény István.* Egyszerű emberek. — Ism. *b. m.* Budapest 154. sz.
- Török Gyula.* Tömörkény. Nyugat I. 832—834. l.
- Vér Mátyás.* Az árnyék. — Ism. *i. e.* Budapest 135. sz. — S...i J. Pest. Journ. 198. sz. — Mohácsi Jenő. P. Lloyd 203. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

HELYREIGAZÍTÁS.

Az IK. f. év: I—III. füzetében közölt: *Arany János Csaba királyfi-jának töredékei* című értekezésemben néhány hiba csúszott be, melyek a korrek-turánál, erős katonai elfoglaltságomnál fogva, elkerülték figyelmemet.

A II. f. 152. lapján a jegyzet utolsó sorában 1883 helyett 1881 olvasandó.

A 153. lapon az első bekezdés (>Nagyon fontosnak tartom, stb.) 8 sora tárgyaltalan, ugyanis a *Revue des deux mondes* megvolt a nagykőrösi gimnázium könyvtárában, valamint Thierry Attilája is, könyvalakban. Arany az elsőt 1855-ben, a másodikat 1856-ban onnan kölcsönözte ki. (Lásd: Irodalomtörténet 1913: 550 l.)

A 154. lapon a jegyzethez kapcsolódó: Arany, úgy látszik, ismerte Debreczeni eposzát, legalább a nagykőrösi gimnázium könyvtárából kikölcsönözte 1856-ban; (I. Irodalomtörténet id. h.) de ezt a motivumot aligha onnan vette át, mert már az 1853-i töredékben is benne lett volna, hogy Krimhilda öli meg Attilát, bár ott még nem a második feleséggel való nászéjszakán: ott — úgy látszik az I. ének 44 versszakából — Attila nem Hunniában veszi nőül Mikoltot, hanem még a >tenger szigetében<.

A III. f. 278. lapján 27—32. sorokban a számok összezarodtak.

A 27. sorban 46 helyett 52 irandó.

A 29. sorban 7 helyett 13 irandó.

A 32. sorban 46 helyett 52 irandó.

A 288. lapon alulról számított 19-dik sorban a föntebb mondottak alap-ján törlendő a következő négy szó: >bár ez alig hihető —<.

A 292. lapon az Oláh-idézet utolsó előtti sorában *somni* helyett *somni* irandó.

A 293. lapon a jegyzet első és második sorába tévesen került Ammianus Marcellinus neve. Helyébe Marcellinus Comes irandó.

A források tárgyalásánál sokszor hivatkoztam a *Képes krónikára*. Mivel a *Bécsi képes krónika* az első, második és harmadik dolgozat idején még kiadva nem volt, Arany vagy kézirati másolatot ismert róla vagy lehetséges, hogy az idézett helyekre nézve nem a *Képes krónikát*, hanem a *Budai krónikát* használta, ez utóbbi szövege ugyanis a kérdéses részekben a *Képes krónika* szövegével megegyezik.

DR. GYULA.

